SLAVERY.

(IN THE CIVILISED BRITISH GOVERNMENT UNDER THE CLOAK OF BRAHMANISM)

EXPOSED BY

JOTIRAO GOVINDRAW FULE

(ब्राह्मणी धर्माच्या आडपडद्यांत)

गुलामगिरी.

(सुधारल्या इंग्लिश राज्यांत.)

हें लहानसें पुस्तक

जोतीराव गोविंदराव फुले

यांनीं

लोक हितार्थ केलें

तें

पुणें येथें "पुना सिटी प्रेस" छापखान्यांत छापलें.
तारीख १ जून सन १८७३ इ०.

किंमत १२ आणे

गरीब शूद्रादिअतिशूद्रांस ६ आणे

(पुण्यांत वेताळपेठेंत पुस्तक कर्त्याच्या दुकानीं विकत मिळतें.)

Fule, Joti Govindrao

SLAVERY.

(IN THE CIVILISED BRITISH GOVERNMENT UNDER THE CLOAK OF BRAHMANISM)

EXPOSED BY

JOTIRAO GOVINDRAW FULE

(ब्राह्मणी धर्माच्या आडपडद्यांत)

गुलामगिरी.

(सुधारल्या इंग्लिश राज्यांत.)

हें लहानसें पुस्तक

जोतीराव गोविंदराव फुले

यांनीं

लोक हितार्थ केलें

तें

पुणें येथें "पुना सिटी प्रेस" छापखान्यांत छापलें.

किंमत १२ आणे

गरीब शूद्रादिअतिशूद्रांस ६ आणे

1873

DEDICATED

TO

THE GOOD PEOPLE OF THE UNITED STATES

AS A TOKEN OF ADMIRATION FOR THIR *SUBLIME DISINTERESTED AND SELFSACRIFICING DEVOTION*, in the cause of Negro Slavery; and with an earnest desire, that my countrymen may take their noble example as their guide in the emancipation of their Sudra Brothern from the trammels of Brahmin thraldom.

THE AUTHOR

युनैटेड स्टेट्स मधील सदाचारी लोकांनीं
गुलामांस दास्यत्वापासून मुक्त कर-
ण्याच्या कामांत औदार्य,
निरापेक्षता, व परोपकार
बुद्धी दाखविली या-
स्तव त्यांच्या
सन्मानार्थ

हें लहानसें पुस्तक
त्यांस परम
प्रीतिनें नजर
करितों, आणि माझे देश
बांधव त्यांचा त्या स्तुत्य कृत्याचा
कित्ता, आपले शूद्र बांधवांस ब्राह्मणलो-
कांच्या दास्यत्वापासून मुक्त करण्याच्या
कामांत घेतील अशी आशा बाळगतों.

ग्रंथकर्ता.

PREFACE.
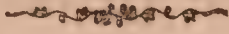
The day that reduces a man to slavery takes from him the half of his virtue—Homer.

Our system of Government in India is not calculated to raise the character of those subject to it nor is the present system of education one to do more than *overeducate the few*, leaving the mass of the people as ignorant as ever and still more at the mercy of the few learned; in fact it is an extension of the demoralizing Brahmin-ridden policy, which, perhaps, has more retarded the progress of civilization and improvement in India generally than any thing else.

Col. G. J. Haly.
On Fisheeries in Indix.

Many ages have elapsed since peculiar resources were afforded to the Brahmins; but the most considerate cosmopolite would hesitate to enroll them amongst the benefactors of the world. They boast of vast stores of ancient learning. They have amassed great riches, and been invested with unbounded power, but to what good end? they have cherished the most degrading superstitions and practiced the most shameless impostures. They have arrogated to themselves the possession and enjoyment of the rarest gifts of fortune and perpetuated the most revolting system known to the world. It is only from a diminution of their abused power that we can hope to accomplish the great work of national regeneration.

Meads Sepoy Revolt.

Recent researches have demonstrated beyond a shadow of doubt that the Brahmins were not the aborigines of India. At some remote period of antiquity, probably more than 3000 years ago, the Aryan progenitors of the present Brahmin Race descended upon

the plains of Hindoostan from regions lying beyond the Indus, the Hindoo Koosh, and the other adjoining tracts. According to Dr. Pritchard, the Ethnologist, they were an offshoot of the Great Indo-European Race, from whom the Persians, Medes, and other Iranian Nations in Asia and the principal Nations in Europe likewise are descended. The affinity existing between the Zend, the Persian, and the Sanscrit languages,as also between all the European languages, unmistakably points to a common source of origin. It appears also more than probable that the original cradle of this race being an arid, sandy and mountainous region, and one ill calculated to afford them the sustenance which their growing wants required, they branched off into colonies East and West. The extreme fertility of the soil in India, its rich productions, the proverbial wealth of its people, and the other innumerable gifts which this favoured land enjoys, and which have more recently tempted the cupidity of the Western Nations, no doubt attracted the Aryans, who came to India not as simple emigrants with peaceful intentions of colonization, but as conquerors. They appear to have been a race imbued with very high notions of self, extremely cunning, arrogant and bigoted. Such self-gratulatory, pride flattering epithets as आर्य, भुदेव &c. with which they designated themselves confirm us in our opinion of their primitive character, which they have preserved up to the present time, with perhaps little change

for the better. The aborigines whom the Aryans subjugated, or displaced, appear to have been a hardy and brave people from the determined front which they offered to these interlopers. Such opprobrious terms as (शूद्र) Sudra 'insignificant,' महारि 'the great foe' अंत्यज, चांडाळ &c. with which they designated them undoubtedly show that originally they offered the greatest resistance in their power to their establishing themselves in the country, and hence the great aversion and hatred in which they are held. From many customs* traditionally handed down to us, as well as from the mythological

---

* A most remarkable and striking corroboration of these views is to be found in the religious rites observed on some of the grand festivals which have a reference to Balli Raja, the great king who appears to have reigned once in the hearts and affections of the Sudras and whom the Brahmin rulers displaced. On the day of *Dushara* the wife and sisters of a Sudra, when he returns from his worship of the *Shumí Tree* and after the distribution of its leaves, which are regarded on that day as equivalent to gold, amongst his friends, relations and acquaintances, he is greeted at home with a welcome ईडा पिडा जावो आणि बळीचें राज्य येवो. "Let all troubles and misery go, and the kingdom of Bali come;" whereas the wife and sisters of a Brahmin place on that day in the fore ground of the house an image of Bali, made generally of wheaten or other flour, and when the Brahmin returns from his worship of the *Shumí Tree*, he takes the stalk of it, pokes with it the belly of the image and then passes into the house. This contrariety in the religious customs and usages obtaining amongst the Sudras and Brahmins and of which many more examples might be adduced, can be explained on no other supposition but that which I have tried to confirm and elucidate in these pages.

legends contained in the sacred books of the Brahmins, it is evident that there had been a hard struggle for ascendancy between the two races. The wars of Dev and Daitya, or the Rakshas, about which so many fictions are found scattered over the sacred books of the Brahmins, have certainly a reference to this primeval struggle. The original inhabitants with whom these earth-born Gods, the Brahmins, fought were not inappropriatelty termed Rakshas, that is the protectors of the land. The incredible and foolish legends regarding their form and shape are no doubt mere chimeras, the fact being that these people were of superior stature and hardy make. Under such leaders as Brahma, Purshram, and others, the Brahmins waged very protracted wars against the original inhabitants. They eventually succeeded in establishing their supremacy and subjugating the aborigines to their entire control. Accounts of these conquests, enveloped with a mass of incredible fiction, are found in the books of the Bramins. In some instances they were compelled to emigrate, and in others wholesale extermination was resorted to. The cruelties which the European settlers practiced on the American Indians on their first settlement in the new world, had certainly their parallel in India on the advent of the Aryans and their subjugation of the aborigines. The cruelties and inhuman atrocities which Purshram committed on the Kshetrias, the people of this land, if we are to believe

even one tenth of what the legends say regarding him, surpass our belief and show that he was more a fiend than a God. Perhaps in the whole range of history it is scarcely possible to meet with such another character as that of Pursharam, so selfish, infamous, cruel, and inhuman. The deeds of Nero, Alaric, or Machiavelli sink into insignificance before the ferocity of Purshram. The myriads of men and defenceless children whom he butchered, simply with a view to the establishment of his coreligionists on a secure and permanent basis in this land, is a fact for which generations ought to execrate his name rather than deify it.

This in short is the history of Brahmin domination in India. They originally settled on the banks of the Ganges, whence they gradually spread over the whole of India. In order, however, to keep a better hold on the people they devised that weird system of mythology, the ordination of Caste, and the code of cruel and inhuman laws, to which we can find no parallel amongst other nation. They founded a system of priestcraft so galling in its tendency and operation, the like of which we can hardly find any where since the times of the Druids. The institution of Caste, which has been the main object of their laws, had no existence among them originally. That it was an after-creation of their deep cunning is evident from their own writings. The highest rights, the highest pri-

vileges and gifts, and every thing that would make the life of a Brahmin easy, smooth-going and happy–every thing that would conserve or flatter their self-pride, were specially inculcated and enjoined, whereas the Sudras and Atisudras were regarded with supreme hatred and contempt, and the commonest rights of humanity were denied them. Their touch, nay, even their shadow is deemed a pollution. They are considered as mere chattels, and their life of no more value than that of the meanest reptile; for it is enjoined that if a Brahmin "kill a cat or an ichneumon, the bird chasha, or a frog, a dog, a lizard, an owl, a crow, or a Sudra" he is absolved of his sin by performing the चांद्रायण प्रायश्चित, a fasting penance, perhaps for a few hours or a day and requiring not much labor or trouble. While for a Sudra to kill a Brahmin it is considered the most heinous offence he could commit, and the forfeiture of his life is the only punishment his crime is considered to merit. Happily for our Sudra brethren of the present day our enlightened British Rulers have not recognized these preposterous, inhuman and unjust penal enactments of the Brahmin legislators. They no doubt regard them more as ridiculous fooleries than as equitable laws. Indeed no man possessing even a grain of common sense would regard them as otherwise. Any one who feels disposed to look a little more into the laws and ordinances as embodied in the *Manva Dhurma Shastra,* and other works of the same class,

would undoubtedly be impressed with the deep cunning underlying them all. It may not perhaps be out of place to cite here a few more instances in which the superiority or excellence of the Brahmins is held and enjoined on pain of Divine displeasure.—

The Brahmin is styled the Lord of the Universe, even equal to the God himself. He is to be worshipped, served and respected by all.

A Brahmin can do no wrong.

Never shall the King slay a Brahmin though he has committed all possible crimes.

To save the life of a Brahmin any falsehood may be told. There is no sin in it.

No one is to take away any thing belonging to a Brahmin.

A King though dying with want must not receive any tax from a Brahmin, nor suffer him to be afflicted with hunger, or the whole kingdom will be afflicted with famine.

The feet of a Brahmin are holy. In his left foot reside all the तीर्थ(holy pilgrimages)and by dipping which into water he makes it as holy as the waters at the holiest of shrines.

A Brahmin may compel a man of the servile class to perform servile duty, because such a man was created by the almighty only for the purpose of serving Brahmins.

A Sudra, though emancipated by his master, is not released from a state of servitude; for being born in a state which is natural to him, by whom can he be divested of his natural attributes?

Let a Brahmin not give temporal advice nor spiritual counsel to a Sudra.

No superfluous accumulation of wealth shall be made by a Sudra, even though he has the power to make it, since a servile man who has amassed riches becomes proud, and by his insolence or neglect he gives pain even to Brahmins.

> If a Sudra cohabit with a Brahminee adultress, his life is to be taken. But if a Brahmin goes even unto the lawful wife of a Sudra he is exempted from all corporeal punishment.

It would be needless to go on multiplying instances such as these. Hundreds of similar ordinances, including many more of a worse character than these can be found scatterd over their books. But what can have been the motives and objects of such cruel and inhuman laws? They are I believe apparent to all but to the infatuated, the blind, and the self interested. Any one who runs may even read them. Their main object in fabricating these falsehoods was to dupe the minds of the ignorant and to rivet firmly on them the chains of perpetual bondage and slavery which their selfishness and cunning had forged. The severity of the laws as affecting the Sudras, and the intense hatred with which they were regarded by the Brahmins can be explained on no other supposition but that there was originally between the two a deadly feud, arising as we have shown above, from the advent of the latter into this land. It is surprising to think what a mass of specious fiction these interlopers invented with a view to hold the original occupiers of the soil fast in their clutches and rule securely for ages yet to come through the means of their credulity. Any one who will consider well the whole history of Brahmin domination in India, and the thraldom under which it has retained the

people even up to the present day, will agree with usin thinking that no language could be too harsh by which to characterise the selfish heartlessness and the consummate cunning of the Brahmin tyranny by which India has been so long governed. How far the Brahmins have succeeded in their endeavours to enslave the minds of the Sudras and Atisudras, those of them who have come to know the true state of matters, know well to their cost. For generations past they have borne these chains of slavery and bondage. Innumerable Bhut writers, with the selfsame objects as those of Menu and others of his class, added from time to time to the existing mass of legends the idle phantasies of their own brains, and palmed them off upon the ignorant masses as of Divine inspiration, or as the acts of the Deity himself. The most immoral, inhuman, unjust actions and deeds have been attributed to that Being who is our Creator, Governor, and Protector, and who is all Holiness himself. These blasphemous writings, the products of the distempered brains of these interlopers, were received as gospel truths, for to doubt them was considered as the most unpardonable of sins. This system of slavery to which the Brahmins reduced the lower classes is in no respects inferior to that which obtained a few years ago in America. In the days of rigid Brahmin dominancy, so lately as that of the time of the Peshwa, my Shudra brethren had even greater hardships and oppression prac-

tised upon them than what even the slaves in America had to suffer. To this system of selfish superstition and bigotry, are we to attribute the stagnation and all the evils under which India has been groaning for many centuries past. It will indeed be difficult to name a single advantage which accrued to the aborigines from the advent of this intensely selfish and tyrannical sect. The Indian Ryot (the Sudra and Atisudra) has been in fact a proverbial Milch Cow. He has passed from hand to hand. Those who successively held sway over him cared only to fatten themselves on the sweat of his brow, without caring for his welfare or condition. It was sufficient for their purposes that they held him safe in their clutches for squeezing out of him as much as they possibly could. The Brahmin has at last so contrived to entwine himself round the Sudra in every large or small undertaking, in every domestic or public business, that the latter is by custom quite unable to transact any concern of moment witbout his aid.

This is even true at the present time. While theSudra on the other hand is so far reconciled to the Brahmin yoke, that like the American Slave he would resist any attempt that may be made for his deliverance & fight even against his benefactor. Under the guise of religion the Brahmin has his finger in every thing big or small, which the Sudra undertakes. Go to his house, to his field or to the court to which

business may invite him, the Brahmin is there under some specious pretext or other, trying to squeez out of him as much as his cunning and wily brain can manage. The Brahmin despoils the Sudra not only in his capacity of a priest, but does so in a variety of other ways. Having by his superior education and cunning monopolized all the higher places of emolument, the ingenuity of his ways is past finding out, as the reader will find on an attentive perusal of this book. In the most insignificant village as in the largest town, the Brahmin is the all in all; the be all and the end all of the Ryot. He is the master, the ruler. The patell of a village, the head man, is in fact a nonentity. The Koolkurnee, the heriditary Brahmin village accountant, the notorious quarrelmonger, moulds the patell according to his wishes. He is the temporal and spiritual adviser of the ryots, the Soucar in his necessities and the general referee in all matters. In most instances he plans active mischief by advising opposite parties differently, so that he may feather his own nest well. If we go up higher, to the Court of a Mamlutdar, we find the same thing. The first anxiety of a Mamlutdar is to get round him, if not his own relatives, his castmen to fill the various offices under him. These actively foment quarrels and are the media of all corrupt practices prevailing generally round about these Courts. If a Sudra or Atisudra repairs to his Court, the treatment which he receives is akin to what the meanest reptile gets. In-

stead of his case receiving a patient and careful hearing, a choice lot of abuse is showered on his devoted head, and his prayer is set aside on some pretext or other. Whereas if one of his own castmen were to repair to the Court on the self same business, he is received with all courtesy, and there is hardly any time lost in getting the matter right. If we go up still higher to the Collectors and Revenue Commissioners' Courts and to the other Departments of the Public Service, the Engineer, Educational &c, the same system is carried out on a smaller or greater scale. The higher European officers generally view men and things through Brahmin spectacles and hence the deplorable ignorance they often exhibit in forming a correct estimate of them. I have tried to place before my readers in the concluding portions of this book what expedients are employed by these Brahmin officials for fleecing the Coonbee in the various departments to which business or his necessities induce him to resort. Any one knowing intimately the workings of the different departments, and the secret springs which are in motion will unhesitatingly concur with me in saying that what I have described in the following pages is not one hundredth part of the rogueries that are generally practiced on my poor, illiterate and ignorant Sudra brethern. Though the Brahmin of the old Peishwa school is not quite the same as the Brahmin of the present day, though the march of western ideas and civilization is un-

doubtedly telling on his superstition and bigotry, he has not as yet abandoned his time-cherished notions of superiority or the dishonesty of his ways. The Beef, the Mutton, the intoxicating beverages stronger and more fiery than the famed *Somejuice*, which their ancestors once relished as the veriest dainties are fast finding innumerable votaries among them.

The Brahmin of the present time, finds, to some extent, like Othello, that his occupation is gone. But knowing full well this state of matters is the Brahmin inclined to make atonement for his past selfishness? Perhaps it would have been useless to repine over what has been suffered and what has passed away, had the present state been all that is desireable. We know perfectly well that the Brahmin will not descend from his selfraised high pedestal and meet his Coonbee and low Cast brethern on an equal footing without a struggle. Even the educated Brahmin who knows his exact position and how he has come by it, will not condescend to acknowledge the errors of his forefathers and willingly forego the long cherished false notions of his own superiority. At present not one has had the moral courage to do what only duty demands, and as long as this state of matters continues, sect distrusting and degrading sect, the condition of the Sudras will remain unaltered, and India will never advance in greatness or prosperity.

Perhaps a part of the blame in bringing matters to this crisis may be justly laid to the credit of the Government. Whatever may have been their motives in providing ampler funds, and greater facilities for higher education and neglecting that of the masses, it will be acknowledged by all that in justice to the latter this is not as it should be. It is an admitted fact that the greater portion of the revenues of the Indian Empire are derived from the Royt's labor—from the sweat of his brow. The higher and richer classes contribute little or nothing to the state's exchequer. A well informed English writer states that,

"Our income is derived, not from surplus profits, but "from capital; not from luxuries, but from the poorest "necessaries. It is the product of sin and tears."

That Government should expend profusely a large portion of revenue thus raised on the education of the higher clásses, for it is these only who take advantage of it, is any thing but just or equitable. Their object in patronizing this virtual high class education appears to be to prepare scholars

"who it is thought, would in time vend learning "without money and without price." "If we can inspire," say they, "the love of knowledge in the minds of the superior classes the result will be a higher standard of morals "in the cases of the individuals, a large amount of affection for the British Government, and an unconquerable "desire to spread among their own countrymen the intellectual blessings which they have received."

Regarding these objects of Government the writer above alluded to states that,

"We have never heard of philosophy more "benevolent and more utopian. It is proposed "by men who witness the wondrous changes brought "about in the Western world, purely by the agency of "popular knowledge, to redress the defects of the two "hundred millions of India, by giving superior education "to the superior classes and to them only." * * "We "ask the friends of Indian Universities to favor us with "a single example of the truth of their theory from the "instances which have already fallen within the scope "of their experience. They have educated many-children "of wealthymen, and have been the means of advancing "very materially the wordly prospects of some of their "pupils; but what contribution have these made to the "great work of regenerating their fellowmen? How have "they begun to act upon the masses? Have any of them "formed classes at their own homes, or elsewhere, "for the instruction of their less fortunate or less wise "countrymen? Or have they kept their knowledge to "themselves, as a personal gift, not to be soiled by con-"tact with the ignorant vulgar? Have they in any way "shown themselves anxious to advance the general in-"terests and repay philanthropy with patriotism. "Upon what grounds is it asserted that the best way "to advance the moral aud intellectual welfare of the "people is to raise the standard of instruction among "the higher classes? A glorious argument this for aris-"tocracy, were it only tenable. To show the growth of "the national happiness,it would only be necessary to re-"fer to the number of pupils at the colleges and the lists "of academic degrees. Each wrangler would be accounted "a national benefactor; and the existence of Deans and "Proctors would be associated, like the game laws and "the tenpound franchise, with the best interests of the "Constitution."

Perhaps the most glaring tendency of the Government system of high class education

has been the virtual monopoly of all the higher offices under them by Brahmins. If the welfare of the Ryot is at heart, if it is the duty of Government to check a host of abuses, it behoves them to narrow this monopoly day by day so as to allow a sprinkling of the other castes to get into the public service. Perhaps some might be inclined to say that it is not feasible in the present state of education. Our only reply is that if Government look a little less after higher education and more towards the education of the masses, the former being able to take care of itself, there would be no dfficulty in training up a body of men every way qualified and perhaps far better in morals and manners.

My object in writing the present volume is not only to tell my Sudra brethren how they have been duped by the Brahmins, but also to open the eyes of Government to that pernicious system of high class education which has hitherto been so persistently followed, and which statemen likeSir GeorgeCampbell, the present Lieutenant Governor of Bengal with broad and universal sympathies are finding to be highly mischievous and pernicious to the interests of Government. I sincerely hope that Government will ere long see the error of their ways, trust less to writers or men who look through high class spectacles, and take the glory into their own hands of emancipating my Sudra brethren from the trammels of bondage which the Brahmins

have woven round them like the coils of a serpent. It is no less the duty of such of my Sudra brethren as have received any education to place before Government the true state of their fellowmen and endeavour to the best of their power to emancipate themselves from Brahmin thraldom. Let there be schools for the Sudras in every village; but away with all Brahmin school-Masters! The Sudras are the life and sinews of the country, and it is to them alone and not to the Brahmins, that the Government must ever look to tide them over their difficulties, financial as well as political. If the hearts and minds of the Sudras are made happy and contented, the British Government need have no fear for their loyalty in the future.

JOTEERAO PHOOLEY.

प्रस्तावना.

या ग्रंथाचा मुख्य उद्देश असा आहे कीं, आज शेंकडों वर्षे शूद्रादिअतिशूद्र ब्राह्मण लोकांचे राज्य झाल्यापासून सतत दुःखें सोशीत आहेत व नाना प्रकारचे यातनेंत आणि संकटांत दिवस काढीत आहेत, तर या गोष्टीकडेस त्या सर्वांचें लक्ष्य लागून त्यांनीं तिजविषयीं नीट विचार करणें व येथून पुढें भटब्राम्हग लोकांचे अन्यायी जुलमापासून आपली सुटका कशी करून घेणें हाच कायतो आहे. या देशांत भट लोकांचें राज्य होऊन सुमारें तीन हजार वर्षांहून अधिक काळ लोटून गेला असावा, असें अनुमान होतें. ते लोक परकीय देशांतून येऊन या देशांतील मूळचे राहणार लोकांस जिंकून त्या सर्वांस त्यांनीं आपले दास केले व त्यास अनेक तऱ्हेचीं क्रूर शासनें दिलीं. पुढें कांहीं काळानंतर त्या लोकांस या गोष्टीचें विसर्जन झालेसें पाहून भट लोकांनीं परकीय देशांतून येऊन या देशांतील मूळचे लोकांस जिंकून त्यांस दास केल्याचें मुळींच छपवून ठेविलें. त्या लोकांनीं आपली वजनदारी ह्या लोकांचे मनावर बसवावी याज करितां जेणें करून आपलें मात्र हित होईल असे नाना प्रकारचे उपाय योजले व ते सर्व सिद्धीस जात गेले; कारण त्या वेळेस ते लोक सत्तेच्या संबंधानें पूर्वीं पराधीन झालेलेच होते व पुढें त्यांस भट लोकांनीं ज्ञानहीन करून टाकिलें, याजमुळें भट लोकांचे पांचपें-

च त्यांचे लक्षांत मुळींच आले नाहींत. त्यांनीं त्यांच्यावर वर्चस्व मिळवून त्यांस अक्षय आपले साभ्यांत ठेवण्या करितां केवळ स्वहितास अनुलक्षून पुष्कळ बनावट ग्रंथ करून ते आपणा सर्वांस ईश्वरापासून प्राप्त झाले असें त्यावेळचे अज्ञानी लोकांस सांगून त्यांचें मन सर्वस्वि वळविलें. या ग्रंथांत त्यांनीं असें लिहिलें कीं, शूद्रांस ईश्वराचा उत्पन्न करण्याचा हेतु इतकाच आहे कीं, त्यांनीं सदासर्वदा भट लोकांच्या सेवेंत तत्पर असावें व जेणें करून त्यांची मर्जी खुष राहील असें करावें; म्हणजे ते ईश्वराला पावन होऊन त्यांचे देहाचें व जन्मास येण्याचें सार्थक झालें. आतां कोणीं या ग्रंथां विषयीं थोडासा विचार केला असतां ते कितपत खरे आहेत व ते ईश्वरापासून आले असावे किंवा कसें, हें लागलीच कळून येईल. अशा ग्रंथांपासून सर्व शक्तिमान, सर्व जगांचा व त्यांतील सर्व वस्तूंचा उत्पन्न कर्ता जो परमेश्वर त्याच्या समदृष्टीला मोठें गौणत्व आणलें असें, आमचे जे हल्लीचे शहाणे भट बंधु, ज्यांस बंधु ह्मणण्यास आह्मास मोठी लज्या प्राप्त होती; कारण त्यांनीं एके वेळीं शूद्रादिअतिशूद्रांस फार दुःखें दिलीं व हल्लीं ही ते धर्माच्या योगानें त्यां पासून दुःखें सोशीत आहेत आणि एक मेकास दुःख देणें हा बंधुधर्म नव्हे, तथापि त्यांस आह्मा सर्वांचे उत्पन्नकर्त्याच्या संबंधानें बंधु म्हणणें भाग पडतें; तर ते देखील उघड रितीनें असें म्हणण्यास सोडणार नाहींत, मात्र त्यांनीं स्वहिताकडेस लक्ष्य न देतां केवळ न्यायास अनुसरून विचार केला

पाहिजे. असें जर आहे, तर ते ग्रंथ आमचे शहाणे इंग्रज, फ्रेंच, जर्मन, अमेरिकन व दुसरे विद्वान लोक पाहून शुद्ध मतलबी आहेत, ज्यांत सर्व प्रकारें ब्राम्हणांचें महत्व सांगून त्यांस त्यांची लोकांचे मनावर वजनदारी बसावी याजकारितां ईश्वरा पेक्षां देखील श्रेष्ठ मानिले आहेत असें संमत दिल्यावांचून राहणार नाहींत त्यांतून वर सांगितलेले लोकांपैकीं इंग्रज लोकांनीं तर पुष्कळ ठिकाणीं इतिहास वगैरे ग्रंथांत भटलोकांनीं स्वहितास्तव इतर लोक ह्मणजे, शूद्रादिअतिशूद्रलोक ह्यांस आपले गुलाम करून टाकिलें आहे, असें संमत दिलेलेंच आहे. अशा ग्रंथांपासून ईश्वराच्या वैभवाला केवढा नीचपणा भट लोकांनीं आणिला आहे बरें! ज्या ईश्वरानें शूद्रादि अतिशूद्रांस व इतर लोकांस आपण निर्माण केलेल्या सर्व सृष्टींतील वस्तूंचा सारखे रीतीनें उपभोग घेण्याची मोकळीक दिली असून भटलोकांनीं त्यांचे नांवचे खोटे ग्रंथ बनवून त्यांजमध्यें सर्वांचे हक्क रद्द करून आपणच अग्रगण्य होऊन बसले. याजवर आमचे कोणी भटबंधु अशी शंका घेतील कीं, हे ग्रंथ जर खोटे आहेत तर त्याजवर शूद्रादि अतिशूद्र यांचे पूर्वजांनीं कसा भारंवसा ठेविला व हल्लींही त्यांपैकीं पुष्कळ कसा भरंवसा ठेवितात? तर त्याचें उत्तर असें आहे कीं, आतांच्या या सुधारलेल्या काळांत कोणावर कांहीं जुलूम नसून सर्वांस आपल्या मनांतील विचार स्पष्ट रीतीनें लिहिण्याची अथवा बोलण्याची परवानगी असून एखाद्या शहाण्या गृहस्थाकडेस कोणी लबाडानें एखाद्या मोठ्या गृहस्थाच्या नांवाचें खोटें पत्र

जरी आणलें, तथापि त्यास कांहीं वेळपर्यंत त्याजवर भरंवसा ठेवावा लागतो व समयानुसार तोहि फसला जातो. अशी जर गोष्ट आहे, तर शूद्रादिअतिशूद्र एकेवेळीं भटलोकांचे जुलूमाचे तडाक्यांत सांपडल्यामुळें व त्यांस त्यांनीं सर्वस्वी अज्ञानी करून सोडिल्यामुळें आपले हिता करितां समर्थांचे नांवाचे खोटे ग्रंथ करून त्यांजकडेस त्यांचें मन वळवून त्यांस फसविलें व अद्यापही त्यां पैकीं कित्येकांस भट लोक हल्लीं फसविताहेत. हें शुद्ध वर सांगितलेल्या प्रकारा प्रमाणें आहे. भट लोक आपलें पोट भरण्या करितां आपले स्वार्थी ग्रंथांतून वारंवार जागोजागीं अज्ञानी शूद्र लोकांस उपदेश करितात, त्याजमुळें त्यांच्या मना मध्यें त्यांज विषयीं पूज्य बुद्धि उत्पन्न होऊन त्यांस त्यांनीं (भट लोकांनीं) ईश्वरालाच मात्र जो योग्य सन्मान तो आपणास देवविण्यास लाविलें आहे; हा कांहीं लहान सहान अन्याय नव्हे. याजबद्दल भट लोकांस ईश्वरा जवळ जबाब द्यावा लागेल. त्यांचा उपदेशांचा ठसा बहुतेक अज्ञानी शूद्र लोकांचें मनावर इतका दृढ झाला कीं, ते अमेरिकेंतील गुलामां सारिखें आपणास, ज्या दुष्ट लोकांनीं दास केलें त्यां पासून सोडवून स्वतंत्रता देणाऱ्या लोकांविरूद्ध उलट्या कंबरा बांधून लढण्यास तयार झाले. ही एक मोठी आश्चर्याची गोष्ट आहे, कीं आपणावर जे कोणी उपकार करीत असतील त्यांस आह्मावर उपकार करूं नका, आमची जी हल्लींची स्थिति आहे तीच बरी आहे, असें केवळ ह्मणून तृप्त न होतां त्यांजबरोबर तंटा करण्यास प्रवृत्त होतात. बरें, आपणास दास्यत्वा पासून मुक्त करणारे

जे लोक, त्यांचें आपणास सोडविल्या पासून कांहीं हीत होतें हेंही कांहीं नाहीं, उलटें त्यांस आपले लोकांपैकीं शेंकडों लोकांचे बळी द्यावे लागतात व मोठमोठीं साहसकर्में प-करून आपले जीव धोक्यांत घालावे लागतात. आतां असें परोपकाराचें कृत्य करण्याचा त्यांचा हेतु तरी काय असावा, याज विषयीं आपण थोडासा विचार केला असतां लागली-च आपणास कळून येईल, कीं मनुष्याला स्वतंत्रता असणें ही एक मोठी जरूरीची गोष्ट आहे. जेव्हां मनुष्य स्वतंत्र अस-तो तेव्हां त्यास आपले मनांत उद्भवलेले विचार स्पष्ट रीतीनें इतर लोकांस बोलून अथवा लिहून दाखवितां येतात. ते-च विचार त्यास स्वतंत्रता नसल्या मुळें मोठे महत्वाचे अ-सून लोकांचे हितावह कां असेनांत, तथापि ते त्यास दुसरे कोणास कळवितां येत नाहींत; आणि असें झालें म्हणजे कांहीं काळानें ते सर्व विचार लयास जातात. त्याच प्र-माणें मनुष्य स्वतंत्र असल्या पासून तो आपले, सर्व मनु-ष्य मात्रांस जे सर्व साधारण हक्क, सर्व जगाचा जो नियंता व सर्व साक्षी परमेश्वर त्यानें दिलेले असून केवळ स्वहिताक-डेस ज्यांचें लक्ष्य, असे कृत्रिमी लोकांनीं लपवून ठेविले तर त्यां पासून मागून घेण्यास कधीं मागें सरणार नाहीं व त्यां-चे हक्क त्यास मिळाले असतां त्यास सुख होतें. ज्यांचीं त्यांस स्वतंत्रता देऊन त्यांस जुलमी लोकांचे अन्यायी जु-लुमांपासून सोडवून सुखी करणें हाच काय तो, त्यांचे असें जि-वावरचें व धोक्याचें काम करण्याचा हेतु होय. अहाहा!! हें किती तरी परोपकाराचें स्तुत्य कार्य होय! असा त्यांचा चांगला उद्देश असल्यामुळें इश्वर त्यांस, जेथें ते जातील

तेथें बहुतकरून जयच देत गेला व येथून पुढेंही त्यांस असे चांगले कृत्यांमध्यें त्यांचे प्रयत्न सफळ होऊन त्यांस जयच मिळो, अशी आम्ही ईश्वराजवळ प्रार्थना करितों. दक्षिण अमेरिका व आफ्रिका या दोन प्रथ्वीच्या मोठे भागामध्ये शेंकडों वर्षांपासून दुसरे देशांतून मनुष्यें धरून आणून त्यांस गुलाम करण्याची वहीवाट चालू होती, तिजमुळें एकंदर सर्व युरोपखंडांतील व दुसरे पृथ्वीच्या पृष्टभागावरील सुधारलेले राष्ट्रांस मोठी लज्जा प्राप्त झाली होती, ती दूर करण्या करितां इंग्लिश, अमेरिकन वगैरे उदार लोकांनीं मोठमोठाल्या लढाया करून आपले नुकसानीची तर काय, पण आपले जिवाची देखील परवा न धरतां ती फार दिवसां पासून चालत आलेली दुष्ट चाल तळाबुडानिशी नाहींशी करून पुष्कळ गुलामांस त्यांचे परम अवडते आईबापांपासून, बहीणभावंडांपासून, मुलांबाळांपासून, व स्नेही मंडळी पासून, दुष्ट लोकांनीं एका एकी ताडातोडी करून उभयपक्षांस परम दुःख झाल्या मुळें ते दिवसानुदिवस झुरणीस लागून मरण्याच्या बेतांत आहेत तोंच त्यांस एकमेकांस भेटविलें. अहाहा!! अमेरिकन वगैरे सदाचारी लोकांनीं किती तरी चांगलें काम केलें बरें! आज त्यांस त्या गरीब अनाथ गुलामांची दुर्दशा पाहून दया आली नसती तर ते गरीब, बिचारे आपल्या प्रियकर मंडळीस भेटण्याची इच्छा तशीच मनामध्यें ठेवून मरण पावले असते. बरें, त्यांस धरून आणणारे दुष्ट लोक त्यांस चांगले रीतीनें तरी ठेवीत असत काय? नाहीं, नाहीं. त्यांस ते लोक जे जे जाच करीत, ते ऐकिले असतां पाषाण हृदयाच्या मनुष्याचा

देखील कंठ दाटून येऊन त्यास रडें आल्या वांचून राहणार नाहीं. ते त्यांस पशूवत् समजून त्यांजबरोबर नेहमीं लाथा बुक्क्यांशीं काम ठेवीत. कधीं कधीं ते त्यांस भर उन्हा मध्यें नांगरांला जुंपून त्यांजपासून आपलीं शेतें नांगरून घेत असत व त्यांणीं कांहीं कमजास्त केलें असतां त्यांचे आंगावर बैलाप्रमाणें कोरड्याचे वळचे वळ उठवीत. बरें, इतकेंही असून ते त्यांचे पोटापाण्याची तरी नीट व्यवस्था राखीत काय? मुळींच बोलायास नको, एक वेळ मिळालें एक वेळ नाहीं व जें अन्न मिळे तें अगदीं कनिष्ठ प्रतीचें असून फारच थोडें असे, या मुळें त्यांस नेहमीं अपुर्तेच पोटानें उठणें भाग पडे. त्यांच्या कडून दिवसास छाती फुटून रक्त ओकत तोंपर्यंत काम घेऊन त्यांस अपरात्रीं गुरांचा गोठा वगैरे घाणेरडे जाग्यांत निजायास सोडीत, तेथें थकून आल्यानंतर ते गरीब बिचारे त्या खरबरीत जमिनीवर मृतप्राय होऊन पडत; परंतु डोळ्यांस पुरती निद्रा ह्मणून ठाऊक नाहीं, बिचाऱ्यांस निद्रा येणार ती कोठची? एक तर पहिली त्यांस धनी साहेब केव्हां पुकारतील याची जबर धास्ती, दुसरें पोटा मध्यें पुरतें अन्न नसल्या मुळें जीव हलक होऊन परम क्लेश होतात, तिसरें आंगावर चाबुकांचे फटके बसल्यामुळें सर्व शरीर रक्ताळून जाऊन त्याचे वेदनेनें तळमळ करीत या कुशीचे त्या कुशीवर होत आहेत, चवथें घरचे मनुष्यांस आपल्या मुळें किती दुःख होत असेल, याचा विचार मनांत येऊन अंतःकरणांत दुःखाचा डोंब पाझरल्या मुळें टपटप नेत्रांवाटें आश्रूंच्या धारा चालत आणि ईश्वरास प्रार्थना करीत कीं, भगवन्त आतां आमची

कांहीं तरी करुणा तुला येऊंदे! -आह्माला या दुःखा पासून मुक्त कर, आमच्यानें हें दुःख सहन होत नाहीं, आतां आमचे प्राण जातील तर बरें होईल, अशा संकटांत व अशा विचारांत सर्व रात्र उजडून जात असे. त्यांस जीं जीं दुःखें झालीं तीं सर्व पूर्णपणें वर्णन करूं गेल्यास भाषेंतील शोकरस संबंधीं शब्द पुरतील याचा संशय आहे. तात्पर्य,— अमेरिकन लोकांनीं आज शेंकडों वर्षांपासून चालत आलेली ती दुष्ट चाल बंद करून गरीब अनाथ लोकांस त्या अतिक्रूर लोकांच्या जुलुमांपासून मुक्त करून त्यांस सर्वस्वी सुखी केलें. या गोष्टीचा शुद्रादिअतिशूद्रांस, इतर लोकांपेक्षां अधिक संतोष वाटत असेल कारण गुलामाच्या स्थितींत असतां मनुष्यमात्रास किती दुःखें सोसावीं लागतात, याचा प्रत्यक्ष अनुभव त्यां वांचून अथवा वर सांगितलेले गुलामांवांचून इतर लोकांस थोडाच असेल. आतां त्यांच्यामध्यें व वरच्या गुलामांमध्यें इतकेंच अंतर आहे कीं, पाहिल्यांस भटलोकांनीं जिंकून गुलाम केलें व दुसऱ्यांस दुष्टलोकांनीं एकाएकी जुलमानें धरून गुलाम केलें; बाकी सर्व अंशीं ते त्यांच्याशीं मिळतात. त्यांच्या स्थितिमध्यें व गुलामांचे स्थिति मध्यें तिलप्राय भेद नाहीं. त्यांनीं जीं जीं संकटें सोसलीं तीं सर्व शूद्रादिअतिशूद्रांस भट लोकांपासून सोसावीं लागलीं, किंबहुना त्यांपेक्षां अधिक देखील म्हटलें असतां कांहीं चिंता नाहीं. त्यांस जीं दुःखें प्राप्त झालीं तीं ऐकूनच मात्र पाषाण हृदयी मनुष्याचें अंतःकरण तर काय, परंतु प्रत्यक्ष मूर्तिमंत काहाराचा पाषाणही कलकल उकलून आंतून दुःखाश्रूचे लोटचेलोट चालून त्याजमुळें पृथ्वीवर

इतके जळ होईल कीं, ज्यांचे पूर्वजांनीं शूद्रांदिअतिशूद्रांस गुलाम केलें त्यांचे जे वंशज आमचे हल्लींचे भटबंधु त्यांपैकीं जे आपले पूर्वजां सारखे कठोर हृदयाचे नसून कोमळ अंतःकरणाचे आहेत, त्यांस असें वाटेल कीं, हा एक जलप्रलयच आहे. आमचे दयाळू इंग्रज सरकारास, शूद्रांदि अतिशूद्रांस भटलोकांपासून काय काय जुलूम सहन करावे लागले व हल्लींही सहन करीत आहेत याजविषयींची मुळीच माहिती नाहीं. ते जर याजविषयीं चौकशी करून आपणास माहिती करून घेतील तर त्यांस असें कळेल कीं, आह्मी जे जे हिंदुस्थानचे इतिहास लिहिले त्यांतील हा एक मोठा अतिमहत्वाचा भाग गाळला. त्यांस त्यांचे दुःखांची माहिती एकदां झाली ह्मणजे फार वाईट वाटून आपल्या ग्रंथांत, जेथें अति निकृष्ट दशेस येऊन पोंहचलेले व दुष्ट लोकांनीं गांजलेले, ज्यांचे दुःखास पारावार नाहीं अशा लोकांचे स्थितीची उपमा देणें झाल्यास शूद्रांदि अतिशूद्रांच्याच स्थितीची उपमा योग्य साजेल असें वाटेल. त्यांतून कवीस पुष्कळ अशीं खेद वाटून कांहींसें बरें वाटेल कीं आजपर्यंत कवितेंत त्यांस शोकरसाची पूर्णपणें तसबीर श्रोत्यांचे मनामध्यें ठसविण्याकरितां महाप्रयत्नानें काल्पनीक उदाहरणें रचावीं लागत. तर त्यांचें तें सर्व श्रम असें ढळढळीत साकार उदाहरण सांपडल्यामुळें नाहींसें केलें असें जर आहे तर हल्लींचे शूद्रांदिअतिशूद्र यांचीं अंतःकरणें आपण ज्यांचे वंशांत उत्पन्न झालों, व ज्यांचे व आपले रक्तमांस एकच आहे, हा जेव्हां विचार त्यांचे मनामध्यें येतो तेव्हां त्यांचीं दुःखें ऐकून परम दुःखीत होत असतील

यांत मोठें आश्चर्य आहे असें कांहीं नाहीं. एके वेळीं भट राज्यांत त्यांच्या वर जे कांहीं प्रसंग गुदरले होते त्याची आठवण झाली असतां आमची मनें भयभीत होऊन आमचे सर्व अंगावर रोमांच उभे राहतात व मनांमध्यें लागलीच असे विचार येतात कीं, ज्या प्रसंगाची आठवण आह्मास जर इतकी दुःखदायक होती तर ज्यांनीं ते प्रसंग सोसीले असतील त्यांचे मनाची काय स्थिति झाली असेल, हें त्यांचें त्यानां ठाऊक. याज विषयीं चांगलें स्पष्ट उदाहरण आमचे भटबंधूंच्याच ग्रंथांमध्यें सांपडतें. तें असेंकीं, या देशांतील मूळचे रहवासी क्षत्रिय लोक यांजबरोबर भटलोकांचा मुख्याधिकारी परशुराम या नामें गृहस्थानें किती क्रूरता दाखविली, हें या ग्रंथांत जाणविलेंच आहे. तथापि त्याचे क्रूरते विषयीं इतकें समजलें आहे कीं, त्यानें पुष्कळ क्षत्रीय लोकांचे प्राण घेऊन त्यांचे अनाथ झालेल्या स्त्रियां पासून त्यांचीं लहान लहान चार चार, पांच पांच महिन्यांचीं गरीब बिचारीं निंदोषीं बालकें हिसकावून घेऊन अंतःकरणांत कांहीं द्रव न पावतां त्यांचें प्राण कींहो मोठे दुष्ट रीतीनें हरण केले. तो दुष्ट इतकेंच करून राहिला असें नाहीं, तर त्यानें कित्येक आपले पतींच्या मृत्यूमुळें दीन झालेल्या स्त्रिया आपले पोटांत संभवलेल्या गर्भाच्या संरक्षणार्थ रानोमाळ मोठ्या क्लेशानें पळत असतां त्यांचा पारध्यां प्रमाणें पाठलाग करून त्यांस पकडून आणून त्यांचे प्रसूतकाळीं त्यांस पुत्र झाला असें ऐकिलें मात्र पुरे कीं लागलीच येऊन त्यांचे प्राण घ्यावे. येणें प्रमाणें हकीगत भट्ट लोकांचे ग्रंथांत आढळते, व ज्या अर्थी भटलोक त्यांचे

विरुद्ध पक्षाचे होते त्या अर्थी त्यांज पासून त्या वेळची सर्व वास्तविक हकीकत समजेल, हें आह्मास स्वप्नांत देखील आणावयाला नको. भट लोकांनीं तिचा पुष्कळ भाग गाळला असावा, याच्यांत कांहीं संशय नाहीं. कारण कोणी आपले तोंडानें आपण केलेलें वाईट कर्म सांगत नाहीं. आतां वर सांगितलेली हकीकत त्यांनीं आपले ग्रंथांत लिहून ठेविली हें एक मोठें आश्चर्य आहे. आमचे विचारास असें येतें कीं, परशुरामानें एकवीस वेळा क्षत्रीय लोकांचा मोड करून त्यांची वाताहत केली व त्यांचे हतभागी स्त्रियांचे लहान लहान मुलांस मारिलें याच्यांत मोठा पुरुषार्थ केला व तो इतर जनास माहीत व्हावयाकारितां भट लोकांनीं आपले ग्रंथांत लिहून ठेविला. अथवा जगांत प्रसिद्ध म्हण आहे कीं, "तळहातानें सूर्य झांकिला जात नाहीं" त्याप्रमाणें ही हकीकत जरी त्यांस मोठी लज्जास्पद होती, तथापि तीचा मोठा गवगवा झाल्यामुळें त्यांच्याच्यानें जितकी झांकवेल तितकी त्यांनीं झांकून, जेथें उपायच नाहीं तेथें लिहून ठेवणें त्यांस जरूर पडलें. बरें, भटलोकानीं जितकी हकीकत लिहिली तितक्याच विषयीं थोडासा विचार केला असतां मनास मोठें दुःख होतें; कारण परशुरामानें जेव्हां त्या गरभारशा स्त्रियांचा पाठलाग केला तेव्हां त्यांस किती दुःख झालें असेल बरें? स्त्रि जातीस बहुतकरून पळण्याची मारामार, त्यांतून त्यापैकीं कित्येक मोठ्यांच्या व कुलीन स्त्रिया असल्यामुळें घराचा उंबरा देखील ज्यांस ठाऊक नाहीं, जें कांहीं त्यांस लागेल तें सर्व गडीमाणसें आणून देत; सारांश ज्यांनीं पतींचें श्रेय चिंतून त्यांचे जिवावर सुखांत दिवस काढिले

तर त्यांजवर पोटांतील गर्भांचें ओझें घेऊन सूर्याच्या प्रखर उन्हांत आडमार्गानें पळण्याचा प्रसंग गुदरणें म्हणजे त्यांस महा संकटकाळच ओढवला असें ह्मटले पाहिजे. त्यांस पळण्याची सवय मुळींच नसल्यामुळें पायांतपाय गुंतून धडाधड ठेंचा लागून कधीं खडकांवर कधीं डोंगरांचे कपारीवर पडत असतील आणि तेणेंकरून कांहींच्या कपाळांस काहींच्या कोपरास, कांहींच्या गुढघ्यांस, व कांहींच्या घोट्यांस लागून रक्तांच्या धारा चालत असतील. व परशुराम मागून येत आहे हें ऐकून तसेंच घाबरें घाबरें पळत असतील, मार्गानें जात असतां त्यांचे कोमळ पायांमध्यें कांटे टोंचून कांटेरी झाडांनी आंगावरचीं वस्त्रें फाटून त्यांचीं शरीरें भोंसकली असतील व तेणेंकरून शरीरांतून रक्त वाहवलें असेल. त्यांचे उन्हामध्यें पळतां पळतां पाय चटचट पोळून त्यांची कमळाच्या देंठा सारखी सुकुमार नीलवर्ण कांति परम आरक्तता पावली असेल व तोंडास फेंस येऊन डोळे पाण्यानें गच्च भरून आले असतील. तोंडाकडेस एक एक दोन दोन दिवस पाणी देखील नेलें नाहीं सबब कलमल वाटून पोटांतील गर्भ पोटांत गडबड फिरत असतील, त्यांस असें वाटलें असेल कीं, आतां धरणी जर फाटते तर फार बरें होईल ह्मणजे आंत आम्ही उडी टाकून या दुष्टापासून मुक्त होऊं. त्यांनीं डोळे भरून आणून ईश्वराची प्रार्थना केली नसेल काय? कीं हे प्रभो—आमच्यावर काय हा कहर गुदराविलास अरे!! आम्ही स्वतः बलहीन ह्मणून आह्मास अबला ह्मणतात व आम्हांस आमचे पतींचें जें कांहीं बल होतें तें ही या दुष्टानें हारण केलें, असें तुला माहीत अस-

तां निर्दय होऊन आमचा किती तरी अंत पहातोस, अरे आमचे पतींचे ज्यानें प्राण घेऊन आम्हां अबलांवर शस्त्र धरिलें व त्यांजमध्यें जो मोठा पुरुषार्थ मिरवितो अशा दुष्टाचे अपराधाते पाहून येवढा तूं समर्थ असतां तोंडांत बोट घालून स्तब्ध बसलास काय! याप्रमाणें त्या दीनमुख होऊन ईश्वराचा धावा करीत आहेत तों इतक्यांत दुष्ट परशुराम येऊन त्यांस धरून चालविलें नसेल काय? मग त्यांच्या शोकाला काय विचारावयाचें आहे, त्यां पैकीं कांहीं स्त्रियांनीं फार अक्रोश करून आपले प्राण त्यागिले नसतील काय? व बाकींच्या स्त्रियांनीं अतिशय लीन होऊन त्या दुष्टाची विनवणी केली नसेल काय? कीं, अहो परशुराम आमचे आपणा जवळ इतकेंच शेवटचें मागणें आहे कीं, आमचे पोटीं जन्म पावणारे अनाथ बालकांचा प्राण घेऊं नका, आम्हीं सर्व मिळून तुह्माजवळ पदर पसरितों, आह्मास येवढें दान द्या. पाहिजे असल्यास आमचे प्राण घ्या; परंतु आमचे मुलांचे जीव वांचवा. आमचे आपण पति मारल्या मुळें आम्हांस अकालीं वैधव्य प्राप्त होऊन आम्हीं सर्व सुखांला मुकलों, आतां आम्हास पुढें मुलें बाळें होण्याची मुळीं आशा राहिली नाहीं व आमचे सर्व पंचप्राण आमच्या पासून जन्म पावणारे बालकां कडेस लागलेले आहेत. आतां आह्मास काय तें येवढेंच दुःखांत सुख, व आमचे सुखाचें निधान जीं आमचीं बालकें, त्यांचे प्राण घेऊन आम्हा अनाथ स्त्रियांस कां या सर्व अयुष्यभर शोकार्णवांत टाकितां! आम्हास येवढी भिक्षा घाला, आम्हीं तु-

मच्या धर्माच्या लेकी आहोंत. आमची कशीही करून आपणास दया येऊं द्या. इतके करुणापर शब्द बोलल्यानें त्या दुष्टाचें अंतःकरण कांहीं तरी द्रवावें, परंतु मुळींच नाहीं. त्यानें त्या प्रसूत झालेल्या पाहून त्यांजपासून त्यांचीं बालकें हिसकावून घेऊं लागला. तेव्हां त्या, त्यांच्या संरक्षणा करितां त्यांच्यांवर पालथ्या पडून पुढें मान करून म्हणाल्या असतील कीं, अहो परशुरामा तुम्हाला जर या मुलांचें प्राणच घेणें आहे तर प्रथम आमचें शीर उडवा, मग आमचे पाठीमागें त्यांचें काय करणें तें करा. आमचे समक्ष त्यांचे प्राण घेऊं नका; परंतु कांहीं हा त्यानें ऐकिलें नाहीं. हर! हर! त्यांच्या जवळून जेव्हां त्यांचीं मुलें हिसकावून घेतलीं असतील, तेव्हां त्यांस जें दुःख झालें असेल तें लिहिण्यास आमचे हातांतून लेखणी गळून पडते. असो, त्या चांडाळानें त्या मुलांचे प्राण त्यांचे आयां समक्ष घेतले, तेव्हां कांहीं जणींनीं आपलें उर बडविलें, केस तोडिले, व तोंडांत माती घालून घेऊन प्राण दिले असतील; कांहीं जणींनीं पुत्र शोक करून प्राण सोडिले असतील, व कांहीं जणींला वेड लागून हा पुत्र! हा पुत्र! करीत भडकत फिरूं लागल्या असतील. ही सर्व हकिकत भट लोकां पासून आम्हास समजेल अशी आम्हास मुळींच आशा बाळगायास नको, या प्रमाणें भट लोकांच्या मुख्याधिकारी परशुरामानें शेंकडों क्षत्रिय लोक मारून त्यांचे वायकां मुलांची दुर्दशा करून टाकिली व त्यास हल्लीं भट लोकांनीं शूद्रादिअतिशूद्र लोकांस सर्व शक्तिमान परमेश्वर, सर्व जगाचा उत्पन्न कर्ता असें म्हणविण्यास लाविलें आहे.

हें मोठें आश्चर्य आहे. परशुरामाचे पाठीमागें भट लोकांनीं त्यांस कमी छळिलें असें नाहीं तर त्यांनीं आपल्या कडून जितकें छळवेल तितकें त्यांस छळिलें. त्यांनीं त्या लोकांपैकीं बरेच लोकांस द्वेषामुळें त्यांची दुर्दशा करून जिवंतच इमारतीचे पायांत दडपीत याजविषयीं या ग्रंथांत लिहिलेंच आहे. त्यांनीं त्या लोकांस इतकें तुच्छ मानावेंकीं, एकादे वेळेस कोणी शूद्र नदीकांठावर आपलीं वस्त्रें धूत असतां त्या स्थळीं जर एकादा भट आला तर त्या शूद्रांस आपलीं सर्व वस्त्रें गोळा करून, बऱ्याच दूर अंतरावर, जेथून भटाच्या आंगावर पाण्याचा शिंतोडा येण्याचा संभव नसेल अशा स्थळीं जाऊन आपलीं वस्त्रें धुवावीं लागत असे. तेथून जर भटाच्या आंगावर पाण्याचा शिंतोडा आला, अथवा आला असा खोटा भास झाला तर त्या भटानें अग्निसारखे रागानें तप्त होऊन जवळचें भांडें त्याचें मस्तक रोखून मोठे द्वेषानें मारावें. त्याजमुळें त्याचें मस्तक रक्त बोंबाळ होऊन मुर्च्छित होत्सातां जमीनीवर धाडकन पडावें पुढें कांहीं वेळानें शुद्धिवर येऊन आपलीं रक्तानें भरलेलीं वस्त्रें घेऊन निमुटपणें घरी जावें, सरकारास जर कळवावें तर सर्व भटशाई पडली उलटी त्यासच सजा देणार; हर! हर! परमेश्वरा केव्हढा हा अन्याय; असो एक दुःख आहे ह्मणून सांगावें, अशी व या पेक्षां अधिक दुसरीं पुष्कळ दुःखे शूद्रांदिअतिशूद्रांस सोसावीं लागत असत. भट राज्यांत त्यांस व्यापाराच्या अथवा दुसऱ्या गोष्टींच्या संबंधानें फिरणें झाल्यास मोठी मारामार पडत असे. त्यांतून प्रातःकाळीं तर फारच अडचणपडे, कारण त्यावेळेस सर्व वस्तुंची

छाया लांब पडते आणि अशा प्रसंगीं नर कदाचित कोणी शूद्र रस्त्यानें जात असतां समोरचे रस्त्यानें भट साहेबांची स्वारी येत आहे हें पाहून त्यांच्या अंगावर आपली छाया न पडावी या भितीस्तव घडी दोन घडी आपला खोळंबा करून रस्त्याचे एकेबाजूस होऊन त्यास बसावें लागत असे भटजी गेल्या नंतर तो आपले कामास जाई. एखादे वेंळेस त्याची छाया भटाचे अंगावर चुकून पडली तर तो भट लागलीच त्यास मरे मरे तों पर्यंत मारी आणि ताबडतोब नदीवर जाऊन स्नान करी. त्यां पैकीं किसेक लोकांस रस्त्यांत थुंकण्याची देखील पंचाईत; याजकरितां त्यांस भट वस्तींतून जाणें झाल्यास आपल्या बरोबर थुंकण्याकरितां एखादें भांडें टेवावें लागत असें. जर त्यांचा थुंका जमीनीवर पडून भट साहेबानें पाहिलें म्हणजे त्या मनुष्यानें असे समजावें कीं आतां आपलें पुरे अयुष्य भरलें या प्रमाणें अनेक संकटें भोगितां भोगितां ते फार त्रासून गेलें व केव्हां यापासून सुटका होईल याची वाट, जसा एखादा फार दिवस तुरंगांत टाकिलेला कैदी आपले इष्टमित्रांस, मुलांबाळांस व भावांबंधांस भेटण्याविषयीं अथवा स्वतंत्रतेनें इकडे तिकडे फिरण्याविषयीं मोठे उत्सुकतेनें सुटकेचे दिवसाची वाट पाहातो, त्याप्रमाणें पहात आहेत, इतक्यांत दैववशांत इश्वरास त्यांची करूणा येऊन या देशांत इंग्रज लोकांचे राज्य झालें व त्यांच्याकडून ते भटलोकांचे कायीक दास्यत्वापासून मुक्त झाले. ते इंग्रज सरकारचे त्याजबद्दल फारफार आभार मानितात व सर्वस्वी त्यांचे ते ऋणी आहेत. त्यांचे उपकार ते कधीं विसरणार नाहींत त्यांनीं त्यांस आज शेंकडों वर्षांचे

भटलोकांच्या कैदखान्यांतून मुक्त करून त्यांचे मुलांबाळांस सुखांचे दिवस दाखविले. ते नसते तर भट लोकांनीं त्यांस केव्हांच धुळीस मिळविलें असतें. याजवर कोणी अशी शंका घेतील कीं आज भट लोकांपेक्षां शूद्रादिअतिशूद्र लोकांचा भरणा सुमोरें दसपट अधिक असून भट लोकांनीं शूद्रादिअतिशूद्र लोकांस कसें धुळीस मिळविलें असतें? याचें उत्तर असें आहे कीं एक शाहाणा मनुष्य दाहा अज्ञानी मनुष्यांचे आपणाकडेस मन वळऊन त्यांस तो आपले ताब्यांत ठेऊं शकतो. आणखी दुसरें असें कीं ती दाहा अज्ञानी मनुष्ये जर एकाच मताची असती तर त्यांनीं त्या शहाण्या मनुष्याचे कांहीं चालू दिले नसतें; परंतु ते दाहाजण निरनिराळे दाहा मतांचे असल्या मुळें शहाण्या मनुष्यास त्यांस फसविण्यास कांहींच आडचण पडत नाहीं. त्या प्रमाणें शूद्रादिअतिशूद्रांचीं मतें एकमेकांस मिळूं नये म्हणोन पूर्वीं भट लोकांनी एक मोठा धूर्त कावेबाज विचार शोधून काढीला. त्या लोकांचा समाज जस जसा वाढत चालला त्या प्रमाणें भटलोकांस भिती वाटूं लागली आणि त्यांनीं त्यांच्या मध्यें परस्पर वाकडेपणा राहील अशी कांहीं तजवीज योजली तरच आपला येथें राहाण्याचा टिकाव लागून सदासर्वदां ते लोक वंशपरंपरें आपले व आपले वंशजांचे गुलामगिरींत राहून आपणास कांहीं श्रम न करितां त्यांचे निढळ्याचे घामानें मिळविलेलें उत्पन्नांवर बिनधास्त मौजा मारितां येतील. हा त्यांचा विचार सिद्धीस जाण्या करितां जातिभेदाचें थोतांड उपस्थित करून, त्यांजवर अनेक स्वहितसाधक ग्रंथ केले, व ते त्या अज्ञानी लोकांचे

मनांत भरविलें. त्यां पैकीं जे लोक भट लोकांबरोबर मोठे निकरानें लढले त्यांचा त्यांनीं एक वर्गच वेगळा केला. त्यांचा पुर्तेपणीं सूड उगविण्या करितां त्यांस व त्यांचीं जी पुढें संतती होईल तिजला त्यांच्यांतीलच लोकांनीं ह्मणजे हल्लीं ज्यांस माळी, कुणबी वगैरे ह्मणतात तर त्यांनीं त्यांचा स्पर्श देखील करूं नये असें भट लोकांनीं त्यांचे मनांत भरविलें. असें जेव्हां झालें तेव्हां अर्थातच त्यांचा व्यापार वगैरे बंद होऊन अन्नास मोताद झाले, त्याजमुळें त्यांस मेल्या गुरांचें मांस खाणें भाग पडलें. तें त्यांचे कृत्य पाहून हल्लींचे शूद्र जे आपणास मोठ्या अहंपणानें माळी, कुणबी, सोनार, शिंपी, लोहार, सुतार इत्यादि मोठमोठ्या संज्ञा केवळ तो तो धंदा केल्याचे योगानें ह्मणवून घेतात, तर तेच लोक आपले पूर्वज एकाच घराण्यांतील असतां त्यांचे पूर्वज स्वदेशा साठीं भट लोकांशीं मोठ्या निकरानें लढले, सबब भट लोकांनीं त्यांची अशी दुर्दशा करून त्यांस अन्न अन्न करावयास लाविलें, हें आंतील गुह्य त्यांच्या लक्षांत न येतां ते त्यांचा भट लोकांचे सांगण्या वरून द्वेष करावयास शिकले. हर! हर! किती तरी ते ईश्वराचे अपराधी आहेत कीं, त्या सर्वांचा इतका निकट संबंध असून एकाद्या सणावाराला ते त्यांचे दारीं दुरून अन्न वगैरे मागण्यास आले असतां ते त्यांस झिडकारून देतात, व केव्हां केव्हां काठी सुद्धां घेऊन त्यांचे आंगावर मारण्यास जातात. असो, याप्रमाणे भटलोकांनीं आपल्याशीं इतर लोकांनीं जसजशी वर्तणूक केली त्या त्याप्रमाणें त्यांच्या जाति बांधून त्यांस सजा अथवा वरकांतिचा आश्रय देऊन सर्वस्वी आपले अं-

ंकीत करून ठेविलें. जेव्हांपासून शूद्रादिअतिशूद्रांमध्यें भटलोकांनीं जातिभेद उत्पन्न केला तेव्हांपासून त्या सर्वांची मतें भिन्न भिन्न झालीं मग अर्थांतच त्यांस ह्यांची पाहिजेल तशी व्यवस्था करण्यास सवड सांपडली. या विषयीं एक जग प्रसिद्ध म्हण आहे ती अशी कीं "दोघांचें भांडण आणि तिसऱ्याला लाभ" म्हणजे भटलोकांनीं शूद्रादिअतिशूद्रांमध्यें आप आपसांत वैमनस्य आणून आपण त्यांचे जिवावर ऐषआराम भोगीत आहेत.

सारांश वर सांगितलेंच आहे कीं या देशांत इंग्रज सरकार आल्यामुळें शूद्रादिअतिशूद्र भटाच्या कायिक दास्यत्वा पासून मुक्त झाले खरे; परंतु आह्मांस सांगण्यास मोठें दुःख वाटतें कीं, अद्यापि आमचे दयाळू सरकारचे शूद्रादिअतिशूद्रांस विद्या देण्या विषयीं दुर्लक्ष्य असल्यामुळें ते अज्ञानी राहून भटलोकांचे बनावट ग्रंथांच्या संबंधानें त्यांचे मानसिक दास झालेले आहेत. व त्यांस सरकाराजवळ दाद मागण्याचें त्राण राहिलें नाहीं. भट लोक त्या सर्वांस एकंदर सर्व प्रापंचिक व सरकारी कामांत किती लुटून खातात, याजकडेस आमचे सरकारचें मुळींच लक्ष्य पोंहचलें नाहीं, तर त्यांनीं दयाळू होऊन या गोष्टी कडेस नीट रीतीनें लक्ष्य पुरवावें व ह्यांस भट लोकांचे मानसिक दास्यत्वा पासून मुक्त करावें, अशी आह्मीं आपले जगान्नियंत्या जवळ शेवटली प्रार्थना करितों.

हे पुस्तक करतेवेळीं माझे मित्र रा० रा० विनायकराव बापजी भंडारकर व रा० रा० सा० राजन्नालिंगु यांनीं मला उत्तेजन दिलें सबब मी त्यांचा फार फार अभार मानितों.

जो० गो०

अनुक्रमणिका.

* निस्तेज.

पृष्ठ.

भाग १२

भाग १३

भाग १४

भाग १५

भाग १६

(ब्राह्मणी धर्माच्या आडपडद्यांत.)

गुलामगिरी.

(सुधारल्या इंग्लिश राज्यांत.)

जोतीराव आणि धोंडीबा.

यांचा संवाद.

भाग १ ला.

ब्रंम्हा, उत्पत्ति, सरस्वती, आणि इराणी अथवा आर्यलोक यां विषयीं.

धों०.—युरोपखंडांतील इंग्रज, फ्रेंच वगैरे दयाळू सरकारांनीं एकत्र होऊन दास करण्याची बंदी केली, याजवरून त्यांनीं ब्रंम्हदेवाच्या नियमांस हरताळ लाविला; कारण मनुसंहितेंत लिहिलें आहे कीं, ब्रंम्हदेवानें आपल्या मुखापासून ब्राम्हणांस उत्पन्न केलें आणि त्या ब्राम्हणांची फक्त सेवाचाकरी करण्या करितां त्यानें आपल्या पायांपासून शूद्रांस उत्पन्न केलें.

जो०.—इंग्रज वगैरे सरकारांनीं दास करण्याची बंदी केली, याजवरून त्यांनीं ब्रंम्ह्याच्या आज्ञेस हरताळ लाविला ह्मणून तुझें ह्मणणें आहे, तर या भूमंडळावर इंग्रज वगैरे अनेक नानाप्रकारचे लोक आहेत, त्यांस

ब्रंम्ह्यानें आपल्या कोणत्या अवयवापासून उत्पन्न केले, त्याजविषयीं मनुसंहितेंत कसा काय लेख आहे?

धों०.—त्याजविषयीं सर्व ब्राह्मण ह्मणजे विद्वान व अविद्वान असें उत्तर देतात कीं, इंग्रज वगैरे लोक अधम, दुराचारी असल्यामुळें मनुसंहितेंत या लोकांविषयीं मुळींच लेख नाहीं.

जो०.—यावरून तुझ्यामतें ब्राम्हणांमध्यें अधम, दुराचारी मुळींच नाहींत कीं काय?

धों०.—शोधाअंती इतर लोकांपेक्षां ब्राम्हणांमध्यें अधिक अधम व अधिक दुराचारी आहेत असें आढळतें.

जो०.—तर मग अशा अधम व दुराचारी ब्राम्हणांविषयीं मनुसंहितेंत कसा लेख आला?

धों०.—यावरून असें सिद्ध होतें कीं, मनूनें जी उत्पत्ति लिहिलेली आहे ती अगदीं खोटी आहे; कारण ती सर्व मनुष्यांस लागू पडत नाहीं.

जो०.—म्हणूनच इंग्लिश वगैरे लोकांतील ज्ञात्यांनीं ब्राम्हणांतील पुस्तक कर्त्यांच्या लबाड्या जाणून दास करण्याची बंदी केली. ब्रंम्हा हा जर सर्व मनुष्यमात्रांच्या उत्पत्तीस खरोखर कारण असता तर त्यांनीं दास करण्याची बंदीच केली नसती. या खेरीज मनूनें चार वर्णांची उत्पत्ति लिहिलेली आहे; ती एकंदर सर्व सृष्टिक्रमांशीं ताडून पाहिली म्हणजे सर्व खोटी आहे असें आपणास कळून येतें.

धों०.—म्हणजे ती कशी?

जो०.—ब्राम्हण ब्रंम्ह्याच्या मुखापासून झाले; परंतु एकंदर

सर्व ब्राह्मणांची मूळ माता ब्राह्मणी ही ब्रम्ह्याच्या कोणत्या अवयवापासून झाली, या विषयीं मनूनें कांहींच लिहून ठेविलें नाहीं, हें कसें?

धों०.—कारण, ती त्या विद्वान ब्राह्मणांच्या म्हणण्या प्रमाणें अधम आणि दुराचारी असेल, यास्तव तूर्त तिजला म्लेंछाचे पंक्तीस बसवा.

जो.—आह्मीं भूदेव, आह्मीं सर्व वर्णांमध्यें श्रेष्ठ, असें मोठ्या गर्वानें नेहमीं बोलणारे अशांस जन्म देणारी मूळ माता ब्राम्हणी ना? आणि तूं तिजला म्लेंछांचे पंक्तीस कसें बसवितोस? कारण तिला तेथील दारू व गोमांसाचा घमघमाट कसा आवडेल? हें तूं मोठें अनुचित् बोलतोस बाबा!

धों.—तुम्हींच कित्येक वेळां भर सभेंत बोललां कीं ब्राह्मणांचे मूळ पूर्वज जे ऋषिवर्य, ते श्राद्धाचे निमित्तानें गाई मारून त्यांच्या मांसाचीं नानातऱ्हेचीं पक्वानें करून खात होते, आणि आतां मात्र त्यांच्या मूळ मातेस घाण येईल म्हणून म्हणतां हें कसें! तुह्मी इंग्रजी राज्यास हयाती चिंतून थोडे दिवस थांबा, म्हणजे हल्लींचे बहुतेक सोंवळे ब्राम्हण उघड रीतीनें रेसिडेंट, गव्हरनर, वगैरे कामदारांची आपल्यावर जास्ती मेहेरबानी व्हावी, याजकरितां त्यांच्या टेबलावरचे उरलेले मांसाचे तुकडे बुटलेराच्या वांटणीस देखील येऊं देणार नाहींत. अलीकडे तांशा बहुतेक महार बुटलेर ब्राम्हणांच्या नांवानें आंतल्या आंत कुरकुरण्यास लागले आहेत, हें तुम्हास ठाऊक नाहीं ? मनूनेंच ब्राम्हणीच्या उत्पत्ती विषयीं लिहू.

न ठेविलें नाहीं. सबब या दोषाचें खापर ख्याचशच बोडक्याग्र फोडा. त्या विषयीं तूं अनुचित् बोलतोस म्हणून तुम्हीं मला कां दोष देतां? पुढें चालूं द्या—

जो०.—बरें तुझी मर्जी, तसें कां होईना. आतां ब्राम्हणास जन्म देणारें जें ब्रंम्ह्याचें मुख तें दरमाहाचे दरमाहा दूरसें झाल्या मुळें, तो चार दिवस सोंवळा होऊन बसत होता, किंवा, लिंगाइतिणी सारखा राख लावून पाक होऊन घरांतील कामकाज करीत होता, या विषयीं मनूचा कांहीं लेख आहे काय?

धों०.—नाहीं. परंतु, ब्राम्हणांच्या उत्पत्तीस ब्रंह्मा हा मूळ कारण आहे, आणि त्यास त्या लिंगाइतिणीचा उपदेश कसा आवडला असेल बरें? कारण, हल्लींचे ब्राम्हण, लिंगाईत विटाळ पाळीत नाहींत म्हणून त्यांचा मनापासून वीट मानितात.

जो०.—तर यावरून तूंच विचार करून पहा कीं, ब्रंम्ह्याचें मुख, बाहू, जंघा, आणि पाय, या चार ठिकाणच्या योनी दूरशा झाल्या मुळें त्यास एकंदर सोळा दिवस सोंवळें होऊन बसावें लागलें असेल, असें जर म्हणावें तर त्याचे घरांतील खटाटोप कोण करीत असे? या विषयीं तरी मनूचा कांहीं लेख आहे काय?

धों०.—नाहीं.

जो०.—बरें तो गर्भ ब्रंम्ह्याचे मुखांत संभवल्या दिवसापासून नऊ महिन्यांचा होई तों पावेतों कोणत्या ठिकाणीं राहून वाढला, या विषयीं कांहीं मनूनें झटलें आहे काय?

धों०.—नाहीं.

जो०.—बरें पुढें, त्या जन्मलेल्या ब्राम्हण बालकास ब्रम्ह्या-
नें आपल्या स्तनाचें दूध पाजिलें अथवा वर दूध लावू-
न त्यास लहानाचें मोठें केलें, याजविषयीं तरी कांहीं ले-
ख आहे काय?

धों०.—नाहीं.

जो० —सावित्री ही ब्रम्ह्याची पत्नी असून मग त्यानें त्या
मुलाचें ओझें मुखांत नऊ महिने वागवून, त्यास जन्म दे-
ण्याचें व त्याचें पालन पोषण करण्याचें लचांड आप-
ल्या माथ्यावर कां घेतलें? हें मोठें आश्चर्य होय.

धों०.—त्याचीं बाकीचीं तीन डोकीं तर लचांडा पासून
दूर होतीं कीं नाहीं? काय! त्या रांड्याराघोबाला अ-
सा पोरींतला घरकुंडी खेळ आवडला?

जो०.—आतां त्यास रांड्याराघोबा म्हणावें, तर त्यानें सर-
स्वती नांवाच्या कन्येशीं व्यभिचार केला, व त्या मुळें
त्याचें आडनांव बेटीचोद पडलें व त्याच निंद्य कर्मा-
वरून त्याचा कोणी आदर सत्कार (म्हणजे पूजा) क-
रीत नाहींत.

धों०.—ब्रम्ह्यास जर खरोखर चार तोंडें होतीं, तर त्याच
प्रमाणानें त्यास आठ स्तन, चार बेंब्या, चार मूत्र द्वारें
आणि चार मल द्वारें असलीं पाहिजेत; पण त्याविषयीं
खात्री होण्याजोगा लेख कोठेंच आढळत नाहीं. पुढें
त्या प्रमाणेंच शेषशाईस लक्ष्मी पत्नी असतां, त्यानें आ-
पल्या बेंबीपासून हें चार तोंडाचें मूल कसें निर्मिलें
याविषयीं विचार करूं लागल्यास शेषशाईची सुद्धां
ब्रम्ह्यासारखी दशा होईल.

जो०.—वास्तविक विचाराअंतीं असें ठरतें कीं, ब्राम्हण लोक हे पूर्व समुद्राचे पलीकडेस जो इराण देश आहे त्या देशांतील मूळचे राहणारे होत. पूर्वी त्यांस ईराणी अथवा आर्य लोक म्हणत असत, असें कित्येक इंग्लिश ग्रंथकारांनीं त्यांच्याच ग्रथांवरून सिद्ध केलें आहे. प्रथम त्या आर्य लोकांनीं मोठमोठ्या टोळ्या करून या देशांत येऊन अनेक स्वाऱ्या केल्या व येथील बहुतेक राजांच्या मुलुखांत वारंवार हल्ले करून मोठा धिंगाणा केला. नंतर वामनाचे मागून आर्य लोकांचा ब्रंह्मा या नांवाचा मुख्य अधिकारी झाला. त्याचा स्वभाव फार हट्टी होता. त्यानें आपल्या कारकीर्दींत येथील आपल्या मूळ पूर्वजांस रणांगणीं जिंकून आपले दास केलें; व त्यानें आपले लोक आणि दास या उभयतांमध्यें हमेशा भेद रहावा ह्मणून अनेक तऱ्हेचे नेम बांधिले. ह्या सर्व कृत्यांवरून ब्रंम्हा मेल्या नंतर आर्य लोकांच्या मूळच्या नांवाचा आपोआप लोप होऊन त्यांचें नांव ब्राम्हण पडलें. नंतर मागाहून मनूसारिखे अधिकारी झाले. त्यांनीं बांधिलेल्या नेमांचा कोणीं मागें पुढें धिक्कार करूं नये, या भयास्तव त्यांनीं ब्रंम्ह्या विषयीं अनेक, तऱ्हतऱ्हेच्या नवीन कल्पित गोष्टी रचिल्या, व त्या गोष्टी केवळ ईश्वरेच्छेनें झाल्या आहेत असा त्या दासांच्या मनावर ठसा उमटावा म्हणून त्यांनीं शेषशाईचें दुसरें आंधळें गारूड रचिलें आणि संधी पाहून कांहीं काळानें त्या सर्व लेखांचे ग्रंथ बनविले. त्या ग्रंथां विषयीं शूद्र दासांस नारदा सारिख्या पटाईत बायकांतील भाऊजिनें टाळ्या

पिटून उपदेश केल्यामुळें ब्रम्ह्याचें महत्व सहजच वाढलें. आतां आपण जर ब्रम्ह्यासारिखी शेषशाई विषयीं चौकशी करूं लागलों तर त्यापासून आपल्यास कांहीं मात्र फायदा न होतां, आपला उभयतांचा वेळ मात्र व्यर्थ जाणार आहे; कारण त्यांनीं मुळींच त्या बिचाऱ्या स उताणें पाडून त्याच्या बेंबी पासून हें चार तोंडांचें मूल निर्माण केलें, आणि अशा मुळींच चीत पडलेल्या दिनावर खंब ठोकणें या मध्यें मोठा पुरुषार्थ होईल असें मला वाटत नाहीं.

भाग २रा.

मत्स्य आणि शंखासूर यां विषयीं.

धों०.—वामना पूर्वीं इराणांतून या देशांत आर्य लोकांच्या एकंदर किती टोळ्या आल्या असाव्या?

जो०.—या देशांत आर्य लोकांच्या टोळ्या जळमार्गानें अनेक आल्या.

धों०.—त्यां पैकीं पहिली टोळी जळमार्गानें लढाऊ गलबतांवरून आली किंवा कसें?

जो०.—लढाऊ गलबतें त्याकाळीं नव्हतीं, सबब ती टोळी लहान लहान मचव्यांतून आली, व ते मचवे केवळ माशासारिखे त्वरेनें पाण्यावरून चालत असत, म्हणून त्या टोळीच्या अधिकाऱ्याचें टोपणनांव मत्स्य पडलें असावें.

धो०.——तर मग ब्राम्हण इतिहास कर्त्यांनीं भागवत वगैरे ग्रथांत तो टोळीचा अधिकारी मत्स्या पासून जन्मला म्हणून लिहिलें आहे हें कसें?

जो०.——त्या विषयीं तूंच विचार करून पहा कीं, मनुष्य आणि मासा यांच्या अवयवांत, आहारांत, निद्रेंत, मैथुनांत, आणि उत्पत्तींत किती अंतर आहे? आणि त्याच प्रमाणें त्यांच्या मगजांत, काळजांत, फुफुसांत, आंतड्यांत, गर्भवाढण्याच्या जाग्यांत, आणि प्रसूत होण्याच्या मार्गांत किती चमत्कारिक अंतर आहे. मनुष्य हा जमिनीवर गुजारा करून राहाणारा प्राणी होय. तो पाण्यांत पडल्या बरोबर गटंगळ्या खाऊन आपल्या प्राणास मुकतो. तसेंच मासा हा सर्व काळ पाण्यांत राहून आपला गुजारा करणारा प्राणी होय, व त्यास पाण्याबाहेर काढिल्या बरोबर तो तरफडून मरतो. स्त्रिया बहुतकरून एकाच मुलास जन्म देतात; परंतु मत्स्यीण प्रथम पुष्कळ अंडीं घालून कांहीं काळा नंतर त्या सर्वांस फोडून त्यांतून आपलीं सर्व बच्चीं बाहेर काढिते. आतां ज्या अंड्यामध्यें मत्स्य बाळ होतें, त्यास मात्र तिनें पाण्या बाहेर आणून फोडिलें, आणि त्यांतून तिनें तें मत्स्य बाळ बाहेर काढिलें असेल असें म्हणावें तर, तिचा प्राण पाण्या बाहेर कसा वांचला असेल? कदाचित् तिनें पाण्यांतच तें अंडें फोडून मत्स्यास बाहेर काढिलें असेल, असें म्हणावें तर त्या मत्स्य मानवा सारिखे बाळकाचा प्राण पाण्यांत कसा वांचला असावा? कोणी अशी शंका घेतील कीं, मनुष्यांतील ए-

खाद्या सराईत पाणबुड्यानें पाण्यांत तळीं बुडी मारून मत्स्य बालक ज्या अंड्यामध्यें होतें तें अंडें मात्र ओळखून जमिनीवर घेऊन आला असेल. असो, तसें कां होईना, पण पुढें त्या मत्स्यिणीचें अंडें कोणत्या चतुर मर्दानें फोडून त्यांतून मत्स्य बाळ बाहेर काढिलें असावें बरें? कारण, जरी आतां युरोप व अमेरिका खंडांत पुष्कळ सुधारणा होऊन मोठ मोठे नामांकित विद्वान वैद्य शास्त्रांत निपूण झाले आहेत, तथापि त्यां पैकीं एकाच्यानें छातीला हात लावून मी, मी मत्स्यिणीचें अंडें फोडून त्यांतून जिवंत मत्स्याचें बच्चें काढीन, असें म्हणवणार नाहीं. असो बरें तें अंडें पाण्यांत आहे म्हणून तो मोठ्या महत्वाचा निरोप कोणत्या अमर मत्स्यानें पाण्या बाहेर येऊन त्या पाणबुड्यास कळविला असेल, व त्या जळचर निरोप्याची भाषा मानव पाणबुड्यास कशी समजली असेल. अशा नानाप्रकारच्या शंकांचें त्या इतिहासांतल्या लेखावरून यथास्थित समाधान करून घेतां येत नाहीं. यास्तव त्या विषयीं असें अनुमान सिद्ध होतें कीं, मागाहून कांहीं लबाड लोकांनीं संधी पाहून एकंदर सर्व प्राचीन ग्रंथांत ही दंत कथा कोंबली असावी.

धों०.—बरें, तो टोळीचा मत्स्य अधिकारी आपल्या लोकांसहीत या देशांत कोणत्या ठिकाणीं येऊन उतरला?

जो०.—पश्चिम समुद्रांतून येऊन तो एका बंदरावर उतरला.

धों०.—मत्स्यानें बंदरावर उतरल्या बरोबर काय केलें?

जो०.—मत्स्यानें शंखासूर या नांवाच्या क्षेत्रपतीस मारून त्याचें राज्य घेतलें. पुढें तें शंखासुराचें राज्य आर्यलोकांच्या ताब्यांत मत्स्याच्या मरणकाळ पावेतों बिनधोक राहिलें. परंतु मत्स्य मरतांच शंखासुराच्या लोकांनीं आपलें राज्य परत घ्यावें या इराद्यानें मत्स्याचे टोळीवर मोठ्या निकरानें हल्ला केला.

धों०.—पुढें त्या हल्लयामध्यें काय परिणाम झाला?

जो०.—त्या हल्लयामध्यें मत्स्याचे टोळीचा पराभव झाल्यामुळें तिनें रणभूमी सोडून पळ काढिला. नंतर शंखासुराच्या लोकांनीं तिचा पाठलाग केल्यामुळें ती अखेरिस एका डोंगरावर जाऊन झाडींत लपून राहिली. इतक्यांत इराणांतून आर्यलोकांची दुसरी एक मोठी टोळी कचव्या मधून बंदरावर येऊन उतरली. व ते कचवे मचव्यापेक्षां कांहींसे मोठे असल्यामुळें पाण्यावर कांसवा सारिखे सावकाश चालत असत, या कारणामुळें त्या टोळीच्या अधिकाऱ्याचें टोपण नांव कच्छ पडलें.

भाग ३ रा.

कच्छ, भूदेव अथवा भूपति, क्षत्रिय, द्विज, आणि कश्यपराजा यां विषयीं.

धों०.—मासा आणि कांसव यांमध्यें एकंदर सर्व गोष्टी ताडून पाहतां, त्यांमध्यें थोडें थोडें अंतर दिसून येतें;

परंतु इतर कांहीं गोष्टींनीं म्हणजे जलांत रहाणें, अं-
डीं घालणें, व त्यांस फोडणें इत्यादिकांनीं ते एकमेकांशीं
साम्यता पावतात. यास्तव कच्छ हा कांसवा पासून ज-
न्मला ह्मणून भागवत वगैरे इतिहास कर्त्यांनीं ग्रंथांत
लिहून ठेविलें आहे. त्याविषयीं विचार करूं गेल्यास
त्याचा परिणाम मत्स्या सारिखा होईल; व तेणें करून
आपल्या उभयतांचा वेळ फुकट जाईल अशी माझी
खात्री झाल्यावरून मी आपल्यास पुढें विचारितों, कीं
कच्छानें बंदरावर उतरल्याबरोबर काय केलें?

जो०.— त्यानें प्रथम त्या बंदरा पासून ज्या पर्वतावर म-
त्स्याची टोळी घेऱ्या मध्यें सांपडली होती, त्या पर्वताचे
आलिकडील बाजू पासून बहुतेक तेथील मूळच्या क्षेत्र-
वासी लोकांस घेरा घालणाऱ्या लोकांसहीत एकदम
पिटाळून नंतर तो आपल्या लोकांस सोडवून एकंदर
सर्व त्या क्षेत्रांचा भूदेव ह्मणजे भूपती होऊन डुरक्या
फोडीत बसला.

धों०.— बरें, ते कच्छानें क्षेत्रांतून पिटाळून लाविलेले
क्षत्रिय कोणीकडेस गेले?

जो०.—समुद्रावरून दुजी इराणी अथवा आर्य लोकांची
टोळी आली असें ह्मणण्याबद्दल घाबरल्या मुळें द्विज
आले द्विज आले, असा शब्द करीत करीत त्या पर्वताचे
पलीकडेस जाऊन कश्यप या नांवाच्या क्षेत्रपतीची पाठ
निघाले यावरून कच्छ आपल्या बरोबर कांहीं फौज घे-
ऊन त्या पर्वताचे पलीकडील बाजूनें खालीं उतरला.
आणि त्यानें तो पर्वत आपल्या पाठीवर घेऊन ह्मणजे

पाठीशीं घालून अथवा पाठी मागें टाकून कश्यपाच्या राज्यांतील क्षत्रियांस जसजशी इराणांतून मदत येतगेली तसतशी पीडा देऊं लागला. पुढें कश्यपानें जरी तो पर्वत कच्छा पासून परत माघारी घ्यावा ह्मणून मोठे अयास केले, तथापि कच्छानें आपल्या मरणा पावेतों तो पाठीस घातलेला पर्वत त्या क्षेत्रपतीच्या हातीं दिला नाहीं व आपली रणभूमी सोडून एक पाऊल सुद्धां मागें हटला नाहीं.

भाग ४ था.

वराह आणि हिरण्याक्ष यां विषयीं.

धों०.—कच्छ मत्स्यो मागें द्विजांचा कोण अधिकारी झाला?

जो०.—वराह.

धों०.—वराह हा डुकरा पासून जन्मला असें भागवत वगैरे इतिहास कर्त्यांनीं लिहून ठेविलें आहे. या विषयीं आपलें मत कसें काय आहे?

जो०.—वास्तविक विचारा अंतीं असें ठरतें कीं, मनुष्य आणि डुकर या उभयतांमध्यें एकंदर सर्व गोष्टी ताडून पाहतां चमत्कारिक अंतर दिसून येतें; व त्या विषयीं तुझी पक्की खात्री व्हावी ह्मणून येथें उदाहरणाकरीतां फक्त ते, आपल्या बच्चास जन्म दिल्या नंतर कसकशी वर्तणूक करितात याविषयीं आपण

थोडासा विचार करून पाहूं, ह्मणजे झालें. मनुष्य-स्त्री आपल्या मुलास जन्म दिल्या बरोबर त्यास काडी-मात्र इजा न देतां त्याचें पालन पोषण करूं लागते; परंतु डुकरीण कुत्री सारिखें प्रथम आपल्या जन्म दि-लेल्या बच्चास एकदम खाऊन नंतर बाकीच्या दुसऱ्या बच्चांस जन्म देते. यावरून वराहाच्या डुकरीण मा-तेनें प्रथम आपल्या डुकर जातीच्या बच्चास खाऊन नंतर या मानव डुकरास व्याली असावी, असें सिद्ध होतें. परंतु भागवत वगैरे ग्रंथ कर्त्यांचे मता प्रमाणें वराह हा आदिनारायणाचा अवतार असल्या मुळें त्याच्या सर्वसाक्षीपणाला व त्याच्या समदृष्टीला बट्टा लागला कीं नाहीं. कारण वराह हा आदिनारायणा-चा अवतार असल्यामुळें त्याच्या जंतीनें आपल्या वडील डुकर भावंडास मारून खाऊं नये ह्मणून त्या विषयीं त्यानें पूर्वीं कांहींच बंदोबस्त करूं नये काय? अरेरे!! पद्मा डुकरिण ही वराह आदिनारायणाची आ-ईना! आणि तिनें ती बालहत्या कशी केली! आतां "बालहत्या" या शब्दाचा अर्थ फक्त बाळाचा वध करणें असा होतो, मग तें बाळ कोणाचें कां असेना; पण हिनें तर आपलें पोटचें बाळ स्वत: मारून खाल्लें, तर अशा अन्यायाचा चांगला बोधहोण्या सारिखा कोशांत शब्दच सांपडत नाहीं. कदाचित् हिजला डंखीण म्हणावें तर " डंखीण सुद्धां आपल्या मुलास खात नाहीं" अशी एक जुनाट ह्मण आहे. पुढें त्या वराहा-च्या पद्मा आईनें असें अघोर कर्म केल्यामुळें तिची न-

र्कयातनें पासून सुटका व्हावी म्हणून तिनें कांहीं प्रा-यश्चित घेतलें असें कोठेंच सांपडत नाहीं; यास्तव मो-ठी हळहळ वाटते.

धों०.—वराहाचे डुकरीण आईचें नांव जर पद्मा होतें, तर यावरून असें सिद्ध होतें कीं, तिच्या डुकर पतीचें कांहीं तरी दुसरें नांव असलें पाहिजे कीं नको?

जो०.—पद्मा डुकरिणीचे पतीचें नांव ब्रंह्मा होतें.

धों०.—यावरून पूर्वीचीं जनावरें मनुष्या सारिखीं आप-आपल्यामध्यें ब्रंम्हा, नारद आणि मनु अशीं नांवें देत होतीं व त्यांचीं नांवें त्या गप्पाड्या ग्रंथकारांस कशीं समजलीं असावीं? दुसरें असें कीं पद्मा डुकरिणीनें वराहास त्याचे लहानपणीं आपल्या स्तनाचें दूध पा-जिलें असेल यांत कांहीं संशय नाहीं; परंतु पुढें कांहीं-सा मोठा झाल्या बरोबर तिनें आपल्या ब्रंम्हपती सहित वराहास बरोबर घेऊन गांवांतील खिडारांतील अती सुकुमार फुलझाडांचा चारा चरण्याची त्यास सं-वय लावून मोकळी झाली असेल किंवा कसें, तें तो व-राह आदिनारायणच जाणो. अशा नानाप्रकारच्या मुद्याच्या गोष्टींविषयीं त्यांच्या ग्रंथांत पुरावे सांपडत ना-हींत; यास्तव मला असें वाटतें कीं, वराह डुकरी पासू-न जन्मला म्हणून ग्रंथांत लेख आहेत ते सर्व खोटे आहेत काय? अशा विपरित गोष्टी ग्रंथांत लिहितेवे-ळीं त्या ग्रंथकारांस लाज कशी वाटली नाहीं?

जो०.—वाहवा! आणि तुम्हा सारिखेच तसल्या ग्रंथांव-

रून त्यांच्या मुलां बाळांचे पाय धुऊन पितात. याव- रून तुम्हाला लाज नाहीं म्हणावी, किंवा त्यांना?

धों०.—असो तुमच्या मतें त्या अधिकाऱ्याचें नांव वराह तरी कसें पडलें असावें बरें?

जो०.—कारण त्याचा जातीनें स्वभाव व आचरण मोठें घाणेरडें असावें व तो जिकडे जाई तिकडेस रानडु- करासारिखी मुसंडी मारून जयच मिळवी. यावरून महाप्रतापी जे हिरण्याक्ष आणि हिरण्यकश्यपु या उभ- यतांच्या मुलुखांतील क्षत्रियांनीं त्याचें नांव धिक्कारानें डुकर (वराह) पाडिलें, यामुळें तो फार चिडला असा- वा आणि त्यानें त्या गोष्टीचा मनांत दांत धरून त्यां- च्या मुलुखांत वारंवार हल्ले करून तेथील सर्व क्षेत्रवासी लोकांस पीडा देऊन अखेरीस त्यानें एका लढाईंत हिरण्याक्षास मारिलें. यावरून सर्व पृथ्वी (हिंदुस्थान) भर बाकीच्या सर्व क्षेत्रपतींस दरारा पोंहचून ते कांहींसे गडबडल्या सारिखे झाले; इतक्यांत वराह मरण पावला.

भाग ५ वा.

नारसिंह, हिरण्यकश्यपु, प्रल्हाद, विप्र, विरो- चन इत्यादिकांविषयीं.

धों०.—वराह मेल्यावर द्विज लोकांचा कोण अधिकारी झाला?

जो०.--नृसिंह.

शों०.—नृसिंह स्वभावानें कसा होता?

जो०.—नृसिंहाचा स्वभाव लोभी, कात्रिमी, फितुरी, कपटी, घातकी, निर्दय आणि क्रूर होता. तो शरीरानें सदृढ असून अतिशय बलवान होता.

शों०.—त्यानें काय काय केलें?

जो०.—प्रथम त्यानें हिरण्यकश्यपूच्या वधा विषयीं विचार चालविला व आपणास, त्यास मारिल्या शिवाय त्याचें राज्य मिळायाचें नाहीं असें त्याचे मनांत पक्केपणीं समजलें. हा त्याचा दुष्ट हेतु सिद्धीस जाण्याकरितां त्यानें गुप्त रीतीनें बहुत दिवस प्रयत्न करून, एका आपल्या द्विज पंतोजी कडून हिरण्यकश्यपूच्या प्रल्हाद या नांवाच्या मुलाच्या कोंवळ्या मनावर आपल्या धर्माचीं मूलतत्वें ठसविल्यावरून प्रल्हादानें आपल्या हरहर या नांवाच्या कुळस्वामीची पूजा करण्याची वर्ज केली. नंतर हिरण्यकश्यपूनें प्रल्हादाचें भ्रष्ट झालेलें मन पुनः आपल्या कुळस्वामीची पूजा करण्याकडेस वळवावें ह्मणून नानात-हेचे उपाय केले; तथापि नृसिंह हा प्रल्हादास आंतून मदत करीत असल्यामुळें हिरण्यकश्यपूचे सर्व प्रयत्न व्यर्थ गेले. शेवटीं नृसिंहानें त्या अज्ञानी मुलास अनेक थापा देऊन त्याचें मन इतकें भ्रष्ट केलें, कीं त्यानें आपल्या पित्याचा वध करावा ह्मणून त्याचें मन वळविलें खरें, परंतु तें अघोर कर्म करण्यास त्या मुलाची छाती होईना सबब नृसिंहानें संधी पाहून ताबुतांतील वाघांच्या सोंगा सारिखे आ-

फल्या सर्व आंगास रंग देऊन तोंडांत मोठमोठाले खोटे दांत धरून लांब लांब केसांची दाढी लाविली, आणि तो एक तऱ्हेचा भयंकर सिंह बनला. हे सर्व कृत्रिम छपविण्याकारितां नृसिंहानें भरजरीचें एक उंची लुगडें नेसून गरती सारिखा आपल्या तोंडावर लांबलचक पदर घेऊन मोठ्या थाटानें चमकत ठमकत त्या मुलाचे मदतीनें एके दिवशीं त्याचे पित्याच्या विशाळ मंदिरांत खांबांची मोठी गर्दी होती त्यांत जाऊन लपून उभा राहिला. इतक्यांत हिरण्यकश्यपूनें सर्व दिवसभर राज्यकारभार करून थकल्यामुळें संध्याकाळ झाल्या बरोबर आपल्या मंदिरांत एकांतीं येऊन निर्भयपणानें स्वस्थ विसांवा घेण्याच्या इरादानें पलंगावर लोळत पडला न पडला तोंच नृसिंहानें जलदी करून डोईवरचा लुगड्याचा पदर कंबरेस गुंडाळून त्या लपलेल्या खांबांतून निघून हिरण्यकश्यपूच्या आंगावर एकदम जाऊन पडला, आणि त्यानें आपल्या हातांतील वाघनखांनीं हिरण्यकश्यपूचें पोट फाडून त्याचा वध केल्याबरोबर नृसिंहानें तेथील सर्व द्विजांसहित रात्रीचा दिवस करून आपल्या मुलुखांत पळून गेला. इकडेस नृसिंहानें प्रल्हादास फसवून असें अघोर कर्म केलेलें उघडकीस आल्यावरून क्षत्रियांनीं आर्य लोकांस मुळींच द्विज ह्मणण्याचें सोडून त्यास विप्रिय ह्मणूं लागले. व पुढें त्या विप्रिय शब्दापासून त्यांचें नांव विप्र पडलें असावें. पुढें क्षत्रियांनीं नृसिंहास नारसिंह ह्मणजे सिंहाची बायको असें निंद्य नांव दिलें. शेवटीं

हिरण्यकश्यपूच्या पुत्रांतून कित्येकांनीं तर नारसिंहास धरून आणून त्यास यथास्थित शासन करावें ह्मणून दीर्घ प्रयत्न केला. परंतु नारसिंहानें हिरण्यकश्यपूचें राज्य घेण्याची मुळींच आशा सोडून केवळ मुलुखास आणि जिवास सांभाळून पुढें कांहीं दुसरी गडबड केल्याशिवाय मरण पावला.

धों०.—तर मग नारसिंहाच्या अशा अघोर कर्मावरून त्याच्या नांवानें कोणी मागें पुढें छिः थू करूंनये या भयास्तव विप्रइतिहास कर्त्यांनीं कांहीं काळ लोटल्या-नंतर संधी पाहून नारसिंहा विषयीं तो केवळ खांबापा-सून जन्मला वगैरे नानातऱ्हेच्या लबाड्या कल्पून त्यांनीं इतिहासांत दाखल केल्या असाव्या, असें सिद्ध होतें.

जो०.—यांत कांहीं संशय नाहीं; कारण तो जर खांबा पासून जन्मला असेल असें म्हणावें, तर त्याची कोणी तरी दुसऱ्यानें नाळ कापून त्याच्या तोंडांत दुधाचा बोळा दिल्याशिवाय तो कसा वांचला असेल. नंतर त्यास कोणी तरी दुसऱ्यानें दाईचें अथवा वर दूध पाजिल्या शिवाय तो लहानाचा मोठा कसा झाला असेल? कदा-चित् तसेंही घडून आलें असेल म्हणावें, तर तेणें क-रून एकंदर जो सृष्टिक्रम चालत आला आहे त्यास बाध येतो. कारण, त्या गप्पाड्या विप्रग्रंथकारांनीं नारसिंहास एकदम लांकडाच्या खांबांतून बाहेर का-ढिल्या बरोबर त्यास दुसरी कोणाची मदत न देतां, आपल्या आपण इतका शक्तिमान दाढी मिशांचा ठों-ब्या केला कीं, ज्यानें लागलीच हिरण्यकश्यपूस मांडीवर

घेऊन त्याचें पोट नखानें फाडून त्याचा वध केला. अरेरे ! ! जो पिता आपल्या समजुती प्रमाणें पितृ धर्म मनीं आणून केवळ शुद्ध ममतेनें आपल्या स्वपुत्राचें मन खऱ्या धर्माकडेस वळवावें म्हणून खटपट करीत होता, त्यास त्या सर्वसाक्षआदिनारायणाच्या अवतारानें असें देहान्त शासन करावें काय? असें शासन अज्ञानी मनुष्याचा अवतार सुद्धां करणार नाहीं. तो आदिनारायणाचा अवतार असल्या मुळें त्यानें त्या हिरण्य कश्यपूस दर्शन देतांच, मी आदिनारायण आहे अशी त्याची खात्री करून, पिता व पुत्र या उभयतांमध्यें सलोखा करून देण्याचें एकीकडेस टाकून त्याचा असा निर्दय पणानें वध केला, हें मोठें आश्चर्य होय. त्याच्यानें जर त्या हिरण्यकश्यपूची उपदेश करून खात्री करवली नाहीं तर तो सर्वांचे बुद्धीचा दाता कशाचा? या वरून असें सिद्ध होतें कीं, नारासिंहामध्यें या आपल्या पुण्यांतील शेण पुंज्या रांडे इतकी अक्कल नव्हती, कीं जिनें, पहा, येथील एका प्रति ब्रहस्पती म्हणविणाऱ्या विद्वानास फक्त आपल्या गोडबोलण्याचा लळा लावून त्यास आपला गुलाम करून टाकिलें आहे. सारांश, हल्लीं हिंदुस्थानांत बहुतेक अमेरिकन आणि युरोपियन मिशनरींनीं आपल्यांतील कित्येक तरूणांस ख्रिस्ति धर्मानुसारी केले आहेत; परंतु त्यांनीं त्यांतून एकाही तरूणाच्या पित्याचा वध केला नाहीं, हें मोठें आश्चर्य होय.

धों०.—नारसिंहाची अशी फजिती झाल्यावर विप्रांनीं प-

ल्हादाचें राज्य घेण्याविषयीं कांहीं प्रयत्न केले किंवा नाहीं?

जो०.—विप्रांनीं प्रल्हादाचें राज्य घ्यावें या इराद्यानें अनेक तऱ्हेचे चोरून उपाय केले, परंतु ते सर्व व्यर्थ गेले. कारण, प्रल्हादाचे पुढें डोळे उघडून त्याच्या मनांत विप्रांचें कपट दिसून आलें; यावरून प्रल्हादानें विप्रांचा काडीमात्र विश्वास न धरितां सर्वांशीं वरकांती स्नेह ठेवून, आपल्या राज्याची नीट व्यवस्था करून मरण पावला. नंतर त्याच प्रमाणें प्रल्हादाचा पुत्र विरोचन यानें आपलें राज्य सांभाळून त्यास बळकटी मात्र आणून मरण पावला. परंतु विरोचनाचा पुत्र बळी हा मोठा पराक्रमी निघाला. त्यानें प्रथम आपल्या आश्रयानें रहाणाऱ्या लहान लहान क्षेत्रपतींस बहुतेक दुष्ट दंगेखोरांच्या त्रासा पासून सोडवून त्यांजवर आपलें वर्चस्व बसविलें. नंतर त्यानें आपलें राज्य उत्तरोत्तर वाढविण्याचा क्रम चालविला. त्यावेळीं विप्रांचा मुख्य अधिकारी वामन होता, त्यास तें सहन होईना, सबब त्यानें बळीचें राज्य एकदम लढून घ्यावें म्हणून चोरून मोठी फौज तयार करून एकाएकीं बळीच्या सरहद्दीवर येऊन ठेपला; कारण वामन अतिशय लोभी, धाडस आणि हेवेखोर होता.

भाग ६ वा.

बळीराजा, जोतीबा, मऱ्हाठे, खंडोबा, महासुभा, नऊखंडांचा न्यायी, भैरोबा, सातआश्रय, तळी भरणें, आदितवारास पवित्र मानणें, वामन, पक्ष घालणें, विंध्यावली, घट बसविणें, बळी राजाचें मरण, सतिजाणें, आराधीलोक, शिलंगण, तांदुळांचाबळी, दुसरा बळीराजा येण्याविषयीं भविष्य, बाणासुर, कुंजागरी, वामनाचा मृत्यु, उपाध्ये, होळी, वीरकाढणें, बळीप्रतिपदा, भाऊबीज, इत्यादिकांविषयीं.

धों०.––यावरून बळीराजानें काय केलें?

जो०.––बळी राजानें आपल्या राज्यांतील एकंदर सर्व सरदारांकडे व त्याच्या आश्रयानें रहाणाऱ्या क्षेत्रपतींकडे ताबडतोब सांडणीस्वार पाठविले, आणि त्या सर्वांनीं दुसरी कांहीं सबब न सांगतां आपल्या सर्व फौजा घेऊन त्याचे मदतीस यावें म्हणून सक्त ताकीद फिरविली.

धों०.––या देशांत बळीच्या ताब्यांत किती मोठें क्षेत्र होतें?

जो०---या देशांत बळीराजाच्या ताब्यांत अनेक ठिकाणीं अनेक क्षेत्रें होतीं; शिवाय त्याच्या ताब्यांत सिव्हल द्वीपाचे आसपास कित्येक बेटें होतीं, असा तर्क निघतो. कारण, तेथें बळी या नांवाचें एक बेट सुद्धां आहे. या देशांत दक्षिणेंत कोल्हापुराचे पश्चिमेस बळीच्या ताब्यांत कोंकण व मावळांतील कांहीं क्षेत्रें होतीं; त्यावर जोतीबा यानांवाचा अधिकारी होता. त्याचें मुख्य रहाण्याचें ठिकाण कोल्हापुराचे उत्तरेस रत्नागिरी म्हणून पर्वत आहे त्यावर होतें. त्याचप्रमाणें दक्षिणेंत दुसरें जें क्षेत्र बळीच्या ताब्यांत होतें त्यास महाराष्ट्र म्हणत असत.त्यांतील एकंदर सर्व क्षेत्रवासी लोकांस महाराष्ट्री म्हणत असत; ज्याचा अपभ्रंश मराठे हा होय. तें महाराष्ट्र क्षेत्र अतिशय मोठें असल्यामुळें बळीराजानें त्याचीं नऊ खंडें केलीं होतीं. यावरून त्या प्रत्येक खंडाच्या अधिकाऱ्याचें नांव खंडोबा पडलें होतें असें सांपडतें; व त्यांच्या योग्यते प्रमाणें त्यांच्या हाता खालीं एक अथवा दोनही प्रधान असत. त्याच प्रमाणें दर एक खंडोबाचे हाताखालीं बहुत मल्ल असत, म्हणून त्यास मल्लूखान म्हणतात; त्यां पैकीं जेजोरीचा खंडोबा हा होता. तो आपल्या आसपासच्या क्षेत्रपतींच्या ताब्यांतील मल्लांच्या खोडी मोडून त्यांस ताब्यावर आणीत असे; यास्तव त्याचें नांव मल्लअरी पडलें आहे. त्याचाच अपभ्रंश मल्हारी हा होय. तो धर्मन्यायानें लढण्यामध्यें इतका अहंकार बाळगीत असे कीं, त्यानें कधीं आपल्यास पाठ दाखविलेल्या शत्रूंवर वार केला नाहीं, म्हणू-

न त्याचें नांव मारतोंड पडलें होतें. ज्याचा अपभ्रंश मार्तंड हा आहे. तसाच तो दीनांचा कैवारी असे. तो गाण्याचा मोठा षोकी असे; कारण त्यानें स्थापिलेला एक प्रसिद्ध मल्हार राग आहे. तो इतका उत्तम आहे कीं, ज्याच्या आश्रयानें मिय्या म्हणून जो मुसलमान लोकांमध्यें प्रसिद्ध गायक होऊन गेला त्यानें सुद्धां दुसरा एक मल्हार केला आहे. या खेरीज बळीराजानें महाराष्ट्रांत महासुभा आणि नऊ खंडांचा न्यायी असे दोन मुख्य अधिकारी वसूल व न्याय करण्याचे कामांत नेमले होते. त्यांचे हाताखालीं दुसरे अनेक कामगार असत असें आढळतें. हल्लीं त्या महासुभ्याचा अपभ्रंश म्हसोबा झाला आहे. तो सर्व पीक पाण्याची यथाकाळीं तपासणी करून त्याप्रमाणानें सूट तूट घालून सर्वांस आनंदांत ठेवीत असे. यामुळें हल्लीं मऱ्हाळ्यांत एक कूळ असें सांपडणार नाहीं कीं, ज्यांत ते आपल्या शिवारांतील भलत्या एकाद्या दगडास महासुभ्याचे नांवानें शेंदुराचें मांजण करून त्यास ऊद दाखवून त्याचें नांव घेतल्या शिवाय चाड्यावर मूठ ठेवणार नाहींत, शेतांत विळा घालणार नाहींत, व खळ्यांतील राशीला अधोली लावणार नाहींत. तो बळीराजाचा सुभे करून वसूल करण्याचा कित्ता यवन लोकांनीं घेतला असावा असा तर्क निघतो. कारण त्याकाळीं यवन तर काय, पण मिसर देशांतले अनेक विद्वान येथें येऊन ज्ञान शिकून जात असत, असे पुरावे सांपडतात. तिसरें असें कीं, अयोध्ये जवळ काशीक्षेत्राचे आसपास

कांहीं बळीराजाच्या ताब्यांत क्षेत्रे होतीं, त्यांस दहावें खं-
ड ह्मणत असत. तेथील अधिकाऱ्याचें नांव काळभैरी
होतें ह्मणून सांपडतें. त्याच प्रमाणें तो अधिकारी
पूर्वी कांहीं दिवस काशी शहरचा कोतवाल होता असेंही
आढळतें. तो गायना मध्यें इतका निपूण होता कीं,
त्यानें एक राग स्वतंत्र उत्पन्न केला आहे. त्या भैरव
रागास तानसेना सारिखे महा प्रख्यात गवयी सुद्धां नमू-
नच राहिले; व त्यानें आपले कल्पनेनें एक डौर नां-
वाचें वाद्य उत्पन्न केलें. त्या डौर वाद्याची रचना इत-
की विलक्षण आहे कीं, त्याची तालसुरामध्यें मृदंग, त-
बला वगैरे वाद्यें बरोबरी मुळींच करूं शकत नाहींत;
मात्र त्याजकडेस दुर्लक्ष्य केल्या मुळें जसें तें प्रसिद्धीस
यावें तसें आलें नाहीं. त्याचे शेवकांस भैरवाडी म्हण-
त असत, ज्याचा अपभ्रंश भराडी होय. यावरून ब-
ळी राजाचें राज्य या देशांत आजपाल ह्मणजे दशरथा-
चा बाप या सारख्या इतर सर्व क्षेत्रपतींपेक्षां फार मोठें
होतें, ह्मणूनच एकंदर सर्व क्षेत्रपती त्याच्या धोरणानें
वागत असत; इतकेंच नव्हे, परंतु त्यां पैकीं सात क्षे-
त्रपती तर बळीस करभार देऊन त्याचे आश्रयानें वा-
गत असत. यावरून त्यांचें नांव सातआश्रयीत पडलें
होतें ह्मणून सांपडतें. सारांश वर लिहिलेल्या सर्व का
रणांवरून बळीराजाचें राज्य फार मोठें होतें; व तो
अतिशय बलवान होता ह्मणून त्या विषयीं एक जुनाट
म्हण सुद्धां सांपडते. ती अशी कीं, "बळी तोच कान
पिळी." बळीराजा जेव्हां कांहीं महत्वाचें काम आप-

त्या सरदारास सोंपीत असे तेव्हां तो आपला दरबार भरवून तेथें तो एका तबकांत भंडार व नारळ यां सहित पानाचा विडा मांडून ह्मणत असे कीं, ज्यास हें काम करण्याची हिम्मत असेल त्यानें हा विडा उचलावा. यावरून तें काम शेवटास नेण्याची ज्यास हिम्मत असे तो *हरहर महा वीराची शपथ घेऊन त्यांतील भंडार कपाळीं लावून नारळासहित तो पानाचा विडा उचलून आपल्या माथ्यावर ठेवून पदरांत घेई. त्या वीरास बळीराजा तें काम सोंपीत असे. नंतर तो वीर बळीराजाची आज्ञा घेऊन आपल्या फौजेसहित तळ उचलून शत्रूवर चालून जात असे. यावरून त्या संस्काराचें नांव तळ उचलणें हें पडलें असावें, ज्याचा अपभ्रंश "तळी उचलणें" हा होय. परंतु बळीच्या सर्व महावीरांपैकीं भैरोबा व जोतीबा व नऊ खंडोबा हे तर रयतेच्या सुखा करितां झटण्याची शर्थ करीत असत. यानकरितां एकंदर सर्व मऱ्हाठ्यांनीं हरएक शुभकार्य सुरू करण्याचे पूर्वीं तळी उचलण्याचा संस्कार करण्याचें सोडिलें नाहीं. त्यांनीं या संस्कारांत, बहिरोबास, जोतीबास, व खंडोबास देवव्रत

---

*हरहर या शब्दाचा अपभ्रंश हुरा हुरा होय, असा तर्क निघतो. कारण, इंग्लिश लोकांत एक अति जुनाट वहिवाट सांपडते; ती अशी कीं, ते हुरा हुरा ह्मटल्याशिवाय आनंदाची टाळी पिटीतच नाहींत, व त्यांचे सेनापती आपल्या फौजेस हुरा हुरा ह्मटल्या शिवाय शत्रूंवर तुटून पडण्याचा हुकूम देत नाहींत; असें कोठें कोठें त्यांच्या इतिहासांत सांपडतें. उदाहरण.--"Hurrah, Boys! lose the Saddle or win the horse!"

मानून त्यांचीं नांवें सामील करून तळी उचलूं लागले. ती येणें प्रमणें "हरहर महादेव बहिरोबाचा अथवा जोतीबाचा सांगभला सदानंदाचा उदय आणि महुखान अहंकार" इतकेंच नाहीं, परंतु बळीराजा आपल्या सर्व प्रजेसहित हरहर महादेवाच्या नांवानें आदितवारास पवित्रपाळीत असे. यावरून हल्लींचे मऱ्हाठे म्हणजे मांग, महार, कुणबी आणि माळी इत्यादि लोक दर आदितवारीं आपल्या घरांतील त्या कुळस्वामीच्या प्रतिमेवर पाणी घालून त्यास कोरड्या ओल्या भाकरीचा नैवेद्य दाखविल्या शिवाय ते आपल्या जिभेवर पाण्याचा थेंब सुद्धां ठेवीत नाहींत.

धों०.--वामनानें बळीराजाच्या सरहद्दीवर येऊन ठेपल्या नंतर काय केलें?

जो०.—वामन आपल्या सर्व फौजेसहित बळीच्या राज्यांत एकदम शिरून त्याचे रयतेस पीडा देत देत बळीच्या मुख्य राजधानी जवळ येऊन भिडला. त्या वरून बळीनें, आपल्या सर्व देशांवरच्या फौजा हजर होण्याच्या पूर्वीं, लांचार होऊन आपली खाजगी फौज मात्र बरोबर घेऊन वामना बरोबर लढाया देण्याची सुरवात केली, ती येणें प्रमाणें:— बळी भाद्रपद वद्य १पदे पासून वद्य ३०स्येपावेतों दररोज वामनाशीं लढून संध्याकाळीं परत आपले महालांत आरामास येत असे. यावरून दोन्ही पक्षांतील जेवढे लोक त्या पंधरवड्यांत एक मेकाशीं लढतांना पडले त्यांच्या मरणाच्या तिथि ध्यानांत राहिल्या, सबब दरवर्षी भाद्र-

पदमाशीं त्या त्या तिथीस पक्ष घालण्याची वहिवाट प-
डली असावी, असा तर्क निघतो. नंतर अश्विन शु-
द्ध १ दे पासून शुद्ध ८ मी पावेतों बळीराजा वामनाब-
रोबर लढण्यांत इतका गुंतला कीं त्यास देहभान न
रहातां तो आपल्या महालांत आरामास सुद्धां आला
नाहीं. इकडेस बळीराजाचे विंध्यावली राणीनें आप-
ल्या खोजे आराधि सेवकांकडून एक खड्डा खणवून
त्यांत त्यांजकडून नळाऊ लांकडें टाकवून त्या ख-
ड्या जवळ ती एक सारखी आठरात्री आणि आठ-
दिवस कांहीं अन्न पाणी न घेतां, पुढें एक पाण्याचा
घटमात्र ठेवून आपल्या पतीस जय मिळून वामनाची
पीडा दूर व्हावी म्हणून हरहर महा वीराची प्रार्थना
करीत घट्ट बसली होती. इतक्यांत अश्विन शुद्ध ८
मीस रात्रीं बळी राजा रणांत पडल्याची बातमी तिला
येऊन पोंहचतांच तिनें त्या खड्यांतील लांकडांस आ-
ग लावून त्यामध्यें उडी घालून मरण पावली. त्या दि-
वसा पासून सति जाण्याची वहिवाट पडली असावी,
असा तर्क निघतो. जेव्हां ती विंध्यावली सति, आप-
ल्या पतीच्या विरहामुळें अग्नींत उडी टाकून मरण
पावली, तेव्हां तिच्या सेवेंतील स्त्रिया व खोजे आराध्यां-
नीं आपल्या आंगावरचीं वस्त्रें फाडून नाळलीं; आणि
त्यांनीं आपला ऊर बडवून टाळ्या पिटून त्या खड्याचे
भोंवती राणीच्या गुणाचा आठव करून मोठा शोक
केला. तो येणें प्रमाणें--"माझे दयाळू राणीबाई।। तु-
झा डांगोरा गरजला।। इत्यादि. व ही दुःखाची स्वपली

उचकटूं नये म्हणून विप्रांतील निर्दय ग्रंथकारांनीं मा-
गाहून संधी पाहून त्या खड्ड्याचा होम बनवून त्या
विषयीं अनेक दुसऱ्या लबाड्या कल्पून ग्रंथांत लिहून
ठेविल्या असाव्या. तिकडेस बळी रणांगणीं पडल्या
नंतर बाणासुरानें वामनाशीं एक दिवसभर हालिशीं हा-
ल देऊन मोठ्या निकरानें लढला. नंतर त्यानें अ-
श्विन शुद्ध ९ मीस रात्रीं आपली उरलेली फौज बरोब-
र घेऊन पळून गेला. यामुळें वामन इतका बदमस्त
झाला कीं, त्यानें बळी राजाच्या मुख्य राजधानींत मु-
ळींच कोणी पुरूष नाहीं अशी संधी पाहून, त्यानें आ-
पल्या बरोबर सर्व फौज घेऊन अश्विन शुद्ध १० मीस
प्रातःकाळीं त्या शहरांत गेला. आणि त्यानें तेथील एकं-
दर सर्व आंगणाचें सोनें लुटलें, "ज्याचा अपभ्रंश शि-
लांगणाचें सोनें लुटिलें" हा होय; आणि आपल्या घरीं
तावडतोब निघून गेला. पुढें तो घरांत शिरते वे-
ळीं त्याच्या स्त्रीनें पूर्वीं एक कणकीचा बळी धट्टेनें घ-
रांत करून ठेविला होता, त्यास तिनें आपल्या दारा-
च्या उंबऱ्यावर ठेवून वामनास असें म्हणाली कीं, हा
पहा बळी पुनः तुमच्या बरोबर युद्ध करण्या करितां
येथें आला आहे. यावरून वामनानें त्या कणकीच्या
बळीस लाथ मारून घरांत शिरला. त्या दिवसापासून
आज तागाईत विप्रांच्या कित्येक कुळांत दरवर्षीं अश्वि-
न माशीं विजया दशमीस त्यांच्या स्त्रियांनीं कणकीचा
अथवा तांदुळाचा बळी दाराच्या उंबऱ्या बाहेर करून
ठेविलेला असतो, त्याचे उरावर डावा पाय देऊन, ते

आपल्याच्या काडीनें त्याचें पोट फोडितात, नंतर त्यास उल्लंघून घरांत शिरतात, अशी वहिवाट सांपडते. त्याच प्रमाणें बाणासुराचे लोक अश्विन शुद्ध १० मीस रात्रीं आपल्या घरोघर गेले, तेव्हां त्यांच्या स्त्रियांनीं पुढें दुसरा बळी येऊन देवाचें राज्य स्थापील, या विषयीं भविष्य जाणून त्यांनीं आपल्या उंबऱ्यांत उभ्या राहून त्यांस ओंवाळून अशा म्हणाल्या कीं "इडापीडा (द्विजांचा अधिकार) जावो आणि बळीचें राज्य येवो." त्या दिवसापासून आज दिवस पर्यंत शेंकडों वर्षांचीं वर्षें लोटलीं, तथापि बळीच्या राज्यांतील कित्येक भागांमध्यें क्षत्रीय वंशाच्या स्त्रियांनीं दरवर्षीं अश्विन शुद्ध १० मीस संध्याकाळीं आपापल्या पतीस व पुत्रांस ओंवाळून पुढें येणाऱ्या बळीचें राज्य यावें म्हणून इच्छिण्याचें अद्याप सोडिलें नाहीं. यावरून तो येणारा बळी राजा किती उत्तम असेल! धन्य तो बळीं राजा आणि धन्य ही राज निष्ठा! नाहीं तर आतांचे सोंवळे हिंदूलोक, इंग्लिश लोकांनीं मेहेरबान होऊन आपल्यास मोठमोठे हुद्दे द्यावे ह्मणून ते राणीच्या वाढ दिवशीं भर सभेंत त्यांच्या बढती विषयीं मोठमोठालीं व्याख्यानें देतात, आणि त्यांचे विरुद्ध वर्तणूक वर्तमानपत्रांत अगर साहजिक बोलण्यांत दाखवितात.

धों०.—बरें ते बळीराजानें बोलावलेले सरदार मुळींच त्याचे मदतीस आले नाहींत काय?

ज्यो०.—मागाहून ते कित्येक लहान सहान क्षेत्रपतींसहित आपापल्या फौजा घेऊन अश्विन शुद्ध १४ दशीस

बाणासुरास येऊन मिळतांच बळीच्या राज्यांतील एकंदर सर्व विप्रांनीं आपले जीव घेऊन वामनाकडेस पळून गेले. यावरून वामनास इतकी पांचांची धारण पडली कीं, त्यानें आपल्या एकंदर सर्व विप्रांस जमा करून पुढें बाणासुरापासून आपला बचाव कसा करून घ्यावा ह्मणून अश्विन शुद्ध १५ मेस* सर्व रात्रभर जागर करून आपल्या देवांपुढें प्रसादरूप फांसे टाकीत बसला. नंतर त्यानें दुसरे दिवशीं आपल्या बायका मुलांसहित सर्व फौज बरोबर घेऊन आपल्या मुलुखाच्या हद्दीवर येऊन बाणासुराची वाट पहात बसला.

धों०.—नंतर बाणासुरानें काय केलें?

जो०.—नंतर बाणासुरानें वामनावर एकदम हल्ला करून त्याचा अगदीं मोड करून त्याजवळचें सर्व लुटून घेतलें. नंतर त्यास त्यांच्या सर्व लोकांसहित, प्रथमतः त्यानें आपल्या मुलुखांतून जरजर करून हिमालय पर्वतावर हांकलून दिलें. नंतर त्यानें त्या पर्वताचे पायथीं तळ देऊन वामनास इतका दाण्यास महाग केला कीं, त्याचे बहुतेक लोक केवळ उपासानें मरूं लागले. यास्तव वामनाचा अवतार त्या काळजीनें तेथेंच संपला, ह्मणजे वामन मरण पावला. ह्यावरून बाणासुराचे लोकांस मोठा आनंद होऊन ते असें ह्मणाले कीं, वामन ही विप्रांपैकीं एक मोठी उपाधि होती, ती नाहींशी झाल्यानें आपली पीडा दूर झाली, तेव्हां पासून विप्रांस उपाध्ये ह्मणण्याची वहिवाट पडली असावी, असा तर्क निघतो. पुढें त्या उपाध्यांनीं आपापल्या बिऱ्हाडीं ए-

* ज्यास कुजागरी अथवा कोजागरी पौर्णिमा म्हणतात.

कंदर सर्व आपल्या रणांत पडलेल्या आप्तांच्या नांवानें चिता (ज्यास हल्लीं होळी ह्मणतात) पेटवून त्यांच्या उत्तर क्रिया केल्या, कारण त्यांच्यामध्यें पूर्वीपासून मेल्या मनुष्याचे धडास जाळण्याची वहिवाट सांपडते. त्याच प्रमाणें तेथील सर्व बाणासुरासहित क्षत्रियांनीं आपापल्या रणांत पडलेल्या आप्तांच्या नांवानें फाल्गून वद्य १ पदेस वीर बनून हातांत नागव्या तरवारी घे-ऊन मोठ्या आनंदानें नांचून त्यांस मान दिला. कार-ण क्षत्रिय लोकांत मेल्यामनुष्याचे धडास पुरण्याची बहुत दिवसांपासून वहिवाट सांपडते. शेवटीं बाणासुरानें अखेरीस त्या उपाध्यांचे रक्षणाकरितां कांहीं लोक तेथें ठेवून बाकी सर्व सरदारांस बरोबर घेऊन आपल्या मुख्य राजधानींत येऊन जो काय आनंद केला तो सर्व येथें वर्णूं गेल्यास ग्रंथ विस्तार फार होईल; या भयास्तव त्यां तील सारांश त्यानें आपल्या सर्व धनाची मोजदाद क-रून अश्विन वद्य १३ दशीस त्याची पूजा केली, व त्यानें वद्य १४ दशीस आणि वद्य ३० वास्येस आपल्या सर्व सरदारांस उत्तम प्रकारचें खाणें देऊन मौजा मार-ल्या. नंतर त्यानें कार्तिक शुद्ध १ देस आपल्या कित्येक सरदारांस त्यांच्या योग्यते प्रमाणें देणग्या देऊ-न त्यांस आपापल्या मुलखीं जाऊन कामावर हजर राह-ण्याचा हुकूम दिला. यावरून तेथील एकंदर सर्व अबालवृद्ध स्त्रियांस जो काय अनंद झाला कीं, त्यांनीं कार्तिक शुद्ध २ येस आपापल्या बांधवांस यथाशक्ति भोजन घालून तृप्त केल्यानंतर त्यांनीं त्यांस ओंवाळून

"इडा पीडा जावो आणि बळीचेंराज्य येवो" अशी त्यां येणाऱ्या बळीची आठवण दिली. त्या वेळेपासून आज दिवस पावेतों दरवर्षीं दिपवाळींत भाऊबिजेस क्षत्रियांच्या कन्या आपापल्या बांधवांस येणाऱ्या बळीच्या आठवणी शिवाय दुसरा अशिर्वाद देतच नाहींत; परंतु उपाध्यांचे कुळांत अशा तऱ्हेची आठवण देण्याची वहिवाट मुळींच सांपडत नाहीं.

धों०——तर मग आदिनारायणानें बळीस पाताळीं घालण्याकरितां वामनाचा अवतार घेतला. त्या वामनानें भिकाऱ्याचें सोंग घेऊन बळीराजास फसवून, त्यापासून तीन पाउलें पृथ्वी दान मागून घेतली. नंतर त्यानें भिकाऱ्यांचे सोंग टाकून इतका मोठा अगडबंब मनुष्य बनला कीं, त्यानें एकंदर सर्व पृथ्वी आणि आकाश आपल्या दोन्ही पाउलांत आटवून बळीराजास विचारलें कीं, आतां मी आपलें तिसरें पाऊल कोठें ठेवावें? नंतर बळी राजानें लांचार होऊन त्या अगड बंब्यास असें उत्तर दिलें कीं, तूं आतां आपलें तिसरें पाऊल माझ्या मस्तकावर ठेव; असें म्हणतांच त्या बंब्यानें बळी राजाचे मस्तकावर आपलें तिसरें पाऊल ठेवून बळीस पाताळीं घालून आपला करार पुरा करून घेतला; असें त्यांचे उपाध्यांनीं भागवत वगैरे इतिहासांत लिहून ठेविलें आहे तें सर्व, तुमच्या या हकीकती वरून खोटें आहे असें सिद्ध होतें. तर या विषयीं तुमचा काय अभिप्राय आहे तो कळूंद्या.

जो०——आतां यावरून तूंच विचार करून पहा कीं, जेव्हां

त्या बंब्यानें आपल्या दोन पाउलांत एकंदर सर्व पृथ्वी आणि आकाश आटविलें, तंव्हां त्या बंब्याच्या पहिल्या पाउला खालीं कित्येक गावें चेंगरून लयास गेलीं असतील, नाहीं बरें? दुसरें असें कीं, त्या बंब्यानें जेव्हां आपलें दुसरें पाऊल आकाशांत ठेविते वेळीं तेथें अतिशय दाटी झाल्या मुळें कित्येक ताऱ्यांचा एकमेकांवर आदळून चुराडा झाला असेल कीं नाहीं बरें? तिसरें असें कीं, त्या बंब्यानें आपल्या दुसऱ्या पाउलांत जर सर्व आकाश आटविलें, तर त्याचें कंबरे पासून वरचें धड कोठें राहिलें असावें? कारण, मनुष्यांचें दुसरें पाऊल फार झालें तर त्याच्या बेंबटा पर्यंत उंच आकाशांत पोहचूं शकतें. यावरून त्या बंब्याचे कंबरे पासून त्याच्या मस्तकापर्यंत आकाश उरलें असेल त्यांत अथवा त्या बंब्यानें आपल्याच माथ्यावर आपलें तिसरें पाऊल ठेवून आपला करार पुरा करून घेण्याचें एकिकडेस ठेवून त्यानें केवळ दगेबाजी करून आपलें तिसरें पाऊल बळी राजाच्या मस्तकावर ठेवून त्यास पाताळीं घातलें, हें कसें?

धों०.—काय तो बंब्या आदिनारायणाचा अवतार ना? आणि त्याच्यानें अशी ढळढळीत दगलबाजी कशी करवली? अशा लबाडास आदिनारायणाचा अवतार ह्मणणाऱ्या इतिहास कर्त्यांस धिक्कार असो; कारण, त्यांच्याच लेखांवरून वामन हा कपटी, घातकी आणि कृतघ्न होता, असें सिद्ध होतें; कीं ज्यानें आपल्या दात्यास कपटानें पाताळीं घातलें.

जो०.— चवथें असें कीं, त्या बंब्याचें डोकें जेव्हां आकाशाचे पलीकडेस स्वर्गांत उंच गेलें असेल तेव्हां त्यास तेथून बळीस फारच मोठ्यानें ओरडून विचारावें लागलें असेल कीं, आतां माझ्या दोन पाउलांतच एकंदर सर्व पृथ्वी आणि आकाश आटलें, यास्तव आतां मी माझें तिसरें पाऊल कोठें ठेवून आपली कबुलायत पुरी करून घ्यावी? कारण आकाशांतील त्या बंब्याचें मुख आणि पृथ्वी वरील बळीराजामध्यें अनंत कोसांचें अंतर पडलें असेल; आणि त्यांपैकीं राशियन, फ्रेंच, इंग्लिश आणि अमेरिकन वगैरे लोकां पैकीं एकाही मनुष्यास त्या भाषणा पैकीं एक शब्द सुद्धां ऐकू गेला नाहीं, हें कसें? व त्याच प्रमाणें पृथ्वीवरील मानव बळीराजानें त्या बंब्यास उत्तर दिलें कीं, तूं आपलें तिसरें पाऊल माझ्या मस्तकावर ठेव, तें तरी त्या बंब्यास कसें ऐकूं गेलें असेल? कारण, बळी कांहीं त्या सारिखा विचित्र प्राणी बनला नव्हता. पांचवें असें कीं, त्या बंब्याच्या भारानें ही पृथ्वी रसातळास गेली नाहीं हें मोठें आश्चर्य होय.

धों०.—नाहीं तर आपण हे दिवस कोठून पाहिले असते बरें? त्या बंब्यानें काय काय खाऊन आपला जीव बांचविला असेल? अहो नेव्हां तो बंब्या मेला असेल तेव्हां त्याच्या त्या अगड बंब मढ्यास स्मशानांत नेण्या करितां चौघे खांदेकरी तरी कोठून मिळाले असतील? कदाचित् त्यास जागचे जागींच लांकडें रचून जाळलें असेल म्हणावें, तर त्यास जाळण्या पुरतीं लांकडें किंवा

गोंवऱ्या तरी कोठून मिळाल्या असतील? बरें, तसल्या मढ्यास जाळण्या पुरतीं लांकडें जर मिळालीं नसतील म्हणावें, तर त्याचा जागचे जागींच कोल्ह्या कुत्र्यांनीं खाऊन भंडारा केला असेल काय? सारांश, भागवत वगैरे सर्व ग्रंथांवरून जर सदरीं लिहिलेल्या शंकांचें निवारण होत नाहीं, तर उपाध्यांनीं मागाहून संधी पाहून एकंदर सर्व मूळच्या दंत कथांवरून हे सर्व ग्रंथ केले असावेत, असें सिद्ध होतें.

जो०.—बाबा! तूं तें भागवत एकवेळ वाचून पहा, म्हणजे तुला त्या पेक्षां इसाब नीति बरी वाटूं लागेल.

भाग ७ वा.

तम्हा, ताडपत्रांवर लिहिण्याची चाल, जादूमंत्र, संस्कृताचें मूळ, आटक नदीचे पलीकडेस जाण्याची बंदी, पूर्वीं घोडीं वगैरे जनावरें ब्राह्मण लोक खात होते, भट, राक्षस, यज्ञ, बाणासुराचें मरण, परवारी, सुताचे पाष्टीचें चिन्ह, बीजमंत्र, महार, शूद्र, कुळकर्णी, कुळंबी, कुणबीण, शूद्रांचा द्वेश, सोंवळें, धर्मशास्त्र, मनू, भटपंतोजीचें शिक्षण, मोठा भयंकर परिणाम, प्रजापतीचें मरण, ब्राह्मण इत्यादिकां विषयीं

धों०—वामन मेल्या मागें उपाध्यांचा कोण अधिकारी झाला?

जो०.—अशा प्रसंगीं कुलीन अधिकारी नेमण्याची सवड झाली नाहीं, सबब ब्रंह्मा या नांवाचा एक पटाईत कारकून होता, तोच सर्व राज्यकारभार चालवूं लागला. तो मोठा कल्पनेबाज होता व जशी वेळ पडेल तसें वागून आपला मतलब साधणारा होता. त्याच्या बोलण्याचा काडीमात्र विश्वास नसे, म्हणून त्यास चार तोंडांचा ब्रंम्ह्या म्हणण्याचा प्रचार पडला असावा. सारांश, तो अतिशय दक्ष, हट्टी, धूर्त, धाडस आणि निर्दय होता.

धों०.—ब्रंम्ह्यानें प्रथम काय काय केलें?

जो०.—ब्रंम्ह्यानें प्रथम ताड पत्रांवर खिळ्यानें उकरून लिहिण्याची युक्ति काढून व त्यास जे कांहीं इराणी जादूमंत्र व ज्या कांहीं भाकड दंतकथा पाठ होत्या, त्यां पैकीं कित्येक गोष्टी त्यांत सामील करून त्या सर्वांचें त्यानें त्या वेळच्या सर्वकृत, (ज्याचा अपभ्रंश संस्कृत) चालूभाषेंत, आतांच्या फारशी बयती सारिखीं लहान लहान कवनें करून त्या सर्वांचा सार ताडपत्रांवर टिपून ठेविला. पुढें त्याची फार प्रशंसा वाढली आणि तेणें करून ब्रंम्ह्याच्या मुखापासून त्या कादंबऱ्यांसहित जादूमंत्र विद्या निघाली ह्मणून ह्मणण्याची वहिवाट पडली असावी. इतक्यांत उपाध्ये लोक उपासानें मरूं लागले, यामुळें ते इराणांत परत माघारें चोरून छपून पळून जाऊं लागले; तेव्हां त्यानें आटक नदीस अथवा समुद्रास कोणी उल्लंघून पलीकडेस जाऊं नये म्हणून तलाख घालून बंदोबस्त केला.

धों०.—त्यांनीं मग त्या झाडींत काय काय खाऊन आपले जीव वांचविले.

जो०.—त्यांनीं मग तेथील झाडांचीं फळें, पानें, जमि-
नींतील कंदमुळें व जंगलांतील अनेक तऱ्हेचे पशु-
पक्षी तर काय, पण कित्येकांनीं अखेरीस आपल्या
बसत्या घोड्यांचा सुद्धां वध करून त्यांस भाजून खाऊन
आपले जीव वांचविले. या मुळें त्यांजवरचे रक्षक
त्यांस भ्रष्ट म्हणूं लागले. पुढें त्या रक्षक शब्दाचा
अपभ्रंश राक्षस, आणि भ्रष्ट या शब्दाचा अपभ्रंश भट
झाला. नंतर त्या भटांनीं अशा अडचणींत पडल्या
मुळें नाना तऱ्हेच्या प्राणीमात्रांचें मांस खाल्लें, व त्याची
त्यांस पुढें लाज वाटूं लागल्यामुळें त्यांनीं तें खाण्याची
बंदी करण्याचे प्रयत्न केले असतील खरे; परंतु त्यांतून
कित्येक भटांस मांस खाण्याची रूची लागलेली संवय
सुटेना. त्यांनीं कांहीं काळा नंतर संधी पाहून त्या
नीच कर्माचा दोष छपविण्याकरितां पशूंचा वध करून
त्यांचें मांस खाण्यामध्यें अगाध पुण्य आहे म्हणून त्या
पशूंचे वधास पशूयज्ञ, अश्वमेध वगैरे प्रातीष्ठित नांवें दे-
ऊन तीं ग्रंथीं दाखल केलीं.

धों०.—नंतर ब्रम्ह्यानें काय केलें?

जो०.—पुढें बळी राजाचा पुत्र बाणासुर मरतांच त्याच्या
एकंदर सर्व राज्यांत कोणी मुख्य अधिकारी नसल्यामु-
ळें, जिकडे पहावें तिकडे बेबंद होऊन, जो तो आपाप-
ल्या घरचा राजा होऊन ऐषआरामांत गुंतला. अशी
संधी पाहून, ह्यानें आपल्या बरोबर त्या सर्व बुभुक्षित
भट परिवारांस (ज्याचा अपभ्रंश हल्लीं "परवारी" होय)
घेऊन त्यानें त्या राक्षसांवर (रक्षकांवर) एकाएकी रा-

त्रीं घाला घालून त्यांचा अगदीं मोड केला. नंतर त्या नें बाणासुराच्या राज्यांत शिरण्याचे पूर्वीं असा विचार केला कीं, पुढें कदाचित् न जाणो आपल्यावर एकादें संकट येऊन आपली सर्वांची दाणादाण झाल्यास पुनः आपण आपल्या परिवारांतील, एकमेकांनीं एकमेकांस ओळखून काढितां यावें म्हणून, ब्रंम्ह्यानें एकंदर सर्व आपल्या परिवारी लोकांच्या गळ्यांत एक एक पांढऱ्या सुताच्या पाष्टीचें जातीसूचक चिन्ह, म्हणजे ज्यास ह. ल्लीं 'ब्रंम्ह सूत्र म्हणतात' तें घालून त्या प्रत्येकांस एक जाती बोधक बीजमंत्र, म्हणजे ज्यास हल्लीं गायत्री म्ह- णतात, ती शिकवून पुढें त्यांजवर कसाही प्रसंग गुजर- ला, तथापि त्यांनीं तो मंत्र क्षत्रियांस सांगूं नये म्हणून तलाख मारून टाकिली. यावरून भट लोक आपाप- ल्या परिवारांतील एक मेकांस एकमेक सहज ओळखून काढूं लागले.

धों०.—या नंतर ब्रंम्ह्यानें काय केलें?

जो०.—नंतर ब्रंम्ह्यानें त्या आपल्या सर्व परिवारी भटांस बरोबर घेऊन बाणासुराच्या राज्यांत शिरला, आणि त्या- नें त्यांतील कित्येक लहान मोठ्या सरदारांचा मोड क- रून बहुतेक क्षेत्र आपल्या हस्तगत करून घेतांच, त्यां- पैकीं रणांगणीं कंबरा बांधून लढणाऱ्या महाअरी (ह- ल्लीं ज्याचा अपभ्रंश महार होय) क्षात्रियांशिवाय जे लोक त्यांच्या तावडींत सांपडले होते तेवढ्यांचें मात्र त्यानें सर्व हरण करून त्या सर्वांस केवळ सत्ते- च्या मदानें क्षूद्र लोक (ज्याचा अपभ्रंश शूद्र होय) मा-

नून आपले दास केले. त्यांतून कित्येकांस आपल्या लोकांचे घरोघर त्यांच्या सेवा चाकऱ्या करण्या करितां वांटून दिले. बाकी राहिलेल्या शूद्रांची, गांवोगांव एक एक भट कामगार पाठवून, कुळे वारी करून त्यांज पासून शेतांतील काम करून घेऊन, त्यांचे पोटा पुरतें अन्न देण्याची वहिवाट घातली. यावरून त्या कामगाराचें नांव कुळेकरणी पडलें. (ज्याचा अपभ्रंश कुळकर्णी होय). त्याच प्रमाणें त्या शूद्र कुळांचीं नांवें कुळवाडी अशीं पडलीं. (ज्याचा अपभ्रंश कुळंबी अथवा कुणबी होय). व त्या दास कुणब्यांच्या स्त्रियांस नेहमी शेती पुरतें काम नसल्यामुळें त्यांस कधीं कधीं कारण परत्वें भटांच्या घरीं सेवा चाकऱ्या करावयास नावें लागत असे; यास्तव कुणबीण आणि दासी या दोन शब्दांमध्यें तीळमात्र भेद दिसून येत नाहीं. वर लिहिलेल्या मूळ आधारावरून पुढें एकंदर सर्व भट उत्तरोत्तर मदांध होत जाऊन शूद्रांस इतके नीच मानूं लागले कीं, त्याविषयीं सर्व हकीगत लिहूं गेल्यास त्याचा एक स्वतंत्र ग्रंथ होईल; या भयास्तव त्यापैकीं कांहीं कांहीं सांप्रत मुद्दे आढळतात, ते थोडक्यांत येथें लिहितों. ते येणें प्रमाणें:—हल्लींचे भट (मग ते झाडणाऱ्या मांगा माहारा सारिखे अक्षर शून्य कां असेनांत) उपाशीं मरूं लागल्या मुळें, जीं नाहीं तीं नीच कर्मे आचरून पाप पुण्याचा विधिनिषेध न मानितां अज्ञानी शूद्रांस फसविण्यास काडीमात्र मागें पुढें पहात नाहींत. शेवटीं त्यांचा कोठें उपाय चालेनासा

झाला म्हणजे ते, शूद्रांचे दारोदार धर्माच्या मिषानें दोम दोम करून आपलीं कशीं तरी पोटें जाळतात. परंतु ते शूद्रांचे चाकर होऊन त्यांच्या शेतांत गुरें सांभाळून त्यांच्या गोठ्यांतील शेण वाहून शेणखईंत नेऊन टाकण्यास, नांगर, कुळव, मोटा आणि गाड्या हांकण्यास, खांदणी, खुरपणी आणि कोळपणी करण्यास, सोनखताच्या पांट्या डोईवर वाहून झाडांस खतविण्यास, कडब्याच्या आळाशा वाहून गंजी रचण्यास, रात्रीं हातांत काठ्या घेऊन शेतांची राखण करण्यास, व त्यांचे शेतांतील धान्याचीं व भाजीपाल्याचीं ओझीं वाहून त्यांच्या घरीं नेऊन टाकण्यास लाजतात. ते शूद्रांचे घरीं चाकरीस राहून त्यांचीं घोडीं खाजवून त्यांच्या घोड्यांपुढें धांवण्यास, त्यांचे जोडे बगलेंत मारून सांभाळण्यास, त्यांच्या घरांतील झाडलोट करून, त्यांचीं उष्टीं काढून, खरकटींभांडीं घांसण्यास, त्यांच्या घरांतील समया घांसून दिवे लावण्यास व त्यांच्या घरीं चिखल माती वाहून बिगाऱ्याचें काम करण्यास लाजतात. त्याच प्रमाणें भटणी शूद्रांच्या चाकरिणी होऊन त्यांच्या स्त्रियांस उटणी लावून त्यांस नाहूं घालून त्यांचे केंस विंचरण्यास, त्यांच्या घरांतील झाडलोट करून त्यांच्या स्त्रियांचे बिछाने करून त्यांचे पाय चेपण्यास व त्यांच्या स्त्रियांचीं लुगडीं धुऊन, त्यांचे जोडे सांभाळण्यास लाजतात. पुढें जेव्हां ते महाअरी आपल्या शूद्र बांधवांस भटांच्या हातांतून सोडवावें म्हणून भटांवर हमेशा हल्ले करूं लागले, तेव्हां एकंदर स-

वे भट शूद्रांचा इतका द्वेष करूं लागले कीं, ते शूद्र शिवलेलें अन्न सुद्धां खाईनातसे झाले; व त्याच द्वेषावरून हल्लींचे भट, शूद्र शिवलेलें अन्न तर काय, पण ते शूद्र शिवलेलें पाणी सुद्धां पीत नाहींत. त्यांनीं आपणास कोणी शूद्रांनीं शिऊं नये याजकारितां सोंवळें होण्याची चाल पाडली. पुढें कित्येक शूद्रद्रोही भटग्रंथकारांनीं, जनाची तर नाहीं, पण मनाची सुद्धां काडीमात्र लाज न धरितां, संधी पाहून त्या सोंवळ्याचें इतकें महत्व वाढविलें कीं, सोंवळ्या भटास एकादे शूद्राचा स्पर्श झाला असतां सुद्धां तो वास्तविक अपवित्र होतो, ह्मणून त्यांनीं धर्मशास्त्रा सारखीं अनेक अपवित्र पुस्तकें करून ठेविलीं आहेत; व कांहीं कालानंतर शूद्रांस त्यांच्या पूर्वींच्या श्रेष्ठत्वाची आठवण झाल्यास ते कधीं तरी आपल्या उरावर नाचण्यास कमी करणार नाहींत, या भयास्तव शूद्रांस मुळींच कोणी ज्ञान शिकवूं नये, म्हणून भटांनीं बंदी करून तृप्त झाले, इतकेंच नाहीं; परंतु त्यांनीं त्यांपैकीं कोणी परमार्थ संबंधीं ग्रंथ वाचीत असल्यास त्यांतील एक शब्द सुद्धां शूद्रांचे कांनीं पडूं नये, असा प्रतिबंध करून टाकिला; व त्याविषयीं मनुसंहितेंत दाखलेही सांपडतात. त्या आधारावरून हल्लींचे सोंवळे भट तसलें अपवित्र पुस्तक शूद्रांचे समक्ष वाचीत नाहींत. आतां जरी ख्रिस्ती म्हणविणाऱ्या इंग्रज सरकारच्या धाकानें विद्या खात्यांतील पोटार्थी भटपंतोजीच्यानें शूद्रांस, आम्हीं लिहिणें शिकविणार नाहीं असें उघड तोंडानें म्हणवत

नाहीं, तथापि त्यांच्यानें आपल्या पूर्वजांच्या लबाड्या उघडकीस आणून शूद्रांस त्यांविषयीं खरा समज देऊन आपलें महत्व कमी करून घेववत नाहीं. सबब ते शूद्रांचे मुलांस केवळ कामा पुरतें व्यवहारिक ज्ञान सुद्धां न शिकवितां, ते त्यांच्या मनांत अनेक तऱ्हेचीं अपुरतीं, देशाभिमानाचीं खोटीं तत्वें मात्र भरवून त्यांस पक्के इंग्लिश 'राज्यभक्त' करून अखेरीस त्यांस शिवाजी सारिख्या धर्मभोळ्या अज्ञानी शूद्र राजानें आपला देश म्लेंच्छांपासून सोडवून गाईब्राम्हणांचें कसें पालन केलें, याविषयीं अनेक हुलथापा देऊन त्यांस पोकळ स्वधर्माभिमानी करून सोडितात. यामुळें शूद्र समाजाचे मानाप्रमाणें ते मोठालीं जोखमीचीं कामें करण्याचे लायक विद्वान होत नाहींत. एकंदर सर्व खात्यांत भटांची गर्दी होऊन, ते शूद्रांवर इतक्या सफाईनें जुलूम करितात, कीं त्या विषयीं यथासांग हकीगत लिहू गेल्यास, कलकत्त्यांतील नीळ पिकविणाऱ्या इंग्लिश लोकांचे जुलूम, 'खंडींत नवाटकें सुद्धां भरणार नाहींत.' आतां चहुंकडे भटांच्या हातांत (नांवाला मात्र टोपीवाले) सत्ता असल्यामुळें ते गरीब व अज्ञानी शूद्ररयतेचें तर काय, पण ते सरकारचें सुद्धां अनिवार्य नुकसान करीत आले आहेत, व ते या पुढेंही सरकारचें नुकसान करणार नाहींत, असें कोणाच्यानें म्हणवणार नाहीं. या विषयीं आमच्या शहाण्या सरकारास माहिती असून तें, आंधळ्याचें सोंग घेऊन केवळ भटांच्या खांद्यावर हात ठेवून त्यांच्या धोरणानें वागतें, यास्तव ह्यापासून

अखेरीस मोठा भयंकर परिणाम होईल यांत तिळमात्र संशय नाहीं. सारांश ब्रंम्ह्यानें येथील मूळच्या क्षेत्रवासी लोकांस दास केल्यानंतर, तो गर्वानें इतका फुगला होता कीं, महाअरींनीं त्याचें नांव थट्टेनें "प्रजापती" पाडिलें होतें, असा तर्क निघतो. परंतु ब्रंम्हा मेल्यावर आर्य लोकांच्या मूळच्या भट नांवाचा लोप होत जाऊन त्यांचें नांव ब्राह्मण पडलें.

भाग ८ वा.

परशुराम, मातृवध, एकवीस स्वाऱ्या, दैत्य, खंडेरावानें रावणाचा आश्रय केला, नऊखंडची जाणाई, सातआसरा, महारांचे गळ्यांतील काळा दोरा, अतिशूद्र, अंत्येज, मांग, चांडाळ, महारास जिवंतच पायामध्यें दडपणें, ब्राह्मणांत पाट लावण्याची बंदी, क्षत्रिय अर्भकांचा वध, परभु, रामोशी, जिनगर वगैरे लोक, परशुरामाचा पराभव झाल्यामुळें त्यानें आपला जीव दिला, आणि चिरंजीव परशुराम यास आमंत्रण, इत्यादिकां विषयीं.

धों०.—प्रजापति मेल्यावर ब्राम्हणाचा अधिकारी कोण झाला?

जो०.—परशुराम.

धों०.—परशुराम स्वभावानें कसा होता?

जो०.—परशुराम स्वभावानें पुंड, सहासी, नष्ट, निर्दय, मूर्ख आणि अधम होता. तो आपल्या जन्म देणाऱ्या रेणुकेचें शीर उडविण्यास काडीमात्र भ्याला नाहीं. तो शरिरानें फार बळकट असून मोठा तिरंदाज असे.

धों०.—त्याच्या अमलांत काय काय झालें?

जो०.—प्रजापति मरतांच बाकीच्या उरलेल्या महाअरींनीं ब्राम्हणांच्या हातीं सांपडलेल्या बांधवांस ब्राम्हणांच्या दास्यत्वा पासून सोडविण्याविषयीं परशुरामाशीं एकवीस वेळां इतके निकरानें लढाया केल्या कीं, त्यांचें अखेरीस द्वैती म्हणून नांव पडलें, व त्या शब्दाचा पुढें अपभ्रंश 'दैत्य' झाला. जेव्हां परशुरामानें एकंदर सर्व महाअरींचा मोड केला, तेव्हां त्यांतून कित्येक महाविरांनीं निराश होऊन, आपल्या स्नेह्यांच्या मुलुखांत जाऊन आपले शेवटचे दिवस काढिले. म्हणजे जेजुरीच्या खंडेरावानें जसा रावणाचा आश्रय केला, त्याचप्रमाणें नऊ खंडाचे न्यायी व सातआश्रय या सर्वांनीं तळ कोंकणांत जाऊन तेथें छपून आपले शेवटचे दिवस काढिले. त्यावरून ब्राम्हणांनीं केवळ धिक्कारानें त्या नऊखंडाचा जो न्यायी त्याचें स्त्रीवाचक निंद्य नांव नऊ खणची जाणाई व सातआश्रयांचें नांव सातीअसरा पाडिलें. बाकी जेवढे महाअरी परशुरामानें रणांगणीं कैदी केले, तेवढ्यां पासून परशुरामानें, त्यांनीं पुनः कधीं ब्राह्मणांवर कंबरा बांधूं नयेत ह्मणून क्रिया-

भाक घेऊन, एकंदर सर्वांच्या गळ्यांत एक एक काळ्यासुताचे दोऱ्याचें चिन्ह* घालून, त्यांचा त्यांचे शूद्र बांधवांनीं सुद्धां स्पर्श करूं नये ह्मणून प्रतिबंध केला. नंतर परशुरामानें त्या महाअरी क्षत्रियांस, अतिशूद्र महार, अंत्येज, मांग आणि चांडाळ ह्मणण्याचा प्रचार घालून, त्यांस इतकी पीडा देण्याची वहिवाट घातली कीं, तिला या जगांत दुसरी तोडच सांपडणें नाहीं. उदाहरणः—या निर्दयानें महार, मांग लोकांचा सूड उगाविण्याच्या हेतूनें आपले लोकांचे मोठमोठे इमारतींच्या पाया मध्यें कित्येक मांगांस त्यांचे स्त्रियांसह उभे करून, त्यांचे केविलवाणी ओरडण्याची कोणास दया येईल, याजकरितां त्यांचे तोंडांत तेल व शेंदूर ओतून त्यांस जिवंतच त्या पाया मध्यें दडपण्याची वहिवाट घातली. व ती अति क्रूर चाल मुसलमानांचें जसजसें प्राबल्य होत चाललें तसतशी आपोआप बंद झाली. परंतु इकडे महाअरींशीं लढतां लढतां परशुरामाचे इतके लोक मारले गेले कीं, ब्राम्हणांपेक्षां ब्राम्हण विधवांचा भरणा अधिक वाढला. व त्याची नीट रीतीनें कशी व्यवस्था ठेवावी याची मोठी पंचाईत येऊन पडली. शेवटीं ब्राम्हण स्त्रियांचा पुनर्विवाह अगदींच बंद केला, तेव्हां थोडेसें लागीं लागल्यासारखें झालें. परशुराम आपले ब्राम्हण लोकांचे वधामुळें इतका पिसाळला कीं, त्यानें बाणासुराच्या एकंदर सर्व राज्यांतील क्षत्रियांच्या बीजाचा समूळच नाश करावा, ह्मणून शेवटीं त्या म-

* त्याचप्रमाणें मराठ्यांच्या एुंगीस व वाघ्याच्या भंडारीस काळा दोरा आहे तो पहा.

ह्याअरी क्षत्रियांच्या निराश्रित गरोदर विधवा स्त्रिया, ज्या इतर अनेक भूमींच्या ठायीं आपले जीव घेऊन लपून राहिल्या होत्या, त्यांच्या पोटीं पुढें जन्मणाऱ्या अर्भकांचा जन्म झाल्याबरोबर वध करावा ह्मणून परशुरामानें त्यांस पकडून आणण्याचा झपाटा चालविला. त्या झपाट्यांतून मोठ्या दैवयोगानें वांचलेल्या अर्भकां पासून उत्पन्न झालेलीं कांहीं कुळें हल्लीं परभू लोकांचे समाजांत सांपडतात. त्याच प्रमाणें परशुरामाच्या धुमाळींत जीव घेऊन पळालेले रामोशी,जिनगर, तुंबडीवाले व कुंभार वगैरे जातीचे लोक असावेत. कारण, कित्येक रीति भातीं मध्यें त्यांचा शूद्रांशीं मेळ मिळतो. सारांश, ब्राम्हणांनीं हिरण्याक्षापासून बळी राजाच्या पुत्राचा* निर्वंश होई तों पर्यंत एकंदर सर्व त्या कुळाचा नीर काढून त्याच्या लोकांची अशी राखरांगोळी करून त्यांस धुळीस मिळविलें. यावरून ब्राम्हण लोक जादूविद्येंत मोठे प्रवीण आहेत म्हणून बाकी सर्व अज्ञानी क्षेत्रपतींच्या मनावर वजन बसून, ते ब्राम्हणांच्या मंत्रांस अतिशय भिऊं लागले खरे; परंतु इकडे परशुरामाच्या मूर्खपणा मुळें त्याच्या धुमाळींत ब्राम्हणांचा फार क्षय झाला. यामुळें एकंदर सर्व ब्राम्हण लोक त्याच्या नांवानें हाकल्या मारायास कोठें लागले कोठें नाहींतों इतक्यांत येथील एका क्षेत्रपतीच्या रामचंद्र या नांवाच्या मुलानें परशुरामाचें धनुष्य जनक राजाचे घरीं

*बाणासुराची कंन्या उषा, ही कृष्णाच्या प्रद्युम्न नांवाच्या मुळास दिली होती.

भरसभेत भंग केल्यामुळें परशुरामानें ती चुरस मनांत धरून रामचंद्र आपल्या घरीं जानकीस घेऊन जात आहे, अशी संधी साधून रामचंद्रास रस्त्यांत गांठून त्याजबरोबर युद्ध केलें. त्या मध्यें परशुरामाचा मोड झाल्या मुळें तो इतका खजिल झाला कीं, त्यानें आपल्या सर्व राज्याचा त्याग करून आपल्या कुटुंबासहवर्तमान थोडेसे लोक बरोबर घेऊन तळ कोंकणांत जाऊन राहिला. तेथें अखेरीस त्यास त्याच्या पूर्वीं केलेल्या एकंदर सर्व दुष्ट कर्माचा पश्चात्ताप झाल्यामुळें त्यानें आपला जीव कोठें व कधीं व कसा दिला याचा कोणास शोध लागूं दिला नाहीं.

धों०.—परशुराम हा आदिनारायणाचा अवतार आहे, तो चिरंजीव आहे, त्याला मरणच नाहीं, असें सर्व ब्राह्मण आपल्या ग्रंथांच्या आधारावरून बोलतात, आणि आपण तर ह्मणतां परशुरामानें जीव दिला, हें कसें?

जो०.—दोन वर्षांपूर्वीं मी शिवाजीच्या पवाड्यांत *पहिल्या

---

* **अभंग**—अति महारथी क्षत्रियाचा बाळ ॥ यवनाचा काळ त्रेतायुगीं ॥१॥ स्वभावें तो शूर रणीं भिडणार ॥ लढे अनिवार देशा साठीं ॥२॥ परशुरामाशीं झोंबे महा बळी ॥ एकवीस वेळीं लागोपाठ ॥३॥ अशा महा वीरा म्हणे महाअरी ॥ धाके थरथरी द्विज सूत ॥४॥ बोधी शिऊं नका मोड झाल्यावर ॥ म्हणा महाआर मांग त्यांस ॥५॥ भित्रा सूड घेई जिंकेल्या शत्रूचा ॥ पूत कृतघ्नाचा सर्प जैसा ॥६॥ चिरंजीव आहे आणा पाचारूनि ॥ पहा तपासूनीं जोती पुढें ॥७॥

अभंगांत "सर्व ब्राह्मणांनीं आपल्या परशुरामास पाचारून आणून, त्याच्या साक्षीनिशीं माझ्या समक्ष हल्लींच्या मांग महारांचे पूर्वज परशुरामाशीं एकवीस वेळां लढणारे महाअरी क्षात्रिय होते किंवा नाहीं ह्मणून आपल्या पदरांत माप घ्यावें" या विषयींची ब्राम्हणांत सूचना दिली. आतां त्यांनीं परशुरामास पाचारून आणिलें नाहीं. यावरून परशुराम हा खरोखर आदिनारायणाचा अवतार असून चिरंजीव असता तर ब्राम्हणांनीं कधींच त्यास धुंडून आणून माझी तर काय, पण एकंदर सर्व जगांतील ख्रिस्ति व महमदी लोकांचीही खात्री करून त्यांचे समजुती प्रमाणें सर्व म्लेंच्छ लोकांचें बंड आपल्या मंत्रविद्येच्या सामर्थ्यानें मोडण्यास कधीं मागें पुढें पाहिलें नसतें.

धों०.—माझ्या मतें आपण स्वतः पुनः एकदां परशुरामास बोलावून पहा. तो खरोखरी जिवंत असल्यास तुमच्या बोलावण्यानें खचित येईल. कारण हल्लींचे ब्राह्मण जरी आपल्यास कितीही 'विविधज्ञानी' झालों आहोंत असें ह्मणवोत, तथापि ते परशुरामाच्या मतें भ्रष्टच ह्मटले पाहिजेत. याजविषयीं प्रमाण,- आतांशा कित्येकांनीं शास्त्र विधिपूर्वक कारलीं खाण्याचा धिक्कार करून शास्त्र निषिद्ध माळ्यांचीं गाजरें खाण्याचा झपाटा चोरून चालविला आहे.

जो०.—बरें, तसें कां होईना.

———

चिरंजीव परशुराम उर्फ आदिनारायणाचा अवतार यासः--

मुक्काम सर्वत्र ठायीं.

अरे दादा परशुरामा, तूं ब्राम्हणांच्या ग्रंथांवरून चिरंजीव आहेस. तूं कडू कां होईना, परंतु विधि पूर्वक कारलीं खाण्याचा धिक्कार केला नाहींस. तुला पहिल्या सारिखे कोळ्यांच्या मढ्या पासून दुसरे नवीन ब्राम्हण उत्पन्न करावे लागणार नाहींत. कारण, हल्लीं येथें तूं जे मढ्या पासून उत्पन्न केलेले ब्राम्हण त्यां पैकीं कित्येक ब्राम्हण 'विविधज्ञानी' बनून बसले आहेत, त्यांना कांहीं अधिक ज्ञान सुद्धां देण्याची तुला जरूरी पडणार नाहीं. फक्त तूं येथें ये, आणि त्यांनीं शूद्रांचीं गाजरें खाल्ल्या बद्दल त्यांस चांद्रायण प्रायश्चित देऊन त्यांच्या कडून तुझ्या वेदमंत्रजादूच्या सामर्थ्यानें पहिल्या सारिखे कांहीं चमत्कार इंग्लिश, फ्रेंच वगैरे लोकांस करून दाखीव म्हणजे झालें. तूं असा तोंडचुकवून पळत फिरूं नको. तूं या नोटिशीच्या तारखे पासून सहा महिन्यांचे आंत येऊन हजर झाल्यास, मी तर काय पण एकंदर सर्व जगांतील लोक तुला, तूं सर्वसाक्ष आदिनारायणाचा अवतार खास आहेस म्हणून मान देतील. व तूं तसें न केल्यास येथील महार, मांग आमच्या म्हसोबाच्या पाठीस लपून बसलेल्या तुझ्या विविधज्ञानी म्हणविणाऱ्या ब्राम्हण बच्चांस ओढून आणून त्यांची फटफजिती करण्यास कधीं कमी करणार नाहींत. आणि

तेणें करून त्यांच्या तुणतुण्याची तार तुटून त्यांच्या झोळींत दगड पडल्यानें त्यांस विश्वामित्रा सारिखें उपाशीं मरूं लागल्या मुळें कुत्र्याचें फरें* खाण्याचा प्रसंग आणूं नको.

तारिख १ली, माहे आगस्ट सन१८७२ इसवी. पुणें, जुनागंज, घर नंबर ५२७. — आपला खरेपणा पहाणारा, जोतीराव गोविंदराव फुले.

भाग ९ वा.

वेदमंत्र, जादूचें वजन, मूठमारणें, देव्हारे घुमविणें, जप, चारवेद, ब्रम्हघोळ, नारदशाई, नवीन ग्रंथ, शूद्रांस ज्ञान देण्याची बंदी, भागवत व मनुसंहिता यांचा असंगतपणा, इत्यादिकां विषयीं.

धों०.—तुम्हीं बराच खुंटीस नांगर लावला बरें! तुमच्या म्हणण्या प्रमाणें परशुराम मेला व त्याची मातीस माती मिळाली असें कां होईना. परंतु बाकीच्या सर्व क्षेत्रपतींच्या मनांवर ब्राम्हणांच्या मंत्रांचें वजन कसें बसलें? हें कळूं द्या.

जो०.—कारण त्या काळीं युद्धां मध्यें ब्राम्हण लोक हर

---

* अथवा पानशेंगा.

एक शस्त्रांवर मंत्रविधि करून त्यास अस्त्रांची योग्यता आणिल्या शिवाय शत्रूंवर त्यांचा उपयोग करीत नसत. त्यांनीं जेव्हां अशा नानातऱ्हेच्या चेष्टा करून बाणासुराच्या रयतेसहित त्याच्या राज्य कुळाची अशी राखरांगोळी केली; तेव्हां सहजच बाकी सर्व देवभोळ्या क्षेत्रपतींच्या मनावर ब्राम्हणांच्या विद्येची धास्ति बसली. यास उदाहरण—भृगु नामक ऋषीनें जेव्हां विष्णूच्या छातीवर लाथ मारली तेव्हां विष्णु (त्यांच्या म्हणण्या प्रमाणें आदिनारायण) ऋषीच्या पायांस श्रम झाले असतील याज करितां चोळूं लागला. आतां यांतील भावार्थ शुद्ध आपमतलबी आहे. तो असा कीं, ज्या अर्थीं साक्षात् आदिनारायण जो विष्णु त्यानें ब्राम्हणाचे लाथेस सहन करून त्याचे पाय दाबिले, त्या अर्थीं आम्ही जे शूद्र (त्यांच्या म्हणण्या प्रमाणें क्षूद्र प्राणी) त्यांनीं, आपले ब्राम्हण लाथा बुक्या देऊन प्राण जरी घेऊं लागले तरी हूं चूं करूं नये.

धों०.—तर मग आतांच्या हलकट लोकां जवळ जी कांहीं जादूमंत्रविद्या आहे ती तरी त्यांनीं कोठून घेतली असावी?

जो०.—हल्लींच्या लोकां जवळ जी कांहीं मूठ मारण्याची, मोहनी घालण्याची बंगाली जादूमंत्रविद्या आहे, ती केवळ वेदांतील जादूमंत्रविद्ये पासून त्यांनीं घेतली नसावी, असें कोणाच्यानें म्हणवणार नाहीं. कारण, आतां जरी तिच्यामध्यें अतिशय फेरफार होऊन बराच अपभ्रंश झाला आहे, तथापि तिच्यांतील बहु-

तेक मंत्रांत आणि यंत्रांत ॐ नमो, ओं नमः, ओं ऱ्हीं ऱ्हीं नः वगैरे वेदमंत्रांतील वाक्यांचा बराच भरणा सांपडतो. यावरूनच ब्राम्हणांच्या मूळपूर्वजांनीं या देशांत येऊन बंगाल्यांत प्रथम वस्ती केल्या नंतर जेव्हां त्यांची जादूमंत्रविद्या येथून चहूंकडे पसरली गेल्यामुळे तिचें नांव बंगाली विद्या पडलें असावें. इतकेंच नव्हे, परंतु ब्राम्हणांचे पूर्वज आतांच्या आडाणी लोकां सारिखे देव्हारा घुमविणार सुद्धां होते. कारण पूर्वी त्यांजमध्यें देव्हारा घुमविणाऱ्या लोकांस ब्राम्हण म्हणत असत, व ते सोमरस या नांवाची दारू पिऊन तिच्या तारेमध्यें बडबड करून आम्हां बरोबर देव बोलतो म्हणून इतर अज्ञानी लोकांस फसवीत होते; असें त्यांच्याच *वेदावरून सिद्ध होतें. व त्याच आधारावरून हल्लीं अशा सुधारलेल्या काळांत आतांचे ब्राम्हण भट आपलीं पोटें जाळण्या करितां जप, अनुष्ठानें जादूमंत्राविधि करून अज्ञानी माळ्यां कुणब्यांस गंडे घालून फसवितात. तथापि त्या बापुड्या दुर्दैवी हतभाग्यांस त्या ढोंगी गारूड्यांचें कपट शोधून काढण्यास फुरसतच होत नाहीं. कारण, त्यांस सर्व दिवसभर आपल्या शेतीं खपून आपल्या मुलांबाळांचें पोषण करून सरकारची पट्टी पुरी करितां करितां त्यांच्या नाकास नळ येतात.

धों.——तर मग ब्रम्ह्याच्या मुखापासून चार वेद स्वयंभू निघाले ह्मणून कित्येक ब्राह्मण मोठी शेखी करून बोलतात, याला बाध येतो.

---

* कित्येक युरोपिअन ग्रंथकारांची मतें आहेत.

जो०.—हें सर्व खोटें आहे. कारण त्यांचें बोलणें जर खरें आहे तर ब्रंह्मा मेल्या नंतर ब्राह्मणांतील कित्येक ब्रंह्मऋषींनीं अथवा देवऋषींनीं केलेलीं सूक्तें ब्रंम्ह्याच्या तोंडांतून निघालेल्या वेदांत कशीं आढळतात. त्याच प्रमाणें चार वेदांची रचना एकाच कर्त्यानें एकाच काळीं केली ह्मणून सिद्ध होत नाहीं; असें कित्येक युरोपियन परोपकारी ग्रंथकारांनीं सिद्ध करून दाखविलें आहे.

धों०.—भटांनीं हा ब्रंह्मघोळ केला तरी केव्हां?

जो०.—ब्रंम्हा मेल्या नंतर कित्येक ब्रंह्मऋषींनीं ब्रंम्ह्याच्या लेखाचे तीन भेद ह्मणजे वेद केले, व पुढें त्या तीन वेदांत अनेक ब्रंह्मऋषींनीं अनेक तऱ्हेचे फेरफार करून त्यांस ज्या कांहीं पूर्वींच्या भाकड दंतकथा माहित होत्या त्यांचीं त्यांनीं त्याच मासल्याचीं कवनें करून त्यांचा एक नवीन चवथा वेद केला. इतक्यांत परशुरामानें बाणासुराच्या रयतेस असें धुळीस मिळविल्यामुळें सहजच ब्राम्हणांच्या वेदमंत्रजादूचें इतर सर्व क्षेत्रपतींच्या मनावर वजन बसलें, ही संधी पाहून नारदासारख्या बायकांतील पावलीकमआठ भाउजीनें रामचंद्र आणि रावण, कृष्ण आणि कंस व कौरव आणि पांडव या सर्व देवभोळ्या क्षेत्रपतींच्या घरोघर रात्रंदिवस खेंट्या घालून त्यांच्या बायकापोरांसमोर कधीं कधीं आपल्या विण्याची तुणतुण तार वाजवून व कधीं त्यांच्या पुढें थयथय नाचतां टाळ्या पिटून त्यांस वरकांती ज्ञान उपदेश करण्याचा भाव दाखवून आंतून एकमेकांस

एकमेकांच्या लांड्यालबाड्या सांगून त्या सर्वांचे आपापसांत तंटे लावून एकंदर सर्व ब्राम्हण लोकांस निर्वेध केल्यामुळें ब्राम्हणग्रंथकारांनीं तेवढ्या काळांत सर्व लोकांची नजर चुकवून, आपली सर्व वेदमंत्रजादूव तत्संबंधीं जेवढ्या भाकड दंतकथा होत्या तेवढ्यांशीं सरासरी मेळ घालून त्यांनीं अनेक स्मृत्या, संहिता, शास्त्रें, पुराणें, वगैरे भारेचेभारे नवीन ग्रंथ घरांतल्या घरांत बनवून त्या सर्वांत शूद्रांवर ब्राह्मण लोकांचें वर्चस्वस्थापून त्यांनीं आपल्या वडिलोपार्जीत शिपाई गिरीच्या मार्गांत कांटी ठोकून मोठा धार्मिकपणाचा डौल घातला. हें सर्व ब्रह्म कपट पुढें कधीं शूद्रांच्या ध्यानांत येऊं नये या भयास्तव अथवा त्या ग्रंथांत पाहिजेल तसे पुढें फेर फार करितां यावेत म्हणून त्यांनीं, शूद्र वगैरे पाताळीं घातलेल्या लोकांस मुळींच कोणीं ज्ञान देऊं नये असे मनुसंहिते सारिख्या अपवित्र ग्रंथांत फारच मजबूत लेख करून ठेविले आहेत.

धों०.—भागवत त्याच वेळेस केलें असावें काय ?

जो०.—भागवत जर त्याच वेळेस केलें असतें तर सर्वांच्या मागून झालेल्या अर्जुनाच्या जन्मेजय या नांवाच्या पणतूची हकीकत त्यामध्यें कधींच आली नसती.

धों०.—तुमचें ह्मणणें रास्त आहे. कारण त्याच भागवतामध्यें अनेक पुरातन मनःकल्पित भाकड दंतकथा अशा आढळतात, कीं त्यांपेक्षां इसावनीति हजार वांट्यानें बरी म्हणवेल. तिजमध्यें मुलांचीं मनें भ्रष्ट होण्याजोगी एकसुद्धां गोष्ट आढळत नाहीं.

जो०.---त्याच प्रमाणें मनुसंहिता ही भागवताचे मागून केली असावी ह्मणून शाबीत करितां येतें.

धों०.—काय? मनुसंहिता भागवताचे मागून केली असावी! असें कसें होईल?

जो०.—कारण, भागवतांतील वाशिष्ठानें मी खून केला नाहीं म्हणून सुदामन राजासमोर शपथ घेतल्याची उपमा मनूनें आपल्या ग्रंथाच्या ८ व्या अध्यायाच्या ११० श्लोकांत कशी घेतली? त्याच प्रमाणें, विश्वामित्रानें विपत्तिकाळीं कुत्र्याचें फरें खाल्याविषयीं त्याच ग्रंथाच्या १० व्या अध्यायामध्यें १०८ श्लोकांत कशी उपमा घेतली? या खेरीज त्याच पुस्तकांत अनेक विरुद्ध गोष्टी सांपडतात.

भाग १० वा.

दुसरे बळीराजे, ब्राह्मण धर्माची फजीती, शंकराचार्याचें कृत्रिम, नास्तिकमत, निर्दयपणा, प्राकृत ग्रंथकार, कर्म आणि ज्ञानमार्ग, बाजीराव, मुसलमानांचा द्वेष, आणि अमेरिकन् व स्कॉच उपदेशकांनीं ब्राह्मणांचा कृत्रिमरूपी कोट फोडला इत्यादिकां विषयीं.

धों०.–आतां मात्र शिकस्त झाली. कारण आपण शिवाजीच्या पवाड्याच्या प्रस्तावनेंत लिहिल्या प्रमाणें साफ सिद्ध

होतें कीं, चार घरच्या चार ब्राम्हणग्रंथकार पोरी मि-
ळून त्या घरांतल्या घरकुडांत बराच लटक्या मुटक्यां-
चा खेळ खेळल्या.

ज्यो०.—परंतु पुढें जेव्हां तो एक दीनांचा कैवारी महा-
पवित्र, सत्यज्ञानी, सत्यवक्ता बळीराजा या जगांत उ-
त्पन्न झाला, तेव्हां त्यानें जो आपण सर्वांचा उत्पन्न-
कर्ता व सर्वांचा महापिता त्याचे हेतु मनीं पूर्ण धरून,
ज्यानें आपण सर्वांस दिलेल्या सत्यमय पवित्र ज्ञानाचा
व अधिकाराचा सर्वांस सारखा उपभोग घेतां यावा, या-
स्तव, त्यानें एकंदर सर्व भटां सारिख्या कृत्रिमी, दुष्ट
आणि मतलबी फांसेपारध्यांच्या दास्यत्वापासून आप-
ल्या दीन व दुबळया आणि गांजलेल्या बांधवांस सो-
डवून देवाचें राज्य स्थापण्याची सुरुवात करून त्यानें
आपल्या वडील बायांचें कांहींसें भविष्य पूर्ण केलेंसें
वाटतें. अरे जेथें मिस्टर टॉमस पेन्सा सारिख्या मो-
ठमोठया विद्वानांच्या पूर्वजांनीं या बळी राजाचे अंकीत
होऊन आपल्या मागच्या सर्व इडापीडा दूर करून
सुखी झाले. परंतु अखेरीस जेव्हां त्या बळीराजास
चार दुष्ट लोकांनीं सुळावर देवविलें तेव्हां
एकंदर सर्व युरोप खंडांत मोठी ढवळाढवळ होऊन
कोट्यावधी लोक त्याचे मतानुयायी झाले व ते आपल्या
उत्पन्न कर्त्याच्या नेमा प्रमाणें या जगांत त्याचेंच निव-
ळ राज्य स्थापावें ह्मणून रात्रंदिवस झटूं लागले. अ-
शा संधानांत एकंदर सर्व या देशांत थोडीशी स्वस्थता
झाल्या बरोबर येथील कित्येक बुद्धिमान बळींनीं त्या घर-

कुड्यांतील पोरीसोरींच्या लटक्यामुटक्या खेळाची बरीच दाणादाण केली. म्हणजे सांख्यमुनि सारिख्या विचारी सत्पुरुषांनीं ब्राह्मणांच्या वेदमंत्रजादू विधि प्रमाणे देव्हारा घुमवून गुरां ढोरांचा वध करून ढवरे व पालेजत्रांच्या निमित्तानें गोमांस खाणाऱ्या गर्विष्ट, दांभिक, मतलबी, आनाचारी इत्यादि दुर्गुणांनीं भरलेल्या ब्राम्हणांनीं केलेल्या एकंदर सर्व चेटकांनीं भरलेल्या ग्रंथांच्या मुखावर तेल काजळाचें माखण करून बहुतेक ब्राम्हणांस शुद्धीवर आणून त्यांस आपले धर्मानुसारी केलें. परंतु त्यांतून कित्येक उरलेले कुतर्की ब्राह्मण करनाटकांत पळून गेल्या नंतर त्या लोकांमध्यें शंकराचार्य नामें करून एक तऱ्हेची तरकट विद्या जाणणारा महा पंडित उत्पन्न झाला. त्यानें आपल्या ब्राम्हण जातीच्या दुष्टकर्मांची सर्व ठिकाणीं फजिती व निंदा होऊं लागली, व बुद्ध धर्माचा प्रसार होत चालला, हें पाहून त्यास सहन होईना. त्यानें आपल्या लोकांचा उदर निर्वाहाचा रोजगार ठीक चालेना ह्मणून ज्या दुष्ट कर्मांवरून आपल्या वेदांसहित सर्व ग्रंथांचा बौध्य लोकांनीं धिक्कार व पराभव केला होता, त्या पैकीं गौमांस खाणें व दारू पिणें मात्र बंद करून एकंदर सर्व आपल्या ग्रंथांत फेरफार करून त्या सर्वांस मजबुती येण्या करितां एक नवीन नास्तिक मत उपस्थित केलें, त्यास हल्लीं वेदांत्त अथवा ज्ञान मार्ग म्हणतात. नंतर त्यानें शिवलिंगांची स्थापना करून यादेशांत जे तुर्क येऊन राहिले होते त्यांस हिंदु लो-

कांतील क्षत्रिय लोकांत सरते करून घेऊन त्यांच्या मदतीनें, मुसलमान लोकां प्रमाणें तरवारीनें बुद्ध लोकांचा पराभव करून पुन: त्यानें त्या आपल्या उरलेल्या जादूमंत्रविद्येचें आणि भागवतांतील भाकड दंतकथेचें वजन अज्ञानीशूद्रांच्या मनांवर बसविलें. या शंकराचार्यांच्या धुमाळींत त्याच्या लोकांनीं कित्येक बुद्ध धर्मी लोकांस तेल्याच्या घाण्यांत पिळून मारिले आणि त्यांचे बहुतेक उत्तम उत्तम ग्रंथ जाळून टाकीले, फक्त त्यां पैकीं अमरकोश मात्र त्यांनीं आपल्या उपयोगा करितां ठेवून घेतला. पुढें जेव्हां त्या शंकराचार्यांचे दिवाभीत शिष्य आराध्या सारिखे दिवसा मशाली पेटवून पालखींत बसून चहूंकडे विठ्ठल सुवासिनी सारिखे सोंवळे चाव करून नाचत फिरूं लागले तेव्हां मुकुंदराज, ज्ञानेश्वर वगैरे रामदासा सारिखे अनेक 'पायलीचे पंधरा आणि आधोलीचे सोळा' ब्राह्मण ग्रंथकार होऊन व्यर्थ वायां गेले. परंतु त्यांतून एकानेंही आपण शूद्रांच्या गळ्यांतील दास्यत्वाच्या पट्ट्याला बोट सुद्धां लावून दाखविलें नाहीं. कारण त्यांस त्यांच्या एकंदर सर्व उरलेल्या दुष्ट कर्मांचा उघड रीतीनें त्याग करण्याचें धैर्य होईना. सबब त्यांनीं त्या सर्व दुष्टकर्मास कर्ममार्ग आणि नास्तिक मतास ज्ञानमार्ग असे निरनिराळे दोन भेद करून त्यांविषयीं त्यांनीं अनेक भारेचे भारे पोकळ प्राकृत ग्रंथ करून आपल्या मतलबी जातीस, अज्ञानीशूद्रांस लुटून खाऊं दिलें. परंतु पुढें जेव्हां नि-

त्यशः रात्रीं जीं नाहीं तीं लाजिरवाणीं दुष्टकर्मे आचरून लागलीच दुसरे दिवशीं फक्त आपल्या उत्पन्न कर्त्यास मात्र भजणाऱ्या मुसलमानांचें, सव्वा प्रहर दिवस येईतों पर्वेतों तोंड न पहावें ह्मणून सोंवळें पाळणाऱ्या वि- टाळशा रावबाजीच्या मजलशीच्या अखेरीस आदिभ- रव रागाच्या आरंभीं एकंदर सर्व ब्राह्मणांच्या तुणतु- ण्याची तार तुटून, इंग्रज बाहदराचा बाहुटा चहूंकडे फडकूं लागला. तेव्हां बहूतेक त्या बळी राजाचे मतानु- यायी अमेरिकन व स्काच उपदेशकांनीं त्या त्या सर- काराची काडीमात्र परवा न करितां या देशांत येऊन त्यानें एकंदर जो सत्य उपदेश केला होता त्या सर्वांचा- एकंदर सर्व कृत्रिमि दुष्टब्राम्हणांस आधार दाखवून त्यांनीं कित्येक शूद्रांस ब्राम्हणांच्या कपट रूप दास्यत्वा- पासून मुक्त करून शूद्रांच्या गळ्यांतील दास्यत्वाचा पट्टा तोडून ब्राम्हणांच्या ग्रंथाच्या तोंडावर फेंकून दिला. तेव्हां बहुतेक ब्राम्हण आपल्या मनांत खोंचून खास समजले कीं, आतां मात्र हे उपदेशक आंपला कृत्रिमी धनीपणा बाकींच्या शूद्रांवर बिलकूल राहूं देणार नाहीं- त. या भयास्तव त्यांनीं बळी राजाचे मतानुयायी उपदेशकांची आणि अज्ञानी शूद्रांची निवळ गांठ पडून त्या उभयतांच्या पुरत्या ओळखी होण्याच्या पूर्वीं बहुतेक भटब्राम्हणांनीं बळीराजाचे मतानुयायी उप- देशकांसहित इंग्रज सरकारास मुळींच यादेशांतून हांकून द्यावें म्हणून नाना तऱ्हेच्या कल्पना का- ढून कित्येकांनीं आपल्या पिढिजाद ठकविद्येच्या हि-

मायतीनें अज्ञानी शूद्रांस उपदेश करून त्यांच्या मनांत *इंग्रज सरकारचा द्वेष भरविण्याचा झपाटा चालविला. आणि बाकी उरलेल्या भटांतून कोणी कारकूनी, कोणी कांहीं कोणी कांहीं असे नाना प्रकारचे धंदे पतकरून एकंदर सर्व खात्यांत भट पडले नाहींत असें एक सुद्धां सरकारी अथवा घरगुती खातें सांपडत नाहीं.

भाग ११ वा.

पुराण सांगणें, बंडें वगैरे परिणाम, शूद्रसंस्थानिक, कुळकर्णी, सरस्वतीची प्रार्थना, जप, अनुष्ठानें, देवस्थानें, दक्षिणा, मोठ्या आडनांवाच्या सभा इत्यादिकां विषयीं.

धों०.—काय? या अधर्मि भटगारुड्यांच्या दंगेखोर मूळपूर्वजांनीं या देशांत येऊन येथील आपल्या मूळपूर्वजांचा मोड करून त्यांस आपले दास केल्या नंतर त्यांनीं आपल्या मनगटाचा प्रजापती करून आपला दंगेखोरीचा धर्म बराच गाजविला. त्या मध्यें त्यांनीं मोठा पुरुषार्थ केला असें माझ्यानें ह्मणवत नाहीं. परंतु जर कदाचित् आपल्या पूर्वजांनीं भटांच्या पूर्वजांचा मोड केला असता तर ह्या आपल्या पूर्वजांनीं

*उमाजी रामोशी व नाना.

आपल्या मनगटाचें लिंग करून भटांच्या पूर्वजांस आपले दास करण्यास कमी केलें असतें काय? असो, पुढें जेव्हां भटांनीं त्या आपल्या पूर्वजांच्या दांडगाव्यास, संधी साधून मध्येंच, इश्वरदत्त धर्माचें रूपक देऊन त्या कृत्रिमी धर्माच्या आडून कित्येक भटांनीं एकंदर सर्व अज्ञानीशूद्रांच्या मनांत आपल्या दयाळू इंग्रज सरकारचा द्वेष भरविण्याची कल्पना काढिली, ती कोणती ?

जो०.—कित्येक भटांनीं चव्हाट्यांतील मारुती सारख्या महावीरांच्या देउळीं रात्रीं बसून मोठा धार्मिकपणाचा डौल घालून वरकांती ज्ञान सांगण्याचा भाव दाखवून आंतून भागवता सारख्या ग्रंथांतील खोट्यानाट्या गोष्टींचीं पुराणें अज्ञानीशूद्रांस सांगून त्यांचीं मनें भ्रष्ट करून त्यांनीं त्या बळीच्या मतानुयायी लोकांच्या वाऱ्यास देखील उभें रहूं नये ह्मणून उपदेश करून उगीच तरी बसले? नाहीं. पण त्यांनीं संधी साधल्या बरोबर त्याच ग्रंथांतील भाकड दंतकथा सांगून एकंदर सर्व अज्ञानी लोकांच्या मनांत इंग्रजी राज्याचा द्वेष भरवून त्यांनीं या देशांत मोठमोठालीं बंडें उपस्थित केलीं नाहींत काय?

धों०.—होय, कारण आज पावेतों जीं जीं कांहीं मोठमोठालीं बंडें झालीं त्यां मध्यें आंतून किंवा बाहेरून मुख्य-अग्रसर भटजी नाहींत असें बंडच सांपडत नाहीं. पहा—उमाजी रामोशाच्या बंडांत काळ्या पाण्याची शिक्षा झालेला धोंडोपंत सांपडतो—त्याचप्रमाणें कालच्या थोरल्या च-

पाती गूढबंडांत परदेशी भटपांडे, कोंकण्या नाना, तात्याटोप्या वगैरे अनेकदेशस्थ भटजी सांपडतात.

जो०—परंतु त्याचप्रमाणें शूद्रसंस्थानिक शिंदे, होळकर हे नानाचे कांहीं अंशीं चाकरीच्या संबधानें नातेवाईक असतां त्यांनीं त्या बंडखोराची काडीमात्र परवा न करितां तसल्या संकटकाळीं आपल्या इंग्रजसरकारास किती मदत केली, हेंही पहा! असो तें भटांनीं उपस्थित केलेलें बंड मोडण्याकरितां आमच्या सरकारास कर्ज झालें असेल खरें व तें कर्ज आदा होण्याच्या भरीस प्रथम पर्वती सारिखीं निरर्थक संस्थानें न घालतां आमच्या सरकारानें नवीन कर काढून कोणावर बसविला? अपराधी, निरपराधी रयतेची आवड निवड न करितां एकंदर सर्व रयतेवर बसविला; हें बरें केलें. परंतु तो कर या बापुड्या अज्ञानीशूद्रांवर मुकरर करण्याचें काम आमच्या अति शहाण्या सरकारानें कोणाकडेस सोंपिलें? शुद्रसंस्थानिकांनीं, आपल्या जातीच्या नानास यथाकाळीं मदत केली नाहीं, सबब आंतल्या आंत तरफडून त्यास शिमग्यांतील संस्कारासहित आशिर्वाद देणाऱ्या त्रिकाळ स्नान करून शुद्ध होणाऱ्या द्रव्य—चुकलों, ब्रह्मनिष्ठ भटजी कुळकर्ण्याकडेस सोंपिलें. अरे या कर्मनष्ट ग्रामराक्षसांकडे त्या मूळ ब्रम्हराक्षसानें सरकारी दप्तराचें काम सोंपल्या दिवसा पासून, त्यांनीं शूद्रांचा पिच्छाच सोडला नाहीं. तथापि मध्यें एकदां मुसलमान राजांनीं सर्व गांवच्या पशू पक्षांचे गळे सुरीनें कापून त्यांस हलाल करण्याचें काम आपल्या जाती

च्या मुलान्याकडेस सोंपिलें. या पटाईत भटजींनीं लेख-
णीनें शूद्रांचे गळे कापण्यांत मुलान्यास मागें हटविलें-
यास्तव सर्व लोकांनीं सरकारची वाट न पाहतां या ग्राम-
राक्षसांस " कलमकसई " अशी पदवी दिलेली अद्याप
चालू असून, आपलें शहाणें सरकार त्यांच्या इतर सर्व
कामगारांसारख्या बदल्या न करितां त्यांच्या फक्त संमती
घेऊन अज्ञानी लोकांवर कर मुकरर केल्याबद्दल नोटिशी
तयार करून पुढें त्याच कुळकर्ण्यांस सर्व लोकांच्या
घरोघर जाऊन त्यांच्या भेटी घेऊन नोटिशी वांटण्याचें
काम सोंपतें. नंतर त्या नोटिशी पोंहचवून भेट
घेणाऱ्या कुळकर्ण्यांच्या फक्त संमती घेऊन सरकार
त्यांपैकीं कित्येक नोटिशी रद्द करून अज्ञानी लोकांचा
कर बहाल करतें. याला ह्मणावें तरी काय!

धों०.—असें करण्यापासून कुळकर्ण्यांस कांहीं फायदा
होत असेल काय ?

जो०.—त्यापासून कुळकर्ण्यांस कांहीं फायदा होतो किंवा
नाहीं हें त्यांचें मन जाणे. परंतु त्यांस जरी एकाद्या
आडदांड खपाल्यापासून कांहीं फायदा होत नसेल
तथापि ते त्यास अशा नोटिशी देऊन त्यांची निदान
आठ चार दिवसांची खोटी करून त्याची हेलपाल्याखालीं
चांगली खोड मोडून त्याजवर आपला चेक बसवून त-
सल्या कामांत कवडी रेवडीला हात न लावतां बाकी-
चीं सर्व कामें त्यांनीं शुद्ध बगळ्याच्या परी लक्ष लावून
इतक्या निष्ठेनें केलीं कीं, एकंदर सर्व अक्षरशून्य आ-
बाल वृद्धांनीं, शंकराचार्यासारखी, लक्ष्मीची अशी स्तु-

ति केली कीं "हे आमच्या सरकारी सरस्वती बाई, तूं आपल्या कायद्यावरून, अडवून लांच खाणारास व त्याचप्रमाणें लाचार झाल्यामुळें लांच देणारास सारखी शिक्षा देतेस यास्तव तूं धन्य आहेस" तेव्हां तिनें प्रसन्न होऊन फक्त कित्येक कुळकरण्यांच्या घरांवर सतत कित्येक रात्रीं सुर्ती रुपयांची वृष्टी पाडली, म्हणून लोकांत फार गवगवा उठला होता, मग हें खरें असल्यास त्याचा तपास काढून अशा पुण्यशील कुळकर्ण्यांस पालख्या न मिळाल्यास भलत्या एकाद्या वाहनावर बसवून त्यास रस्तोरस्तीं मिरविण्याचें काम आपल्या सरकारचें होय.

धों०.—अहो, भटांनीं निर्माण केलेल्या चेष्टा मागेंच चार बुद्धिमान गृहस्थांनीं कैद करून त्या बळीराजाच्या सेनापतीच्या पाहऱ्यांत दिल्या असून ह्या आतांशीं त्या पहारेकऱ्यांच्या नजरा चुकवून अशा कलमकसायांस प्रसंन्न होऊं लागल्या. ह्मणूनच आतांच्या कित्येक भटांनीं शूद्रांच्या श्रमरूप पट्टीद्रव्या पासून मोठमोठाले विद्वान होऊन ह्या विषयीं शूद्रांचे काडीमात्र उतराई न होतां त्यांनीं दोन दिवस पाहिजेल तशा मनमौजा मारून अखेरीस मोठा स्नानसंधेशीलपणाचा डौल घालून आपली वेदमंत्रजादूविद्या खरी आहे, असें एकंदर सर्व अज्ञानीशूद्रांच्या मनावर वजन बसवून त्यांनीं आपल्या नादीं लागावें ह्मणून त्यांनीं शादावलाच्या मागच्या अथवा पुढच्या लिंगा पुढें, आह्मी आपसांत वर्गण्या करून मजूरभटांकडून जप, अ-

नुष्ठान करविल्या मुळें यंदा पाऊस फार पडला, व महामारीचा उपद्रव फार कमी झाला, असें त्यांनीं शेवटल्या दिवशीं गाड्यावर भाताचे बळी काढून सर्व प्रकारच्या अज्ञानी लोकांस लोणकढ्या थापा देऊन, मोठाल्या यात्रा भरवून त्या मध्यें प्रथम आपल्या जाती-च्या ऐदीभटांस मात्र यथासांग भोजनें देऊन त्यांतून उरलेलें अन्न बाकी सर्व प्रकारच्या अज्ञानीशूद्रांच्या पं-क्ती पाडून, त्यांतून कोणास निस्ता मुठभर भातच, को-णास निस्तें वरणच, आणि पुष्कळांस निसत्या शिम-ग्याच्या पोळ्याच वाढून त्या सर्वांस तृप्त केल्या नंतर त्यांतून कित्येक भटांनीं त्या अज्ञानी लोकांच्या मनावर आपल्या वेदमंत्रजादूचें वजन बसावें ह्मणून उपदेश करण्याचे झपाटे चालविले आहेत खरे, परंतु ते अशा प्रसंगीं इंग्रज लोकांस प्रसाद घेण्या कारितां कां अमंत्रण करीत नाहींत?

जो०.—अरे अशा होल्या कोल्ह्यांनीं अशीं चार भाताचीं शितें टाकून यू-यू करून जमविलेल्या भटांनीं जरी प-ह्लोगणती रुद्र करून भों-भों केलें, तथापि त्यांच्यानें आपल्या इंग्रज बहादरास प्रसाद देववेल काय?

धों०.—पुरे करा "तट्टूकु टुमणी और तेजीकू इशारा बस है" या पेक्षां अधिक सूचना करण्याची गरज नाहीं. एकदां "दुधानें पोळलेली ताक फुंकून खात असते" या ह्मणी प्रमाणें.

जो०.—बरें, तुझी मर्जी, तसें कां होईना. परंतु आतांचे सुधारलेले भट आपल्या जादूमंत्रविद्येस, व तत्संबंधी

जपअनुष्ठानास पाहिजेल तितकी कलई देऊन एकंदर सर्व गल्लीकुचीनीं कां भोंकत फिरनात—त्यांत कोणाचें कांहीं कभीं होत नाहीं. परंतु तसल्या लोकांतील आपल्या धन्याच्या कुळास साताऱ्याच्या गडावर कैद करून ठेवणाऱ्या निमकहरामी बाजी सारख्या पाऊणेआठ भट राजांनीं रात्रंदिवस शेतीं खपणाऱ्या अज्ञानीशूद्रांच्या श्रमाचा पैसा घेऊन ढंमढेऱ्या सारख्या पहिल्या प्रतीच्या जाहामर्दभट सरदारांस सरंमजाम करून दिलेल्या सनदांतील कारणें पाहून फर्स्ट सॉर्ट टरकांड साहेबासारिख्या पवित्र इनामकमिशनराच्या आंगास देखील आनंदाचे शहारे उभे राहिले. मग तेथें इतरांचा काय पाड? त्यांनीं पर्वती सारखीं अनेक संस्थानें स्थापून त्यांमध्यें इतर सर्व जातीच्या आंधळ्या, पांगळ्या, रांडामुंडांची व त्यांच्या पोरक्या अज्ञानीअर्भकांची काडीमात्र परवा न करितां फक्त आपल्या जातीच्या धष्टपुष्ट आळशी भटांस दररोज नानातऱ्हेचीं मिष्टान्न भोजनें घालण्याची वहिवाट घातली. त्याचप्रमाणें त्यांच्या मतलबी ग्रंथांचें अध्यायन करणाऱ्या भटांस यथासांग वार्षिक दक्षिणा देण्याची वहिवाट घातली. हीं सर्व त्यांनीं उपस्थित केलेलीं कृत्रिमें हा काळ पावेतों आपल्या सरकारानें तशींच कायम ठेविलीं आहेत. हा त्यांनीं आपल्या शहाणपणाला आणि राजनीतीला मोठा बट्टा लावून घेतला ह्मणून ह्मणण्यास कांहीं हरकत आहे काय! वर लिहिलेल्या पोकळ खर्चापासून भटांखेरीज बाकींच्या सर्व लोकांस काडीमात्र फायदा

न होतां, हे फुकटचें खाऊन माजलेले कृतघ्न पोळ उलटे आपल्या अज्ञानी शूद्र दासांस चेटकी धर्माच्या थापीनें आपले पाय धुऊन त्याचें पाणी मात्र त्यांस पाजितात. अरे या कर्मनिष्ठ भटांच्या पूर्वजांनीं त्यांच्या धर्मशास्त्रांस आणि मनुसंहितेंतील कित्येक वाक्यांस हरताळ लावून अशीं नष्ट कर्में कशीं केलीं. आतां तरी त्यांनीं शुद्धीवर येऊन या कामीं आपल्या भोळ्या सरकारचें कांहीं न ऐकतां, पर्वती वगैरे संस्थानांवरच्या शूद्रांच्या घामाच्या पोळ्या कोणी भटांनीं खाऊं नयेत म्हणून एक मोठी लठ्ठ सार्वजनिक भटसभा स्थापून तिच्या साह्यानें या विषयीं बंदोबस्त केल्या बरोबर त्यांच्या सर्व ग्रंथांचें कांहींनाकांहीं तरी पुनर्विवाह उत्तेजक मंडळीवर वजन पडेल. परंतु त्यांनीं आतां अशा मोठमोठ्या आडनांवांच्या सभा काढून त्यां मध्यें आपल्या डोळ्यांतील मुसळ काढण्याचें काम एकीकडेस ठेऊन सरकारच्या डोळ्यांतील कुसळ अज्ञानी जनास दाखवून तें काढण्या विषयीं त्यांस भरीस घालूं नये. " लंगडी ती लंगडी आणि गांव खुरीं ही चरेना" याला म्हणावें तरी काय? त्यांनीं आतां आमच्या,अज्ञानानें गांजलेल्या सर्व शूद्रांस त्या बळीराजाच्या पवित्र आधारावरून त्यांच्या कृत्रिमी दास्यत्वा पासून मुक्त करणाऱ्या अमेरिकन, स्कॉच आणि इंग्लिश बांधवांस कडकडून भेटेतों पर्यंत मध्येंच कांहीं धांदल करण्याच्या भरीस पडूं नये. आतां पुरे झाल्या त्यांच्या खटपटी,

आतां धिक्कार असो त्यांच्या चपातींतील आणि वरण-भातांतील गूढास.

भाग १२ वा.

वतनदार भट कुळकर्णी, युरोपिअन लोकांचे वसाहतीची जरूरी, विद्या खात्याच्या तोंडावर काळोखाचा डाग, युरोपिअन कामगारांची अक्कल गुंग कशी होते, इत्यादिकां विषयीं-

धों०.—असो, परंतु आपण पूर्वी ह्मणालां कीं, बाकी एकंदर सर्व खात्यांत भट पडले नाहींत असें एक सुद्धां सरकारी अथवा घरगुती खातें सांपडत नाहीं. तर या सर्वां मध्यें मुख्य भटजी कोण?

जो०.—वतनदार भट कुळकर्णी होत. ह्यांच्या कपटा विषयीं बहुतेक दयाळू युरोपियन कलेक्टरांस अज्ञानी शूद्रांची दया येऊन त्यांनीं सरकारास रिपोर्टा मागें रिपोर्टें करून एकंदर सर्व कायद्यामध्यें कुळकर्ण्यांस बंदोबंदीं खिळून, त्यांस नानाप्रकारचे कोलदांडे घालून, त्यांच्या तोंडास मजबूत मुस्कीं घातलीं आहेत. तथापि, या कलमकसायांचें त्यांच्या मतलबी धर्माच्या संबंधानें अज्ञानीशूद्रांवर वजन असल्यामुळें हे सैतानासारिखे आपल्या धर्माच्या आडून उघड चावडींतील भर कचेरीं-

त बसून त्या बळीच्या मतांची निंदा करून अज्ञानीशूद्रांचीं मनें भ्रष्ट करीत नाहींत काय? असें जर नाहीं ह्मणावें तर शूद्रांस मुळींच वाचतां आणि लिहितां येत नाहीं, तर मग ते कशावरून अथवा कोणापासून त्या मतांचा इतका द्वेष करण्यास शिकले? या विषयीं तुला कांहीं दुसरीं कारणें ठाऊक असल्यास कळूंदे; इतकेंच नव्हे, परंतु ते संधी पाहून त्याच चावडींत बसून सरकारी कायद्यांतील भलतें एखादें कलम घेऊन त्यावर नानातऱ्हेचे कारतुसी कुतर्क घेऊन शूद्रांनीं सरकारचा द्वेष करावा ह्मणून त्यांस चोरून धडे देत नसतील काय? व त्यां पैकीं एक काना अथवा मात्रा शूद्र आपल्या डोळस सरकारच्या कानांवर घालण्यास थरथरां कापत* नसतील काय? कारण एकंदर सर्व वरच्या कचेऱ्यांतील भटकामगार त्यांचे जातवाले पडले. यास्तव आतां तरी आपल्या सरकारानें शुद्धीवर येऊन प्रथम हरएक खेड्यांनीं निदान एकएक तरी इंग्लिश अथवा स्कॉच गृहस्थास, त्यांच्या निर्वाह पुरतीं गतकुळी शेतें इनाम देऊन, त्यावर उपदेशकांचें काम सोंपून त्यांनीं फक्त त्या त्या गांवच्या एकंदर सर्व कच्चा हकीकती विषयीं निदान वर्षांतून एक तरी रिपोर्ट सरकारास करीत जावा. असा कायदा करून बंदोबस्त केल्यास पुढें एखाद्या काळीं नानासारख्या भटास पुनः एखादें बंड उपस्थित करण्याची जरूरी पडल्यास त्यानें ए-

* Chapter IV. The Sepoy Revolt by Henry Mead.

खाद्या पिराच्या पुढच्या लिंगाची यात्रा जमवून तींत सारभाताच्या ऐवजीं तयार केलेल्या गूढ चपात्या एकंदर सर्व गांवोगांवीं नेमलेल्या वेळीं एकदम पोंहचवून तो प्रसाद अज्ञानीशूद्रांकडून आपल्या सरकारास पासलें पाडून त्यांच्या मुखांत घालण्याच्या कामीं, हा वतनदार कुळकर्ण्यांचा एकोपा बिलकूल उपयोगी पडणार नाहीं. आणि तसें केल्याशिवाय एकंदर सर्व अज्ञानीशूद्रांचे पाय थरींच लागणार नाहींत; इतकेंच नव्हे, परंतु जेव्हां ते युरोपियन उपदेशक एकंदर सर्व शूद्रांस खरें ज्ञान सांगून त्यांचे डोळे उघडतील तेव्हां ते या ग्रामराक्षसांच्या वाऱ्यास देखील उभे राहणार नाहींत. दुसरें असें कीं, सरकारानें पाटीलकीसहित कुळकर्णांचे कामाची परीक्षा घेऊन, तें काम एकाच जातीकडे सोंपवूं नये, ह्मणजे पलटणी सारखा या कामीं कांहीं आयास न करितां एकदम बंदोबस्त होऊन सर्व लोकांस विद्या शिकण्याची गोडी सहजासहज लागेल. पाहिजे असल्यास आमच्या दयाळू सरकारानें विद्याखात्याकडील पोकळ खर्च एकदम बंद करून तो सर्व पैसा कलेक्टर खात्यांत जमा करून दरएक युरोपियन कलेक्टराकडून जॉरविस साहेबा सारिखा पक्षपात न करितां सर्व जातींच्या लोकांतील हुशार मुलांतून कांहीं मुलें निवडून काढून, त्यांस फक्त जाडेंभरडें अन्नवस्त्र पुरवून त्यांच्या करितां दरएक कलेक्टराच्या बंगल्या शेजारीं शाळा घालून त्यांची पाटील, कुळकर्णी, आणि पंतोजीच्या कामांत परीक्षा घेऊन त्यांस तीं कामें

सोंपूं लागल्या बरोबर एकंदर सर्व कुळकरण्यांच्या जुटास, बदमास नानासारिख्या भटांच्या उपयोगीं न पडतां, ते अज्ञानीशूद्रांचीं वतनें फसवून घेत असल्यास व त्या लोकांत नानातऱ्हेचे तंटे उपस्थित करीत असल्यास, त्यांस तसें करण्याची फुरसतच सांपडणार नाहीं. आज पावेतों लक्षावधी रुपये विद्याखात्याकडे जरी खर्चीं पडले, तथापि त्यांपासून शूद्रांच्या समाजाच्या माना प्रमाणें त्यांच्यांत विद्वान लोकांचा भरणा वाढला नाहीं, इतकेंच नव्हे, परंतु महार, मांग, आणि चांभार यांपैकीं कोणी एक-एक शिकलेला कामगार आढळत नाहीं. मग तेथें एम्. ए. अथवा बि. ए. औषधास मिळण्याची मारामार. अरेरे ! या आपल्या सरकारच्या येव्हढ्या दिगंबर विद्याखात्याच्या गोऱ्या तोंडावर या काळ्या तोंडाच्या भटपंतोजींनीं हा केवढा काळोखाचा डाग लाविला? अरे हीं "कडुंकारलीं" आमच्या सरकारानें इतकीं तुपांत तळून साखरेंत घोळून मळलीं, तथापि त्यांनीं आपला जातिस्वभाव न सोडितां तीं अखेरसि कडूचीं कडूच राहिलीं.

धों०.—बरें, ते कुळकर्णी अज्ञानीशूद्रांचीं वतनें कशीं फसवून घेत असतील?

जो०.—ज्या शूद्रांस मुळींच वाचितां आणि लिहितां येत नाहीं. अशांस कित्येक कुळकर्णी गांठून त्यांचे आपण सावकार होऊन त्यांजपासून जेव्हां गहाण खतें वगैरे दस्तऐवज लिहून घेतात, त्या वेळीं ते आपल्या जातीचे लेखक मिलाफी करून त्यांत एक तऱ्हेच्या

शर्ती लिहून आणि त्या अज्ञानी शूद्रांस भलतेंच कांहीं तरी वाचून दाखवून, त्यांचे हात लेखणीस लावून खतें पुरीं करून पुढें कांहीं दिवसांनीं या कपटानें लिहिलेल्या शर्ती प्रमाणें त्यांचीं वतनें घशांत टाकून ढेकर देत नसतील काय?

धों०—बरें, हे जात कलमकसई अज्ञानीशूद्रांत कोणते प्रकारचे तंटे उपस्थित करीत असतील ?

जो०.—शेतें, बांध वगैरे संबंधीं—पोळा आणि शिराळशेट यांच्या डावी उजवी संबंधीं—आणि होळीची पोळी आधीं लावण्या संबंधीं सर्व तंटे अज्ञानीशूद्रांत उपस्थित करण्याच्या आरंभीं भटकुळकर्णी नाहींत, असे कांहीं तंटे तूं दाखवूं शकशील काय?

धों०.—बरें, असे तंटे उपस्थित करण्या पासून या कसायांच्या पदरांत काय पडत असेल!

जो०.—अरे कित्येक घरंदाज अज्ञानीशूद्रांचीं घराणीं ईर्षेस पेटून एकमेकांशीं लढत असतां, आंतून या कलमकसायसांहित दुसऱ्या भटकामगारांचीं घरें शेकारतां शेकारतां धुळीस मिळाले नसतील काय? अरे या कसायांच्या नारदशाई मुळें मुलकी, फौजदारी, आणि दिवाणी खात्यांत आतोनात खर्च फुगून त्यांतील बहुतेक कारकून मामलेदारांसहित चिटणिसांनीं आपल्या ऐन "तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धी मही धियोयोनः प्रचोदयात" या बीजमंत्रास हरताळ लावून त्याबद्दल त्यांनीं "चिरीमिरी देव चिरिमिरी देव" या यवनी गायत्रीचा उपदेश त्या पवित्र भटमुला पासून घेत-

ल्या मुळें भट वकीलांची दलाली वाढून ते मोठमोठ्या चारटांत बसून पोळा सारिख्या डुरक्या फोडीत फिरतात कां नाहीं? या खेरीज मुनसफ नबाबांचे सरंजाम किती वाढले आहेत, याची बेरीज दे. इतकाही बंदोबस्त असून गरीब लोकांस न्याय तरी स्वस्ता पडून वेळेस तरी मिळतो काय? या मुळें एकंदर सर्व खेड्या पाड्यांनीं सुद्धां एक जग प्रसिद्ध ह्मण पडली आहे, ती अशी कीं, एकंदर सर्व खात्यांत ब्राह्मण कामगारांच्या हातांवर अमुक तमुक केल्या शिवाय ते आपल्या गरिबांच्या कामास हातच लावीत नाहींत. "त्यांच्या डोमल्यावर घालायास कांहीं तरी बरोबर घ्या तेव्हां बाहेर निघा."

धों०.—असें होत असल्यास खेड्यांतील शूद्रलोक युरोपियन कलेक्टरांच्या एकांतीं गांठी घेऊन त्यांस आपलीं गाऱ्हाणीं कां सांगत नाहींत?

जो०.—अरे, ज्यांस ओं ची गांड कशी फोडावी हें मुळींच ठाऊक नाहीं तर तसल्या भेकड भाउल्यांस अशा थोर कामगारांसमोर उभें राहून त्यांस आपलीं गाऱ्हाणीं आणि तीं शिस्तवार सांगण्याची केवढी पंचाईत? तशांतून एकाद्या लंगोट्या बाहदरानें छातीचा कोट करून एकाद्या बुटलेराच्या मदतीनें युरोपिअन कलेक्टरास एकांतीं गांठून त्याच्या समोर उभें राहून "माझी दाद लागत नाहीं" इतके चार शब्द बोलल्याची या कलमकसायांस बातमी लागली कीं पुरे, मग त्या दुर्दैव्याचें नशीबच फुटलें ह्मणून समजलें पाहिजे. कारण, ते

कलेक्टराच्या कचेरींतील आपल्या जातीच्या भटचिट-णिसां पासून तों रेव्हिन्यूच्या अथवा जज्जाच्या सर्व भटकामगारां पावेतों आंतल्या आंत त्या यवनी गायत्रीची वर्दी फिरवून लागलीच अर्धे कलमकसई नानातऱ्हेच्या दाखल्यां सहित पुरावे घेऊन वादीचे साक्षीदार आणि अर्धे कसई वादी विरुद्ध नानातऱ्हेच्या दाखल्यांसहित पुरावे घेऊन प्रतिवादीचे साक्षीदार होऊन त्यांच्या तंट्यांत इतका गोंधळ करून टाकितात कीं त्यांत सत्य काय आणि असत्य काय, हें निवडून काढण्या करितां मोठमोठे विद्वान युरोपियन कलेक्टर आणि जज्ज आपली सर्व अक्कल खर्च करितात, तथापि त्यांस त्यांतील कधीं कधीं काडीमात्र गुह्य न कळतां ते उलटे त्या गाऱ्हाणें केलेल्या लंगोट्यासच "तूं मोठा तरकटी आहेस" असें अखेरीस सांगून त्याच्या हातांत नारळाची आई देऊन, त्यांस शिमगा करण्याकरितां त्याचे घरीं पाठवीत नसतील काय? शेवटीं ह्या सर्व भटकामगारांच्या अशा कसबामुळें कित्येक लंगोट्यांनीं आपली या सरकारांत दादच लागत नाहीं, सबब आपले प्राणघातकरून घेतले नसतील काय? कित्येकांनीं दरवडे खोरांचे धंदे करून आपल्या जिवांस मुकले नसतील काय? कित्येकांनीं आपल्या मनांत अतिशय संताप करून घेतल्यामुळें वेडे झाले नसतील काय? आणि कित्येकांनीं आपल्या दाढ्या वाढवून अर्धवेड्या-सारखे होऊन रस्त्यांत जो भेटेल त्यास आपलीं गाऱ्हाणीं सांगत फिरत नसतील काय?

भाग १३वा.

मामलेदार, कलेकटर, रेव्हिन्यु, जज्ज, आणि इंजिनियर खात्यांतील भटकामगार इत्यादिकां विषयीं.

धों०.—यावरून भट मामलेदार असल्यामुळें ते कांहीं अज्ञानींशूद्रांचें नुकसान करितात काय?

जो०.—आज पर्यंत जे भट मामलेदार झाले त्यांपैकीं कित्येक आपल्या वाईट आचरणा मुळें सरकारचे गुन्हेगार ठरून सजेस प्राप्त झाले. ते आपलें काम करीत असतां इतके कुनीतीनें वागत व गरीबगुरीब लोकांवर जुलूम करीत कीं, त्याचा एक ग्रंथ होईल. अरे या पुण्या सारख्या शहरांत भट मामलेदार कुळकर्ण्यांपासून आणलेली लायकी दाखविल्या शिवाय मोठमोठ्य सावकारांची देखील हमी कबूल करीत नाहींत, मग तेथें गरीबगुरीबांची दाद कोठून लागणार! अरे हे कुळकर्णी तें लायकी तिकिट देतांना आपला देव्हारा घुमवित नसतील काय? त्याच प्रमाणें या शहरची म्युनिसिपालिटी कोणी एकाद्या घरवाल्यास त्याच्या जुन्या शेतखान्याच्या जाग्यावर नवा शेतखाना, भट मामलेदारांच्या द्वारें त्या पेठेच्या कुळकर्ण्यांचा अभिप्राय पाहिल्या शिवाय बांधू देत नाहींत. अरे त्या कुळकर्ण्या जवळ त्याच्या पेठेचा नकाशा असून ज्यांत एकंदर सर्व नवी खरेदी करणारांचीं नांवें सामील करून सालदरसाल त्याची प्रत मामलेदाराच्या दप्तरीं दाखल्या

करितां ठेवण्याची चाल नसून कुळकर्ण्याचा त्या जाग्या विषयीं अभिप्राय खरा तरी कशावरून समजावा? या सर्व कारणांवरून असा संशय येतो कीं, भटमामलेदारानें आपल्या जातीच्या कलमकसायांचें कांहीं तरी त्यांत हीत व्हावें ह्मणून ही वहिवाट चालू ठेविली असावी. या वरून तूंच विचार करून पहा कीं, अशा युरोपियन लोकांच्या वस्तित शेजारच्या पुणें शहरांत भट मामलेदार जर अशी झोटिंग बादशाई करून आपल्या जातीच्या कलमकसायांची पोळी पिकवितात, तर खेड्यापाड्यांत त्यांचा काय जुलूम असेल बरें? असें जर नाहीं म्हणावें तर आपण बहुतेक खेड्यापाड्यांतील अज्ञानी शूद्रांच्या झुंडी बगलेंत दप्तरें मारून भट कामगारांच्या नांवानें हकल्या मारून भटकत फिरतांना पहातों त्या सर्वच खोट्या असतील काय? त्यांतून कोणी म्हणतो भट कुळकर्ण्याच्या खटपटीमुळें भट मामलेदारानें माझी अर्जी वेळेस घेतलीच नाहीं सबब प्रतिवादीनें माझे सर्व साक्षिदार फोडून उलटा मजजवळूनच फैल जामीन घेवविला. कोणी ह्मणतो भट मामलेदारानें माझी अर्जी घेऊन हा काळ पावेतों दाबून ठेवून प्रतिवादीची मात्र अर्जी दुसरे दिवशीं घेऊन त्याच्याकडून माझ्या चालत्या वहिवाटीस खो घालून मला असें भिकारी केलें. कोणी म्हणतो भट मामलेदारानें मी बोलल्या प्रमाणें माझी जबानी लिहिलीच नाहीं. आणि पुढें त्याच जबानीवरून माझ्या सर्व तंट्याचा असा गोंधळ करून टाकिला कीं आतां मला वेड लागण्याची

वेळ आली आहे. कोणी ह्मणतो माझ्या प्रतिवादीनें भट मामलेदाराच्या सुत्रानें माझ्या चालत्या वहिवाटीस लाथ मारून त्यानें माझे शेतांत आपल्या पाभारी घातल्या बरोबर मी त्या भटमामलेदाराकडे जाऊन त्यास मोठ्या नम्रतेनें जमिनीस हात लावून मुजरा केला, व त्याच्याशीं एक चकार शब्द न बोलतां फक्त त्याच्या हातांत माझी अर्जी देऊन मी तसाच चार पांच पाउलें हटून आपले दोन्ही हात जोडून त्याच्या समोर दीन वदन करून थरथरां कांपत उभा राहिलों इतक्यांत त्या यमानें माझ्याकडे खालवर पाहून लागलीच ती अर्जी माझ्या आंगांवर फेंकून देऊन मी कोडताची बेअदबी केली अशा कारणांवरून उलटा त्यानें मलाच दंड केला. तो दंड मला देण्याची ऐपत नसल्या मुळें मला कांहीं दिवस कैदेंत रहावें लागलें. इकडेस प्रतिवादीनें माझें नांगरून डोंगरून वजीवलेलें शेत पेरून आपल्या ताब्यांत घेतल्या मुळें म्यां कलेक्टर साहेबास दोन तीन अर्ज्या केल्या, परंतु त्या सर्व अर्ज्या तेथील भट चिटणिसानें कोणीकडेस दाबून टाकिल्या आहेत, त्यांचा थांगच लागत नाहीं याला करावें तरी काय? कोणी ह्मणतो, भट चिटणिसानें माझा अर्ज कलेक्टरास वाचून दाखवितेवेळीं त्यांतील मुख्य मारू कलम गाळून त्याजकडून भट मामलेदारानें केलेला निकाल कायम करविला. कोणी ह्मणतो, माझ्या अर्जावरून कलेक्टरानें आपल्या मुख जबानीनें लिहिण्यास सांगितलेल्या हुकुमा विरुद्ध तेथील भट चिटणिसानें मजकूर लि-

हून वाचतांना मात्र कलेक्टरास त्याच्या सांगण्या प्रमाणें अक्षरशः वाचून दाखवून निकालावर त्याची सही घेऊन, तो निकाल जेव्हां मला मामलेदाराच्या मार्फत मिळाला तेव्हां मी आपल्या कपाळावर मारून म्हणालों कीं, हे ब्राह्मण कामगार आपला पण सिद्धीस नेल्या शिवाय उगीच बसत नाहींत. कोणी ह्मणतो, माझी जेव्हां कलेक्टर साहेबांजवळ दाद लागेना, तेव्हां म्यां रेव्हिन्यु साहेबाकडे दोन तीन अर्ज पाठविले, परंतु ते सर्व माझे अर्ज तेथील भट कामगारांनीं खटपट करून त्या साहेबा कडून पुनः कलेक्टराच्याच अभिप्राया करितां परत पाठविले. नंतर कलेक्टराचे भट कामगारांनीं माझे सर्व कागद उलटे पालटे करून कलेकटर साहेबास वाचून दाखवून, मी मोठा तकरारी आहे ह्मणून माझ्या अर्जाच्या पाठीवर त्याजकडून अभिप्राय देववून रेव्हिन्यु साहेबाची समजूत काढली. आतां येथें करणारानें करावें तरी काय! कोणी ह्मणतो जज्ज साहेबानें मात्र माझा खटला सुरू होतांच त्यांच्या शिरस्तेदारानें मध्यें कोठें तोंड घातल्या बरोबर तो साहेब ह्मणाला "चूप, मध्यें बोलू नको." नंतर त्यानें माझे कागद स्वतः वाचून पाहिले; परंतु त्या कागदांला तो काय करील बापुडा! कारण पूर्वींच्या एकंदर सर्व कलेकटर कचेरींतील भटांनीं कुळकर्ण्याच्या सूचने प्रमाणें माझ्या सर्व खटल्याचें स्वरूपच बदलून टाकिलें होतें. कोणी ह्मणतो आज पावेतों एकंदर सर्व भट कामगारांच्या देवपुजेच्या खोलींतील ठरावा प्रमा-

णें त्यांचीं घरें भारितां भारितां माझीं घरें गेलीं, दारें गेलीं, शेतें गेलीं; पोतीं गेलीं, आणि माझ्या घरांतील सर्व चिजबस्ता जाऊन बायकोच्या आंगावर फुटका मणी सुद्धां राहिला नाहीं. शेवटीं आह्मी सर्व तडाडा उपाशीं मरूं लागलों, तेव्हां माझ्या धाकल्या भावंडांनीं बिगाऱ्याचा धंदा पत्करून ते सडकेच्या कामावर टोपलीं वाहाण्यास जाऊं लागले. तेथें ही सर्व भटजी साहेब काडीच्या कामाला हात न लावितां फक्त दररोज सकाळीं व संध्याकाळीं एकदां फैलावर जाऊन हजिरी घेतल्या बरोबर भलत्या एखाद्या मऱ्हाठी वर्तमान पत्रांतील इंग्रज सरकारची अथवा त्यांच्या धर्माची निंदा केली असेल त्याचा गोषवारा जातां जातां बिगाऱ्यांस सांगून बिऱ्हाडीं परत जातात. व त्याबद्दल सरकारही त्यांस बिगाऱ्या पेक्षां ज्यास्ती दुपटीच्यावर पगार देत असून एकाद्या बिगाऱ्यानें पगार झाल्या बरोबर त्याची मुठगार केली नाहीं कीं लागलीच ते दुसऱ्या दिवसापासून आपल्यावरच्या साहेबास त्या बिगाऱ्याविषयीं नानातऱ्हेच्या चाहड्या सांगून त्याचे खाडे मांडतात. इतकेंच नव्हे, परंतु कोणी भटजी त्यास ह्मणतो अरे तूं सरकारी काम सांभाळून पत्रावळी करितां वडाची पानें व थोडेंसें भेंड संध्याकाळीं घरीं येतांनां माझे बिऱ्हाडीं आणून टाक. कोणी ह्मणतो त्या आंब्याची फांदी तोडून रात्रीं माझ्या बिऱ्हाडीं आणून टाक. कोणी ह्मणतो तिरगुळाची नजर चुकवून मला थोडीशीं पानें आणून दे. कोणी ह्मणतो आज रात्रीं गांवांत मी त्या

देव घेव करणाऱ्या बोडकीच्या घरीं फराळास जाणार आहे यास्तव तूं आपली भाकर खाल्लया बरोबर माझे बि-ऱ्हाडीं येऊन माझ्या कुटुंबास सर्व रात्र सोबत देऊन तेथेंच निजून रहा, परंतु दुसरे दिवशीं फैलावर हजर रहाण्यास चुकूं नको. कारण उद्यां संध्याकाळींच थोरले इंजिनियर साहेब आपलें काम पहाण्या करितां येथें येणार आहेत म्हणून रावसाहेबांनीं लिहून पाठ-विलें आहे. असे नानातऱ्हेचे भटांचे आंतले *त्रास मला माझे भाऊ घरीं गेल्याबरोबर सांगून खळखळां डोळ्यांतून पाणी गाळतात. काय करूं हो दादा, हे सर्व भटजी अठरा वर्णांचे गुरु पडले, यांनीं कसेंही आचरण केलें तथापि शुद्रानें त्याचा तोंडानें उच्चार करूं नये, असें आपलीं शास्त्रें बोंबलतात. माझा उपाय खुं-टला. नाहीं तर म्या कधींच इंग्रजी बोलावयास शिकून एकंदर सर्व ब्राह्मणांच्या ठकबाजा साहेबलोकांस सांगून त्यांच्याकडून या गुलामांच्या खोडी मोडिल्या असत्या. या खेरीज एकंदर सर्व इंजिनियर खात्यांतील भटकाम-गारांच्या लुच्चेगिऱ्या कंत्राटदार लोक इतक्या सांगतात कीं, त्यांचा एक स्वतंत्र ग्रंथच होईल. यास्तव तूर्त त्या विषयीं पुरे करितों. सारांश वर लिहिलेल्या गाऱ्हाण्यां पैकीं कांहीं खरें असल्यास त्याजविषयीं बारिक शोध ठेवून त्याचा बंदोबस्त करणें हा आमच्या सरकारचा धर्म होय.

---

* याजविषयीं या पुस्तकाचे शेवटीं इंजिनियर खात्यावर जो प-वाडा लिहिला तो पहा.

भाग १४वा.

युरोपियन कामगारांचा निरुपाय, खोतांचें वर्चस्व, पेन्शन् घेऊन निर्वेध झालेल्या युरोपियन कामगारांनीं सरकारांत गांवोगांवच्या हकीगती कळविण्याची जरुरी, धर्म आणि जात्याभिमान इत्यादिकां विषयीं.

धों०.—असे जर अनर्थ एकंदर सर्व खात्यांत भट कामगारांचा भरणा असल्यामुळें घडून येत असतील तर युरोपियन कलेक्टर काय करून असतात. ते या सर्व ब्राह्मणांच्या लुच्चेगिऱ्यांविषयीं सरकारास रिपोर्ट कां करीत नाहींत.

जो०.—अरे या भट कामगारांच्या कसबामुळें त्यांच्या टेबलांवर इतकें काम सांचलें असतें कीं त्यांपैकीं कित्येक जरूरीच्या कामांचा निकाल करून फक्त मराठी कागदांवर सह्या करितां करितां त्यांच्या नाकास नळ येतात. त्या बिचाऱ्यांनीं या सर्व अनर्थांचा पक्का शोध काढून त्या विषयीं सरकारास रिपोर्ट तरी केव्हां करावे. इतकेंही असून मी असें ऐकतों कीं, कोंकणांतील बहुतेक दयाळू युरोपियन कलेक्टरांनीं अज्ञानीशूद्रांवरचे भटखोतांचे जुलूम नाहींसे करावेत म्हणून त्यांनीं अज्ञानी शूद्रांबद्दल स्वतः खोतभटजीचे प्रतिवादी होऊन ते सरकारांत त्या विषयीं खटपट सुरू करीत आहेत; इतक्यांत एकंदर सर्व भटखोतांनीं

अमेरिकन स्लेव्ह होल्डरचा कित्ता घेऊन आपल्या मतलबी धर्माच्या साह्यानें अज्ञानी शूद्रांस सरकारच्या उलट उपदेश केल्या मुळें बहुतेक अज्ञानीशूद्रांनीं उलट्या युरोपियन कलेक्टरांवर कंबरा बांधून सरकारास असें ह्मणाले कीं, आम्हावर जो खोतभटजींचा अधिकार आहे तो तसाच राहूं द्यावा. येथें मात्र खोतभटजींनीं सैताना सारिखें अज्ञानीशूद्रांस हातांत घेऊन आपल्या भोळ्या सरकारास अज्ञानी शूद्रांच्या मतरूप शहास गुंतवून त्या परोपकारी युरोपियन कलेक्टरावर कशी प्यादेमात करण्याची वेळ आणिली आहे ती पहा.

धों०.—असें जर अज्ञानीशूद्र भटांच्या उपदेशा वरून आपलें चहूं कडून नुकसान करून घेतात, तर या वरून पुढें एकाद्या काळीं त्यांनीं भटांचें ऐकून सरकारच्या टोपीवर धप्पा मारण्या करितां आपले हात उचलल्या बरोबर त्यांचें केव्हढें नुकसान होणार आहे. कारण शूद्रांस भटांच्या दास्यत्वा पासून मुक्त होण्याची अशी संधी पुनःयेणें फारच कठीण. यास्तव शूद्रांच्या हातून असे अनर्थ घडून येऊं नयेत ह्मणून तुम्हांस कांहीं उपाय सुचत असल्यास, अज्ञानीशूद्रांस सांगून तर फळच नांहीं. परंतु आपल्या दयाळू सरकारास एकदां तरी कळवून पहा. याउपर शूद्रांच्या कंबखतीनें डेरेंच दिले असल्यास त्याला तुम्ही तरी काय कराल,

जो०.—याला उपाय आपल्या दयाळू सरकारानें प्रथम भट समाजांच्या संख्या प्रमाणानें एकंदर सर्व खात्यांत भटकामगार नेमूं नयेत, असें माझें मत नाहीं. परंतु

त्याच प्रमाणानें बाकी सर्व जातीचे कामगार नच मि-
ळाल्यास सरकारानें त्या ऐवजीं फक्त युरोपियन काम-
गार नेमावेत म्हणजे एकंदर सर्व भटकामगारांस सर-
कारासहीत अज्ञानीशूद्रांचें इतकें नुकसान करतां ये-
णार नाहीं. दुसरें असें कीं, सरकारानें फक्त ज्या ज्या
युरोपियन कलेक्टरांस माहाराष्ट्रभाषा स्वच्छ बोलतां
येत असेल त्या सर्वांस तहात भर पेनशनी देऊन त्यांस
येथेंच सर्व खेड्यापाड्यांतून अज्ञानी भेकड बाहूल्या
शूद्रांत मिसळून रहाते करून त्यांजकडून एकंदर सर्व
भटकुळकर्णी वगैरे कामगारांच्या कसबांवर चांगली
बारिक नजर ठेववावी. आणि त्यांजकडून हमेशा
तेथील एकंदर सर्व कच्चया हकीगतीवर रिपोर्ट मागऊं
लागल्या बरोबर त्यापासून एकंदर सरकारी शाळा खा-
त्यांतील भटांच्या गुलाबी लबाड्या उघडकीस येऊन
थोड्याच दिवसांत एकंदर सर्व शाळा खात्यांतील जी
कांहीं अव्यवस्था झाली आहे, तिचा बंदोबस्त होऊन
एकंदर सर्व अज्ञानी गांजलेल्या शूद्रांस खरें ज्ञान झा-
ल्या बरोबर ते या भटांच्या कुतर्की अधिकाराचा धिः
कार करून आपल्या राणीसरकारचे उपकार कधीं, कधीं
विसरणार नाहींत अशी माझी प्रतिज्ञा आहे. कारण
आम्हां शूद्रांच्या गळ्यांतील दास्यत्वाच्या पट्टयाचा घट्टा
जलदी कोणाच्यानें घांसून काढवणार नाहीं.

धों०.—तर मग तुम्हीं लहानपणीं दांडपट्टयाची आणि
गोळी निशाण मारण्याची कसरत कशा करितां करीत
होतां?

जो०.—आपल्या दयाळू इंग्रज सरकारास पालथे घाल-
ण्या करितां.

धों०.—परंतु तुम्हीं असली दुष्ट मसलत कोठून शिकलां?

जो०.—चार सुधारल्या भट विद्वानांपासून. तें याचें कारण (परंतु घरांत जुलीजवळ) असें देतात कीं, आपल्यांतील बहुतेक जातीचे लोक आपल्या अनादिसिद्ध धर्माविषयीं अज्ञानी असल्यामुळें आपले सर्व लोकांतील एकी नाहींशी झाली व त्याच्या योगानें आपल्यामध्यें असे नानाप्रकारचे जातिभेद होऊन आपली अशी फुटाफुट झाल्यामुळें इंग्रजांच्या हातीं आपलें राज्य लागलें व तें आतां आपल्या अज्ञानी धर्मभोळ्या लोकांतील बहुतेक लोकांचा देशाभिमान नाहींसा व्हावा म्हणून ते आपल्या मतलबी धर्माचा आधार त्यांस दाखवून त्यांस आपले गुरूबंधु करीत आहेत. यास्तव आपण सर्व जातीच्या लोकांची एकी झाल्याशिवाय या लोकांस आपल्या देशांतून एकदम हकून देण्याची आपल्यास ताकद येणार नाहीं. आणि तसें केल्या शिवाय आपण सर्व लोकांस आपल्या अनादिसिद्ध धर्मांत थोडासा फेरफार करून आपली सर्वांची चांगली एकी केल्या शिवाय आपल्यास अमेरिकन, फ्रेंच आणि राशियन लोकांची बरोबरी करितां येणार नाहीं. असें त्यांनीं मला टॉम्स पेन्स वगैरे ग्रंथकारांच्या पुस्तकांतील कित्येक वाक्यांच्या आधारानें सिद्ध करून दाखविलें. यावरून मी तसले वेडेचार कांहीं दिवस माझ्या लहाणपणीं करीत होतों. परंतु पुढें मी जेव्हां त्याच ग्रंथां-

वरून बारीक विचार करून पाहूं लागलों तेव्हां या सु-
धारल्या भटांच्या मतलबी मसलतींचा खरा अर्थ मा-
झ्या ध्यानांत आला. तो असा कीं, आम्ही सर्व शूद्र इं-
ग्रज लोकांचे गुरुबंधु झाल्या बरोबर त्यांच्या एकंदर
पूर्वजांच्या कृत्रिमी ग्रंथांचा धिक्कार करूं आणि तेणें
करून त्यांच्या जात्यभिमानाच्या तोंडांत माती पडून
त्यांच्यांतिल तूर्त प्रत्येक ऐदी लोकांस आम्हां शूद्रांच्या
श्रमाच्या पोळ्या ऐत्या खावयास मिळणार नाहींत.
व ब्रम्ह्याच्या बापाच्यानें सुद्धां असें म्हणवणार नाहीं
कीं शूद्रांपेक्षां भट उंच. अरे ज्या लोकांच्या मूळ
पूर्वजांसच देशाभिमान हा शब्द मुळींच ठाऊक नव्ह-
ता. मग त्या लोकांनीं त्या शब्दाचा असा अर्थ के-
ला म्हणोन त्याचें फारसें आश्चर्य मानूं नये. कारण
इंग्रज लोकांनीं मुळींच,तो बळीराजा येण्या पूर्वीं देशाभिमान
ग्रीक लोकांच्या शाळेंत शिकले; परंतु पुढें जेव्हां ते त्या
बळीचे मतानुयायी झाले तेव्हां त्यांच्या मध्यें तो सद्गु-
ण इतका वाढला कीं त्यांची बरोबरी दुसऱ्या कोणत्या-
ही धर्मांतील स्वदेशाभिमान्याच्यानें करवत नाहीं.
पाहिजे असल्यास त्यांनीं आपल्यांतून अमेरिकेंतील ब-
ळीचे मतानुयायी जॉर्ज वॉसिंगटूनची जोड द्यावी.
कदाचित् त्यांच्यानें अशा महा पुरुषाची जोड देववत-
च नसल्यास त्यांनीं फ्रान्सांतील बळीचे मतानुयायी
लफेटेची तरी जोड द्यावी म्हणजे त्यास कोणी कुतर्की
म्हणणार नाहींत. अरे या सुधारल्या विद्वानांच्या पू-
र्वजांस जर खरोखर स्वदेशाभिमान ठाऊक असता तर

त्यांनीं आपल्या पुस्तकांत आपल्या देशबंधु शूद्रांस प-
शूं पेक्षां नीच मानण्या जोगे लेख करून ठेविलेच न-
सते. ते विष्टा खाणाऱ्या पशूंचा गोमूत्र पिऊन पवि-
त्र होतात; परंतु ते शूद्राचे हातचें स्वच्छ मधील का-
रंजाचें पाणी पिण्यास अपवित्र मानितात. बरें ह्या सु-
धारल्या विद्वानांच्या पूर्वजांनीं ग्रिशीयन लोकांच्या पवित्र
देशाभिमाना विरुद्ध उपास्थित केलेला अपवित्र देशाभि-
मान आपल्यास कोणाच्या प्रतापानें समजला? इंग्रज
लोकांच्या आणि तसल्या परोपकारी लोकांस म्हणजे
आपल्यास भटांच्या दास्यत्वा पासून मुक्त करणाऱ्या
लोकांस आपल्या देशांतून हांकून देण्याविषयीं त्या वि-
द्वानांची मसलत कोणाच्यानें घेववेल? असा कोण मू-
र्ख आहे कीं ज्याच्यानें आपल्या तारणाऱ्यावर आपला
हात उगारवेल? परंतु मी तुला सांगतों कीं इंग्रज लो-
क आज आहेत उद्यां नाहींत, ते आपल्या जन्मास पुर-
वतील म्हणोन कोणाच्यानें खास करून सांगवत नाहीं,
यास्तव त्या लोकांचें राज्य यादेशांत आहे तोंच आपण
सर्व शूद्रांनीं जलदी करून भटांच्या वडिलोपार्जित दा-
स्यत्वा पासून मुक्त व्हावें, यामध्यें मोठा शहाणपणा आ-
हे. देवाजीनें एकदां शूद्रांवर दया करून इंग्रज बहा-
दराच्या हातून भटनानाचें बंड मोडाविलें म्हणोन बरें
झालें. नाहीं तर त्या शादावलाच्या पुढल्या लिंगा पुढें
रुद्रकरणाऱ्या सुधारल्या भटांनीं आज पावेतों कित्येक
महारास एकेरी धोतर नेसल्यामुळें अथवा कीर्तना मध्यें

संस्कृत श्लोकांचा उच्चार केल्या मुळें काळें पाणी दाखविलें असतें.

भाग १५ वा.

सरकारी शाळा खातीं, म्युनिसिपालिटी, दक्षणाप्राईज कमेटी, व भट वर्तमानपत्रकर्त्यांची लूट, आणि शूद्रादि अतिशूद्रांच्या मुलांनीं विद्या शिकूं नये म्हणून भट लोकांचा कूट इत्यादिकां विषयीं.

धों०.—सरकारी शाळाखात्यांतील भटकामगार गुलाबी लबाड्या करतात त्या कोणत्या?

जो.—हल्लीं ज्या पुस्तकाच्या पडोशावरून एकंदर सर्व भटांच्या ग्रंथांतील लबाड्या उघडकीस येऊन त्यांच्या पूर्वजांची मोठी फजिती होणार, या भयास्तव त्यांनीं आपल्या भोळ्या सरकारास कधीं कधीं एकांतीं भेटून व कधीं कधीं त्यांस वर्तमान पत्रद्वारें नानातऱ्हेच्या गुलाबी मसलती देऊन त्यांजकडून एकंदर सर्व सरकारी शाळा खात्यांतून तें पुस्तकच हद्दपार करविलें. अरे जर अशा शुधारल्या काळांत त्यांचे शिष्य म्हणविणाऱ्या सरकारानें चार मतलबी सुधारल्या भटांच्या गुलाबी मसलती ऐकून एकंदर सर्व सरकारी शाळाखात्यांतून तसल्या ग्रंथांस हद्दपार केलें, तर पूर्वींच्या अज्ञानी अधिकाऱ्यांनीं चार धर्मभ्रष्ट ढोंग्यांच्या आग्रहामुळें त्या उपदेशाच्या मालकास सुळावर दिलें म्हणून आम्हास तरी कां नवल वाटावें?

धों.—तर या मध्यें सरकारचा काय दोष आहे?

जो०.—सरकारचा जर यामध्यें दोष नाहीं म्हणावा तर, सरकारानें ज्या सुधारल्या भटांच्या मसलतीवरून तसल्या पवित्र पुस्तकांस हद्दपार केलें तर त्या पुस्तकाच्या विरोधी लोकांनीं केलेलीं पुस्तकें सरकारी शाळाखात्यांतून चालू करून त्या लोकांसच शूद्रांचे शाळांत शिक्षक नेमावेत काय? कारण याविषयीं विचार करून पाहिलें असतां असें सिद्ध होतें कीं, जो काळ पावेतों तें पुस्तक ज्या प्रतिवाद्यांनीं सरकारी शाळाखात्यांतून हद्दपार करविलें त्या सर्वांनीं नवीन पुस्तकें केलेलीं एकंदर सर्व सरकारी शाळाखात्यांतून हद्दपार न करवितां सरकार त्यास उलटें मोठ मोठ्या बक्षीसा देऊन त्या लोकांसच सरकारी सर्व शाळां मध्यें शिक्षक नेमून त्यास त्या पवित्र पुस्तकाच्या विरुद्ध शूद्रांस तोंडानें उपदेश करण्याची सवड तरी कां देतें. यास्तव आमच्या भोळ्या सरकाराच्यानें त्या पवित्र पुस्तका सारखे एकंदर सर्व सरकारी शाळा खात्यांतून त्या प्रतिवाद्यांस त्यांच्या पुस्तकांसहीत हद्दपार करवत जर नाहीं तर आमच्या सरकारानें कृपाकरून एकदम सर्व शाळाखातीं बंद करून आपले घरीं स्वस्थ बसल्यास आम्हां शूद्रांवरचा कांहीं तरी कर कमी होईल. कारण विद्या खात्यांतील एका मुख्य भट कामगाराच्या निदान दरमहा सहाशें सुर्तीं म्हणजे दर वर्षीं (७२००) सात हजार दोनशें रुपये, पदरीं आवळावे लागतात. आतां सुलतानीचा तर घोरच नाहीं, परंतु असमानी मेहर झाल्यास येव्हडी रक्कम तयार कर-

ण्या करितां शूद्रांच्या किती कुटुंबांस एक वर्षभर रात्रं-
दिवस शेतीं खपावें लागत असेल बरें! निदान एक हजार-
कुटुंबें तरी म्हटलीं पाहिजेत कां नको? बरें या ऐव-
जाच्या माना प्रमाणें ह्या ब्रहस्पती पासून शूद्रांस कांहीं
तरी उपयोग होतो काय! अरे चार आणे दररोज मि-
ळणाऱ्या शूद्रबिगाऱ्यांस उन्हामध्यें सूर्य उगवल्या पा-
सून तों तो मावळे पर्यंत सडकेवर मातीचीं टोपलीं वा-
हवीं लागतात. त्याला बाहेर कोठें जाण्यास एक घट-
केची सुद्धां फुरसत होत नाहीं. आणि वीस रुपये दर-
रोज मिळणाऱ्या भटचाकरांस शाळेंत हवाशीर जा-
ग्यांत खुर्चीं आसनावर बसून काम करीत असतां त्यांस
म्युनिसिपालिटीचा वराती होऊन दररोज सकाळीं आ-
णि संध्याकाळीं थंडाई पडल्या बरोबर आपण सर्व लो-
कांच्या ओळखीस यावें म्हणून मोठ्या डौलानें घोड्या-
च्या गाडींत बसून शहरांतील रस्तोरस्तीं लोकांच्या पढ-
व्या, शेतखानें पाहून मिरवण्या पुरती फुरसत कोठून
मिळते? अरे त्यानें शहरांतील आळोआळीनें विद्ये पा-
सून काय काय फायदे होतात, या विषयीं अज्ञानी लो-
कांस उपदेश करण्याचें एकीकडेस ठेवून त्यास असें
मिरवत फिरण्याचें भूषण वाटतें, या वरून मिशन खा-
त्यांतील दहा रुपये दरमाहाचा उपदेशक यांच्या पेक्षां
हजार वांट्यानें बरा कां नाहीं बरें! कारण ज्या शह-
रांत तो उपदेशक राहतो त्या शहरांतील सर्व अबाल
वृद्धांस तो उपदेशक आहे म्हणून ठाऊक असतो, प-
रंतु हा नबाब त्याच्या खालच्या मजल्यांतील बिऱ्हाड-

करूस हा कोण गोमाजी ह्मणून माहित नसतो. अरे हा आपल्या वरच्या युरोपियन कामगाराजवळ दररोज इकडच्या तिकडच्या चार गप्पा ठोकून मनमानेल ते-व्हां तास दोन तास शाळेंत शिकवून वर्षांतून त्यांस दोन चार लेखी रिपोर्ट करितो म्हणजे ह्याचें काम झालें. आणि यालाच चार आर्जवी लोक इमानी चाकर व देशाभिमानी म्हणतात. अरे या इमानी भट चाकरांनीं आज पावेतों शाळाखात्यां कडील लाखों रूपये धडांत टाकिले. तथापि त्यांच्या हातून अतिशूद्रांस विद्या देऊन त्यां पैकीं एकास म्युनिसिपालिटींत सभासद करवले नाहीं. यावरून तूंच विचार करून पहा कीं, हे शाळाखात्या कडील एकंदर सर्व इमानी चाकर आपल्या देशांतील अज्ञानी अतिशूद्रांचा किती कळवळा करितात. इतकेंच नव्हे, परंतु हे देशाभिमानी म्युनिसिपालिटींत मुख्य अधिकारी असतां यांच्यानें गेले सालाच्या पाण्याच्या खरपडांत अतिशूद्रांस सरकारी हौदावर पिण्या पुरतें पाणी भरूं देण्याची मदत करवली नाहीं. यास्तव कमिटींत अतिशूद्रांपैकीं सभासद घेण्याची किती जरूरी आहे.

धों०.—तुमचें ह्मणणें रास्त आहे; परंतु मी ऐकतों कीं, कमिटींत हल्लीं शूद्रां पैकीं कित्येक सभासद इतके विद्वान आहेत कीं, ते आपलीं मतें देते वेळीं अरे गोविंदा म्हणणाऱ्या *यंत्रा सारखे आपल्या माना हालवून

* नंदी.

होय किंवा नाहीं याचा प्रसाद देतात. कारण, ज्यास मुळींच आपल्या सह्या करण्याची मोठी मारामार, मग तेथें बाकी सर्व आंवळ्या येवढें पूज्य उरलें असतें. अशा शूद्रसभासदां सारखे कमिटींत खुर्चीअसनावर बसून आपल्या माना हालवून सह्या करण्याजोगे कांहीं अतिशूद्रांत लोक सांपडतील काय?

जो०.—अशा शूद्र सभासदांपेक्षां हजार वाट्यानें चांगलें लिहितां व वाचितां येतें असे पुष्कळ अतिशूद्र सांपडतील. परंतु भटांच्या मतलबी ग्रंथांच्या आधारावरून एकंदर सर्व अतिशूद्रांस स्पर्श करण्याची बंदी असल्यामुळें सहजच त्या बिच्याऱ्यांस शूद्रसभासदांसारिखे सर्व लोकांत मिसळून श्रीमंत होण्याची सवड नसल्यामुळें त्यांस अद्याप गाढवें हांकून आपलीं पोटें भरावीं लागतात.

धों०.—एकंदर सर्व जातींचें निरनिराळें संख्याप्रमाण पाहूं जातां, कमिटींत विशेषेंकरून कोणत्या जातीचे सभासदांचा भरणा सांपडतो?

जो०—भट जातीचा.

धों०—ह्मणूनच या कमिटींत बिगारी आणि भंगी खेरीज करून भटकामगारांचा भरणा फार आढळतो. त्यां पैकीं पूर्वीं नळवाले भटकामगार असल्यामुळें काळ्या उन्हाळ्यांत एकंदर सर्व आपल्या जातीच्या भटांच्या वाड्यांतील हौदांस इतकें पाणी मनमुराद सोडीत होते कीं, तेथील आसपासच्या सर्व भटशेजाऱ्यांचीं धोत्रेंपात्रें धुण्याची चंगळ होऊन फार पाणी व्यर्थ वायां जाद

असे; परंतु ज्या ज्या पेठेंत गरीब शूद्रांची वस्ती आहे त्या सर्व पेठांतील हौदांत दोन प्रहरांनंतर वाटसरास तहान भागविण्या पुरतें पाणी मिळत नसतें. मग धुण्याधाण्याची रेलचेल कोठून! या खेरीज भटांच्या वस्तींत नवे हौद किती केले आहेत आणि जुनागंज पेठ वगैरे पेठेंतील लोकांनीं आज किती वर्षें हौद हौद करून कमिटीच्या नांवानें हाका मारल्या. परंतु तेथें भटसभासदांचा फार भरणा असल्यामुळें त्या गरिबांची कित्येक वर्षें दादच लागली नाहीं. परंतु अखेरीस ह्मणजे गतसालीं जेव्हां पाण्याची फारच तूट पडली, तेव्हां मिठगंजांतील मांगामहारांनीं काळ्या हौदास शिवून पाणी भरण्यास लागले. तेव्हां आतांशी कमिटीनें शुद्धिवर येऊन त्या लोकांची दाद घेतली. या कमिटीनें इतका बेलगामी खर्च त्या कामीं केला कीं तो तिच्यांतील मुख्य सभानायकाच्या शहाणपणाला आणि वैभवाला शोभा देत नाहीं. असो कमिटींत इतकी अंदाधुंदी असतां त्याविषयीं मऱ्हाटी वर्तमानपत्रकर्ते कां सरकारास जागे करीत नाहींत?

जो०.—अरे एकंदर सर्व मऱ्हाठी वर्तमानपत्रांचे कर्ते भट असल्यामुळें त्यांच्यानें आपल्या जातीच्या लोकांच्या विरुद्ध लिहिण्यास हातच उचलवत नाहीं. जेव्हां युरोपियन सभानायक होता तेव्हां तो एकंदर सर्व भटांचें कांहीं कसब चालूं देत नसे. तेव्हां मात्र ते सर्व एकत्र होऊन त्यानें असें केल्यामुळें आम्हां सर्व रयतेचें असें नुकसान झालें. त्यानें तसें केल्यामुळें

आम्हां सर्व रयतेचें तसें नुकसान झालें. अशा नाना प्रकारच्या त्याच्या विषयीं ते कुतर्की कंड्या उठवून त्यास इतका त्रास देत असत कीं तो आपल्या मुख्य सभानायकाच्या जाग्याचा राजीनामा देऊन पुढें या कमिटीचें नांवसुद्धां घेईनासा झाला. बरें आपलें दयाळू सरकार ही त्या सर्व मतलबी वर्तमान पत्रांच्या म्हणण्यास खरें मानून त्या लिहिण्यांत एकंदर सर्व शूद्रांचें व अतिशूद्रांचें मत आलें आहे ह्मणोन समजतें असें समजण्या मध्यें आमच्या भोळ्या सरकारची मोठी चूक आहे. त्यास इतकें ठाऊक नाहीं कीं एकंदर सर्व भट वर्तमानपत्रकर्त्यांची आणि शूद्र व अतिशूद्रांची जन्मांतून एकदां सुद्धां अशा कामीं गांठ पडत नाहीं. त्यांतून बहुतेक अतिशूद्रांस तर वर्तमान पत्र म्हणजे काय कोल्हा, कां कुत्रा, कां माकड, हें कांहींच समजत नाहीं. तर मग अशा अनओळखी अतिशूद्रांचीं मतें ह्या सर्व सोंवळ्या वर्तमानपत्रांस कोठून व कशीं कळतात. त्यांनीं सरकारची थट्टा करून अज्ञानी जनाचीं मनें रिझवून आपलीं पोटें जाळण्या करितां हा सुधारला तितंबा योजून काढला आहे. तसें जर नाहीं म्हणावें तर एंकंदर सर्व खात्यांत त्यांच्या जातिच्या कामगारांचा भरणा असल्या मुळें एकंदर सर्व शूद्रांसहित अतिशूद्रांचें नुकसान होत आहे, या विषयीं त्यांस शोध काढण्यास फुरसत जर होत नाहीं म्हणावें तर समुद्राच्या पलिकडील लंडन शहरांतील राणी सरकारच्या मुख्य प्रधानानें आपल्या स्वप्नांत हिं-

दुस्थाना विषयीं काय काय बरळला या विषयीं वित्तम बातमी काढण्यास तरी त्यास कोठून फुरसत होती. असो तथापि एखादा मऱ्हाठी ख्रिस्ति वर्तमान पत्र कर्त्यानें कमिटींत गरीबांची दाद लागत नाहीं ह्मणोन लिहिल्यास पुढें एकंदर सर्व मराठी वर्तमानपत्रांतील विषयांचे इंग्रजींत गोशवारे काढून सरकारास दाखविण्याचें काम कमिटींतीलच एका भटसभासदाकडे आहे. तर अशा रिपोर्टराच्यानें कमिटींत आपल्या शेजारीं मांडीशीं मांडी देऊन बसणाऱ्या जातभावांची भीड न धरितां त्यांच्या (आपल्या) विरुद्ध मजकूर सरकारापुढें कसे ठेववतील.

धों०.—असा जर चहूंकडे भटसभासदांचा भरणा असल्यामुळें बाकी सर्व जातींचें नुकसान होत आहे. तर तुम्ही या विषयीं एक लहानसी चोपडी करून दक्षणाप्राईज कमिटीस आर्पण करा ह्मणजे तेणेंकरून तरी सरकारचे डोळे उघडतील ?

जो०.—भटजोशी आपल्या मतलबी धर्माच्या थापा देऊन अज्ञानीशूद्रांस कसकसे फसवून खातात व ख्रिस्ती उपदेशक आपल्या निःपक्षपाती धर्माच्या आधारानें अज्ञानीशूद्रांस खरें ज्ञान सांगून त्यांस कसकसें सत्य मार्गावर आणितात, या सर्व गोष्टीविषयीं म्यां एक लहानसें नाटककरून सन १८५५ सालांत दक्षणाप्राईज कमिटीस अर्पण केलें. परंतु तेथें ही असल्या भिडस्थ भटसभासदांच्या आग्रहामुळें युरोपियन सभासदांचें कांहीं चालेना, तेव्हां त्या कमिटीनें माझी चोपडी नापसं

त केली. अरे ती दक्षणाप्राईज कमिटी म्युनिसिपालिटीचीच धाकटी बहीण म्हणण्यास कांहीं हरकत नाहीं, कारण तिनें या कामीं शूद्रांस उत्तेजन येण्याकरितां किती ठिकाणीं शूद्रांत दिवा लावून उजेड पाडिला आहे तो दाखीव. अखेरीस मी तें पुस्तक एकीकडेस टाकून कांहीं वर्षें लोटल्यानंतर दुसरी लहानसी ब्राह्मणांच्या कसबांविषयीं नवीन चोपडी तयार करून आपल्या स्वताच्या खर्चानें छापून प्रसिद्ध केली. तेव्हां एका माझ्या पुणेकर स्नेहानें आग्रह करून त्या चोपडीच्या कांहीं प्रती एकंदर सर्व शाळाखात्यांकडील मुख्य अधिकाऱ्यांनीं विकत घ्याव्यात ह्मणून त्यानें मजकडून त्या सर्व अधिकाऱ्यांस सूचनापत्रें पाठविलीं, परंतु त्यातून एकाही अधिकाऱ्यानें भटांच्या भयास्तव एक सुद्धां चोपडी खरेदी करून आपल्या नांवास बट्टा लावून घेतला नाहीं.

धों०.—तात्यासाहेब तुह्मांला सर्व लोकांच्या पुढें पुढें करतां येत नाहीं सबब तुमच्या चोपड्या खपत नाहींत.

जो०.—अरेबाबा चांगलें काम शेवटास नेण्याकरितां वाईट उपाय योजूं नयेत. नाहींतर त्या कामाच्या चांगुलपणाला बट्टा लागतो. त्यांनीं एक माझी चोपडी विकत घेतली नाहीं म्हणून माझें कांहीं देवाजीनें कमी पाडिलें आहे काय? नाहीं. परंतु पुढें मी तसल्या लोकांचें अर्जव करण्याचें धिक्कारून आपल्या उत्पन्न कर्त्या पित्यावर कसा भार घालावा हें शिकलों, यास्तव मी त्याचा त्रिवार आभार मानितों.

धों०.—नंतर आपण जेव्हां भट वैगेरे जातीच्या मुलीं करितां शाळा स्थापिल्या होत्या तेव्हां सरकारानें मेहरबान होऊन आपल्यास मोठ्या सत्कारानें एक शालजोडी बक्षीस दिली. नंतर त्याचप्रमाणें आपण दुसऱ्या प्रथक अतिशूद्रांकरितां शाळा स्थापून त्या मध्यें अनेक भट मदतीला घेऊन त्या सर्व एकंदर शाळां मध्यें शिकविण्याचा भरभराट चालू करून आपण मधींच तें काम एकाएकीं एकीकडेस टाकून बाजूला झाला. पुढें आपण कांहीं वर्षे लोटल्या नंतर एकंदर सर्व युरोपियन लोकांचे घरीं जाणें येणें बंद केलें, याचीं कारणें काय असावींत?

जो०.—भट वगैरे जातींच्या मुलींच्या शाळा घातल्यामुळें सरकारास आनंद वाटून त्यांनीं मला एक शालजोडी बक्षीस दिली खरी; परंतु जेव्हां मला अतिशूद्रांच्या मुलांमुलीं करितां शाळा असण्याची फार जरूरी दिसल्यावरून मी त्या कामीं अनेक भटसभासद करून त्या सर्व शाळा त्यांच्या स्वाधीन करून अतिशूद्रांच्या मुलांमुलीं करितां शाळा काढल्या, तेव्हां एकंदर सर्व युरोपियन गृहस्थांनीं मला फार द्रव्यद्वारें मदत केली. त्या उदार गृहस्थांपैकीं रेव्हिन्यु कमिशनर रीव्हज् साहेब यांनीं जी मदत केली ती मी कधीं विसरणार नाहीं. त्या उदार गृहस्थांनीं फक्त द्रव्यद्वारें मदत केली इतकेंच नाहीं, परंतु त्यांनीं त्या अतिशूद्रांच्या शाळांत आपला महत्वाचा धंदा सांभाळून वरचेवर येऊन मुलांची गति विद्येमध्यें किती झाली याविषयींची चौकशी वारंवार करीत

असे व मुलांस विद्या शिकण्याविषयीं उत्तेजन यावें ह्मणून तो फार झटत असे. त्याचे उपकार अतिशूद्रांचे मुलांचे हाडां मध्यें खिळले आहेत. त्याजबद्दल त्यांनीं आपल्या शरीराचे चर्मी जोडे करून त्याच्या पायांत घातले तथापि ते त्याचे उतराई होणार नाहींत. त्याचप्रमाणें दुसरे कांहीं युरोपियन गृहस्थांनीं मला या कामीं फार मदत केली त्याजबद्दल मी त्यांचे फार आभार मानितों. त्या वेळेस त्याही कामीं मला भटसभासद घेण्याची जरूरी पडली. याचीं आंतलीं कारणें पुढें एखादे प्रसंगीं कळवीन. परंतु पुढें जेव्हां मी त्या शाळांत भटांच्या पूर्वजांच्या कृत्रिमी पुस्तकांतील लबाड्या उघड्या करून मुलांस दाखवूं लागलों तेव्हां त्यांचा माझा आंतल्या आंत बोलण्या चालण्या मध्यें बेबनाव होऊं लागला. त्यांचे ह्मणण्याचा कल असा दिसून आला कीं, या अति शूद्रांच्या मुलांस विद्या मुळींच देऊं नये. जर कदाचित् त्यांस शिकविणेंच भाग पडलें तर त्यांची साधारण अक्षरओळख मात्र करून द्यावी. माझें ह्मणणें असें होतें कीं, त्यांनां चांगले प्रतीची विद्या देऊन तिजपासून त्यांस आपलें बरें वाईट समजण्याची शक्ति यावी. आतां त्यांचा अतिशूद्रांस विद्या न द्यावी याचा हेतु, कां, ते लोक विद्वान होऊन आपणास ज्या सरकारच्या योगानें विद्या मिळाली व तेणेंकरून खरें कोणतें व खोटें कोणतें हें समजूं लागलें, त्या सरकारचे परमनिष्ठ सेवक होऊन आपले पूर्वजांनीं त्यांच्यावर केलेल्या जुलूमांची आठवण होऊन आपला स-

र्वस्वी धिःकार करतील; किंवा कसा, हें बरोबर सांगतां येत नाहीं. असा जेव्हां माझे व त्यांचे मतां मध्यें भेद पडूं लागला तेव्हां मी त्यांचें सर्व कृत्रिम समजून त्या दोन्ही ही खात्यांतून एकाबाजूला झालों. त्यास कांहीं वर्षें लोटलीं इतक्यांत भटपांड्यांचें बंड उपस्थित झालें, तेव्हां पासून एकंदर सर्व युरोपियन सभ्य गृहस्थ माझ्याशीं पहिल्या सारखे नीट मन उग्घाडून न बोलतां ते मला पाहिल्या बरोबर आपल्या कपाळास आठ्या घालूं लागले. तेव्हां मी त्यांच्या घरीं जाणें येणें अगदीं बंद केलें.

धों०.—भटपांड्यांच्या बदमस्ती मुळें त्यांनीं आपला निरअपराध्यांचा आव्हेर करून ते आपल्यास पाहिल्या बरोबर कपाळास अशा आठया घालूं लागले हें त्यांच्या शहाणपणाला शोभा देत नाहीं. आणि यावरून आपण भट विध्वा स्त्रियांनीं गर्भपात वगैरे अघोर कर्मे करूं नयेत म्हणोन त्यांस गुप्तपणें बाळंत होण्या करितां आपल्या घरीं सोय केली आहे. त्या कामीं आपण आपल्या सरकाराजवळ कोणत्याही प्रकारची मदत न मागतां व त्याच प्रमाणें त्या कामांत नांवाला सुद्धां भट सभासद न घेतां तें काम आपण आपल्या खर्चानें चालविलें आहे.

जो०.—आपलें सरकार जर ह्मणावें तर तें जिकडे घुगऱ्या तिकडे उदय उदय ह्मणणारें आहे. कारण अतिशूद्रांस स्पर्श करण्याची बंदी असल्यामुळें त्यांस सहजच सर्व रोजगार धंद्यांचें द्वार बंद झालें व त्याजमु-

ळें त्यांजवर पोटाच्या आगीमुळें चोऱ्यामाऱ्या करण्या-
चा प्रसंग गुजरतो व त्यांनीं चोऱ्यामाऱ्या करूं नये ह्म-
णोन आमच्या सरकारानें त्यांच्या हजऱ्या घेण्याची व-
हिवाट घातली हें बरें केलें; परंतु भटांच्या निराश्रीत
अनाथ विध्वा स्त्रियांस पाट लावण्याची बंदी असल्या-
मुळें त्या व्याभिचार करून गर्भपात व बाळहत्त्या कर-
तात हें आमचें न्यायी सरकार उघड डोळ्यानें पहात
असून त्यांजवर मात्र मांग रामोशां सारखी चौकशी ठे-
वीत नाहीं हें मोठें आश्चर्य होय; काय आमच्या सर-
कारास गर्भपात व बाळहत्त्या करणाऱ्या बायांपेक्षां द-
रवडेखोर मांग महार ज्यास्ति दोषी आहेत असें वाटतें
काय? दुसरें असें कीं भटांचें "खाणें थोडें परंतु मच-
मच फार" असे ज्यांच्यानें एकचित्त होऊन आपल्या बा-
ळ बहिणींच्या हजामती करणाऱ्या नापिकांच्या हातून
वस्तरा छिनाऊन घेववत जर नाहीं तर तसल्या लोकांस
अशा कामीं सभासद करून काय फळ होणार आहे.

धों०.—बरें असो परंतु आपण पूर्वीं ह्मणालांत कीं एकंद-
र सर्व शाळाखात्यांत ज्या कांहीं अव्यवस्था झाल्या
आहेत त्या कोणत्या?

जो०.—त्या सर्व अव्यवस्था लिहूं गेल्या असतां त्याचा ए-
क स्वतंत्र लहानसा गृंथच होईल. या भयास्तव त्या
पैकीं एक दोन गोष्टी उदाहरणार्थ येथें घेतों. पहि-
ली गोष्ट अशी कीं, शूद्र व अतिशूद्र यांच्या मुलांच्या
शाळां करितां शिक्षक तयार करण्याची अनवस्था.

धों०.—असें कसें ह्मणतां? सरकारानें सर्व नातींचीं मुलें

शिकण्या करितां पंतोजी तयार करण्या करितां एक स्वतंत्र निराळी शाळा केली आहे. सरकारच्या मनांत अवडनिवड नाहीं.

जो०.—तर मग आज पावेतों त्या तयार केलेल्या पंतोजीनीं अतिशूद्रांचीं मुलें तयार किती केलीं तीं दाखीव—आतां खालीं कां पहातोस ? मला उत्तर दे.—

धों०.—एकंदर सर्व भट पंतोजी लोक असें ह्मणतात कीं अतिशूद्रांचीं मुलें शाळेंत घेतल्या बरोबर हिंदुस्थानांत मोठा धिंगाना होईल म्हणोन सरकार भितें.

जो०.—बरें तर सरकार पलटणींत सर्व जातींचे लोक भरतात, ह्मणोन हिंदुस्थानांतील लोक कां धिंगाना करीत नाहींत. ही सर्व सरकारची हयगय, कारण पलटणीची भरती करते वेळीं आपण तें काम स्वतः करतात. आणि पंतोजी तयार करण्याचें काम भलत्या एखाद्या शाल बिसनी गोसावीगोमाजीकडे नेमितात. त्याला कांहीं या कामाची माहिती नसते. त्याला जर या कामाची माहिती असती तर त्यानें प्रथम अतिशूद्रांचीं मुलें पंतोजी तयार करण्याचे कामीं हयगय न करतां त्या शाळेंत फक्त भटांच्या मुलांची इतकी खोगीर भरती न करितां.

धों०.—तर मग सरकारानें त्याला काय तोड करावी?

जो०.—याला तोड इतकीच आहे कीं सरकारानें कृपाळू होऊन हें काम एकंदर सर्व युरोपियन कलेक्टरांच्या हातीं दिल्या शिवाय सिद्धीस जाणार नाहीं. कारण या लोकांचा शूद्र व अतिशूद्रांशीं निकट संबंध असल्या मु-

ळें ह्यांनीं भटकामगारांवर भरंवसा न ठेवितां दर गांवो गावीं एक एक वेळीं जाऊन त्यांनीं कुळकर्ण्यांचा हुजूर न धारितां सर्व गावांतील आबाल वृध्दांस विद्ये पासून काय काय लाभ होतात हें सांगितल्या बरोबर ते आपलीं हुशार हुशार मुलें निवडून कलेक्टर साहेबांच्या स्वाधीन पंतोजी करण्या करितां मोठ्या आनंदानें करतील. कारण जसें युरोपियन कलेक्टरांच्या बोलानें हें काम तडीस जाईल तसें असल्या गैरमाहीत कामगारांच्यानें तडीस गेलें नाहीं, व पुढेंही जाईल किंवा न जाईल याचा संशय वाटतो. या विषयीं एक ह्मण अशी आहे कीं ‘जेनोकाम तेनोथाय बिजा करे तो गोता खाय.’ यावरून तूंच विचार करून पहा कीं शूद्र व अतिशूद्र जातिचे पंतोजी तयार करण्याची किती जरूरी आहे; कारण जेव्हां त्या त्या जातिचे पंतोजी तयार होतील तेव्हां ते आपापल्या जातिचा आभिमान मनीं धरून ते आपल्या जातिच्या मुलांस, हातांत काठी घेऊन गुरांची वळती करूं लागण्याच्या पूर्वीं इतकी शिकण्याची गोडीलावतील कीं पुढें तीं मुलें मोठीं झाल्या बरोबर तीं आपल्यांतील एका मुलास बारी बारीनें माळावर गुरांच्या वळत्या करावयास ठेऊन बाकी सर्व मुलें अखरावर सुरपारंब्या न खेळतां गांवांत येऊन आपल्या पंतोजी जवळ शिकण्यास कधीं कमी करणार नाहींत, परंतु अशा सुधारल्या काळांत जगा मध्यें अति सुधारलेल्या अमेरिकन लोकां पैकीं अर्ध्या लोकांनीं आपल्या खासगत देशबांधवांबरोबर तीन वर्षें सतत जंग केल्या शिवाय आप-

ज्या हातांतून दासांस सोडलें नाहीं, तर असल्या गांवठी भटपंतोजीच्यानें शाळेमध्यें शूद्रादि अतिशूद्रांस खरें ज्ञान शिकवून त्यांस आपल्या दास्यत्वा पासून मुक्त होऊं देण्याची बुद्धि कशी देववेल ! अरे ज्या एका भट प्रोफेसराच्या पगारांत सहा शूद्र अथवा नऊ अतिशूद्र प्रोफेसर स्वस्तें मिळण्याची खात्री असतां आपलें सरकार या कामीं भटांच्या नादीं लागून आपल्या अज्ञानी बांधवांच्या कमाईचे पैसे असें बेलगामी खर्चतात, तर आपण जर त्या विषयीं आपल्या सरकारास जागें केलें नाहीं, तर त्याचा दोष आपल्या माथ्यावर येणार आहे. त्याच प्रमाणें चौधऱ्याचे वाड्यांतील खाणावळींत अतिशूद्रांचीं मुलें किती आहेत बरें?

धों०.—आहो जेथें शूद्रांच्या मुलांची निभावणी लागण्याची मारामार तेथें अतिशूद्रांचे मुलांचें नांव कशाला काढतां?

जो०.—कां बरें, तूंच म्हणतोस्तना सरकार आवड निवड करीत नाहीं, तर मग याचें कारण काय?

धों०.—याचें कारण तेथें सर्व भट कामगार असल्यामुळें असें घडून येतें, ह्मणून आपण मला एके दिवशीं प्रत्यक्ष प्रमाण दाखविलें होतें. तें असें कीं, जो भटगृहस्थ पूर्वीं जेव्हां आपल्या जवळ चाकरीस होता तेव्हां तो दोन वेळां अतिशूद्रांच्या शाळेंत येऊन कांहीं विटाळाचा विधिनिषेध न पाळितां सर्व जातींच्या मुलांस शिकवीत असे. आणि तोच भटजी बावा जेव्हां खाणावळींत चाकर झाला तेव्हां तो इतका सोंवळा बनला कीं,

त्यानें एका गरीब सोनारास चाव्हडीवर ओढून आणलें; कारण, त्यानें उन्हाळ्यांत त्या शाळेंतील हौदाला शिऊन आपली तहान भागिवली.

जो०,—अरे ज्या भट शिरोमणीनें केलेलीं गीतें एकंदर सर्व नवीन समाजामध्यें गाण्याचा कित्ता घेतला आहे, तथापि त्यानें आपल्या मतलबी धर्मा प्रमाणें दगडी पुजण्याचें न सोडितां आपल्या वाड्यांतील भटांच्या हौदाला शूद्रानें शिऊं नये ह्मणून पडदी घालून तो अखेरीस काशीस जाऊन काशीकर होण्याच्या बेतांत आहे, तथापि आमच्या निःपक्षपाती म्युनिसिपालिटींत भट सभासदांचा भरणा असल्या मुळें तिनें ती पडदी तशीच कायम ठेऊन शुक्रवारांतील शिंप्यांच्या हौदाची पडदी मात्र एकदम पाडिली; तथापि तेथील कित्येक भटजींनीं फक्त आपल्या उपयोगा करितां त्या हौदाच्या उसवासा नजीक एक लहानसा चोर हौद बांधून त्यांतील पाणी आपले सोवळे चाव करुन नाहाण्या धुण्या मध्यें बेलगामी नाशितात.— आतां ब्राम्हण जन्मास येऊन असें कसब लढविलें नाहीं तर तो जन्म कशाचा!

भाग १६ वा.

ब्रह्मराक्षसांचे पिडेचा धिक्कार.

धों०,—या सर्व आपल्या संवादांवरुन असें सिद्ध होतें कीं

एकंदर सर्व भटांनीं आपल्या कृत्रिमी धर्माच्या अडून आपल्या भोळ्या सरकारच्या डोळ्यांत माती टाकून आपण सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांस अमेरिकेंतील दासां पेक्षांही जास्ती पीडा देत आहेत. यास्तव आपण या भटांच्या कृत्रिमी धर्माचा धिक्कार करून आपल्या अज्ञानी बांधवांस जागे कां करीत नाहींत?

जो०.—मी कालच संध्याकाळीं याविषयीं एक पत्र तयार करून एका माझ्या स्नेहाच्या स्वाधीन करून त्यास अशी विनंती केली कीं त्यानें त्यापत्रांतील ऱ्हस्व दीर्घादी सर्व चुक्या नीट करून त्याची एक एक प्रत करून एकंदर सर्व भट व ख्रिस्ति वर्तमानपत्र कर्त्यांच्या अभिप्राया कारितां पाठवावी. त्या पत्राची नक्कल येणें प्रमाणें.—

क्षुद्रांनीं ब्रम्हराक्षसांच्या दास्यत्वापासून असें मुक्त व्हावें.

मूळ भटांच्या (इराणी) पूर्वजांनीं या देशांत मोठा बंडावा करून, येथील आमच्या मूळच्या क्षेत्रवासी पूर्वजांस युद्ध प्रसंगीं जिंकिल्या मुळें, त्यांस आपले दास केलें. पुढें जसजसी संधी सांपडत गेली, तसतसी भटांनीं आपल्या सत्तेच्या मदानें अनेक तऱ्हेतऱ्हेचे मतलबी ग्रंथ करून त्यां सर्वांचा एक मजबूत कोट बांधून त्या मध्यें त्या सर्व दासांस वंश परंपरें अटकावून तेथें त्यांस नानातऱ्हेच्या पीडा देऊन हा काळ पावेतों मोठ्या मौजा मारीत आहेत. इतक्यांत

जेव्हां इंग्रज बाहदराचें राज्य या देशांत आलें, तेव्हां पासून बहुतेक कनवाळू युरोपियन व अमेरिकन सत्पुरूषांस आमचें दुःख पाहवेना; तेव्हां त्यांनीं आमच्या बंदीखान्यांत हमेशा येऊन आम्हांस असा उपदेश केला कीं, "अहो बाबानो, तुम्हीं आम्हा सारखे मनुष्य आहांत, तुमचा व आमचा उत्पन्न व पालन व पोषण कर्ता एकच आहे. आणि तुम्हीं पण आम्हां सारखे सर्व अधिकारांस पात्र असतां, या भटांच्या कृत्रिमी अधिकारांस कां मानितां?" वगैरे अशा नानाप्रकारच्या पवित्र सूचनां वरून विचारांतीं मला माझे वास्तविक अधिकार समजल्या बरोबर मी त्या कैदखान्याच्या कृत्रिमी कोटाच्या मुख्य ब्रम्हकपाट दरवाज्याला लाथ मारून बाहेर पडून, आपल्या उत्पन्न कर्त्याचा आभार मानला.

आतां मी त्या परोपकारी युरोपियन उपदेशकांच्या आंगणांत तंबू ठोकून थोडासा विसावा घेण्याच्या पूर्वी प्रथम अशी प्रतिज्ञा करितों कीं,—

भटांच्या ज्या मुख्य ग्रंथांच्याआधारावरून आह्मीं भटांचे दास आहोंत ह्मणून त्यांच्या दुसऱ्या कित्येक ग्रंथांत लेख आढळतात, त्या सर्व ग्रंथांचा व त्यांचा ज्या ज्या ग्रंथांशीं संबंध असेल त्या सर्व ग्रंथांचा धिक्कार करून ज्या ग्रंथांवरून (मग तो कोणत्याही देशांतील अथवा धर्मांतील विचारी पुरूषानें केलेला कां असेना) सर्वांस सारखा उपभोग घेतां येतो, तशा ग्रंथकर्त्यांचा मी आपल्या उत्पन्न कर्त्याच्या संबंधानें धाकटा भाऊ समजून, त्या प्रमाणें वर्तन करणार.

दुसरें असें कीं, जे लोक आपल्या एकतर्फी मताभिमानाच्या दांडगाव्यानें कोणासही नीच मानण्या जोगें

आचरण करूं लागतात, त्या उभयतांस तसें आचरण करण्याची सवड देऊन मी आपल्या उत्पन्न कर्त्यानें निर्माण केलेल्या पवित्र अधिकाराच्या नियमास बट्टा लावणार नाहीं.

तिसरें असें कीं, जे दास (क्षुद्र) फक्त आपल्या उत्पन्न कर्त्यास मानून नितीस अनुसरून स्वछ उद्योग करण्याचा निश्चय करून त्याप्रमाणें आचरण करीत आहेत, अशी त्यांजविषयीं माझी खात्री झाल्याबरोबर मी त्यांस केवळ आपल्या कुटूंबांतील बांधवां प्रमाणें समजून त्यांज बरोबर अन्नव्यवहार करीन, मग तो कोणत्याही देशांतील असो.

पुढें एखाद्या काळीं माझ्या, अज्ञानांनीं गांजलेल्या शूद्र बांधवांतून एखाद्यास भटांच्या दास्यत्वापासून मुक्त होण्याची इच्छा झाल्याबरोबर त्यानें मला एकवेळ तरी, कृपाकरून आपलें नांव पत्रव्दारें लिहून कळविल्यास मला या कामीं मोठी हिम्मत येऊन, मी त्याचा फार आभारी होईन.

* ता० ९ डिसेंबर सन
१८७२ इ०
पुणें जुना गंज नं० ५२७ } जोतीराव गोविंदराव फुले.

धों०.—आपण वर दिलेल्या जाहिरातींतील एकंदर सर्व कलमें मला पसंत पडलीं; व मी त्याप्रमाणें वर्तन क-

* सदहू पत्रा विषयीं जे जे वर्तमान पत्रकर्त्यांचे अभिप्राय मिळाले त्यांची योग्यता समजण्या करितां ते आम्हीं आपले वाचणारां करितां येथें देतों.

रणार. आज हजारों वर्षांच्या भटांच्या कृत्रिमी व त्रासरूप कैदखान्यांतून मी सुटल्यामुळे परमानंद पावलों यास्तव मी आपला ऋणी आहे. सारांश तुमच्या सर्व सांगण्यावरून हिंदुधर्माच्या कृत्रिमीपणाविषयीं तर मा-

---

लोककल्याणेच्छु-

पुणें—शनवार तारीख ४ जानेवारी १८७३.

आमचे प्रसिद्ध महाज्ञानी, महाविचारी व महाशोधक तत्ववेत्ते अजम जोतीराव गोविंदराव फुले याणीं एका मोठ्या गृहस्थाच्या शिफारसीनें एक अप्रयोजक अशा प्रकारचें आत्मश्लाघेनें व ब्राह्मणांच्या निंदेचें पत्र आह्माकडे पाठविलें आहे, त्यास आमच्या पत्रांत जागा मिळण्याचा संभव नाहीं. या बद्दल सदहू अजम फुले आह्मास माफी करीत.

शुभवर्तमान दर्शक व चर्चसंबंधी नानाविधसंग्रह.

कोल्हापूरः—ता० १ ली फेब्रुआरी सन १८७३.

पत्रव्यवहार.

पुण्यांतील नेटिव वर्तमानपत्रकर्ते खालच्या मजकुरास आपल्या पत्रांत जागा देत नाहींत म्हणून हा आम्हाकडे पाठविला आहे. हा मजकूर चहूंकडे प्रसिद्ध करावा अशी मिं० जोती गोविंदराव फुले यांची इच्छा असल्यामुळें आम्ही त्यास या अंकांत जागा देतों. जरी आमच्या हिंदु मित्रांस हा मजकूर कांहीं अंशीं निंदापर वाटेल तरी ह्यामध्यें जो अभिप्राय दाखविला आहे तो स्तुत्य असें आम्हास वाटतें. कारण वास्तविक पाहिल्यास ब्राम्हणांनीं मानिल्याप्रमाणें जातीभेद नाहीं असें मि० जोतीच्या लक्षांत पक्कें आल्यावरून मी कोणा पाहिजे त्यांशीं अन्नव्यवहार करीन असें त्यानें धैर्यानें सांगितलें. असे छातीचे पुरूष या देशांत पुष्कळ लवकर होवोत.

ही खात्री होऊन चुकली. परंतु ज्या एक परमेश्वरास आपण मानतों व सर्व ज्ञानी लोक मानतात त्या परमेश्वरास, तो सर्वसाक्ष व सर्वज्ञ असतां, आह्मां शूद्रादि अतिशूद्रांचे हाल अजून दिसलेच नसतील काय?

जो०.—त्याविषयीं पुढें एकाद्या प्रसंगीं तुला सर्व खुलासा करून सांगेन ह्मणजे तुझी खात्री होईल.

समाप्त.

भटकामगार इंजिनियर खात्यांत कशी पेंढार गर्दी करितात या विषयीं.

॥ पवाडा ॥

पेशवाई दाक्षिणा रमणा इंजिनियर खातीं ॥
भरिती होळकरी पोतीं ॥
भीक मागतां लाज वाटेना घरोघर फिरती ॥
आळसी धर्माआड लपती ॥
बिगाऱ्यांचा धंदा मतलबी नीच मानिती ॥
खुशामत करिती किती ॥
ब्राम्हणांचें कसब लिहिणें कारकुन्या करती ॥
कुणब्यां दिवसा नाडिती ॥
हाजरी पुस्तक हातीं घेऊन फेलांवर जाती ॥
हाजऱ्या मौजेनें घेती ॥
बिन फीचे मजूर पाहून हाकालून देती ॥
नाहीं तो दोष लाविती ॥

॥ चाल. ॥

मेस्त्रिला धमक्या देऊन ॥
कानावर पगडी चढवून ॥
सोंग बिगाऱ्या दावून ॥
उभा राही दूर जाऊन ॥
पांढरे डोळे करून ॥
बोले दांत खाऊन ॥

॥ चाल. ॥

दूर सोडून फैलास ॥
मेस्त्री नेती बाजूस ॥
शुरूं कानगोष्टींस ॥

फाजिल हजऱ्या भरल्या नांवें वाचून दाविती ॥
आढावा वरचेवर पाहती ॥
बिगाऱ्याची घोंगडी दादा असनावर बसती ॥
भरिती होळकरी पोतीं ॥१॥
पांड्या दिवस बारा साऱ्या महिन्यामधीं भरती ॥
बाकी अठरा आपल्या हातीं ॥
आठदिवस खंड्याचे बाकीचे सात सोबती ॥
शिलक बेवीसा भरती ॥
तुझ्या घरचीं सर्व माणसें पगारा पुरतीं ॥
पावली दर त्यांच्या हातीं ॥
सर्व बायका पोरीवजा सव्वीस दिन असती ॥
उरली शिलक मोजिती ॥
राण्या, नान्या पोरें नव्हतीं दो दिवसां वरतीं ॥
भरती आगाऊ फी पुरतीं ॥
रोळीं बैल दिवस दाहा नाहीं महिन्याला कमती ॥
तीचरे भिस्त्याची गती ॥

॥ चाल. ॥

आम्ही जातीचे ब्राह्मण ॥
आती लाचारी घेऊन ॥
नातें धर्माचें दाऊन ॥
मोहिती हळूच सांगून ॥

नजर सरकारी चुकवून ॥
करावें आमचें पाळण ॥

॥चाल,॥

बांधून धोतर कंबरेस ॥
झटती कसे चाकरीस॥
टळेना नित्य नेमास ॥
आठ वाजल्या वेळ झाला घोड्यावर बसती ॥
घरचा रस्ता धरिती ॥
परतुन येतां नित्य मळ्यांवर धाडा घालिती ॥
भरिती होळकरी पोतीं ॥ २ ॥
मेस्त्रिच्या जिवलग गडण्या धुंडून काढिती ॥
त्यांच्या हजऱ्या मांडिती ॥
घोड्यापुरता गडी देऊन त्यास रिझविती ॥
भूताला सहज आळविती ।
पोकळ मेस्त्रि ह्मणतां ह्मणतां नाग्या फुगविती ॥
चढविती वेळूंच्या वरती ॥
मधींच कधीं भोजन देऊन मिंधा करिती ॥
कसी पाहा संधि साधिती ।
जेऊं घालतां स्त्री सूचवी सरपणाची कमती ॥
पतीला सोडून कळविती ॥
भाजीपाल्या आग लागली खेड्याची वरती ।
लिंबे लोणच्या पुरतीं ॥

॥चाल.॥

वाढिती फार दुरून ॥
सोंवळे चाव करून ॥

गोविती गोड बोलून ॥
भोजनीं नादीं लावून ॥
साधिती कसें भोंदून ॥
घेति जागा सारवून ॥

॥चाल,॥

डागितो पाहून वर्मास ॥
सोडा ह्या नीच कर्मास ॥
आग लागो या धर्मास ॥
संकट पडतां हाळूच मेस्त्री तोंडाशीं देती ॥
निराळे बाजूला होती ॥
मेस्त्रिला लळा लाऊन गळा कापिती ॥
भरिती होळकरी पोतीं ॥ २ ॥
गवता कारितां नित्य बिगारी घोड्याची भरती ॥
बाळिनें घोडे खाजविती ॥
फेलमधून शूद्रबायका भांडीं घांसिती ॥
बिगारी बिछाने करिती ॥
वेडसरसा कुणबी पाहून पाय दाबिवती ॥
मजेनें झोंपा मारिती ॥
स्वजातीचे भिक्षूक ब्राह्मण फेलावर नेती ॥
भिक्षा माठून देवविती ॥
मिळकतीचे वांटे हजूर सोबत्यानां देती ॥
समजूत वरच्यावर करिती ॥
दप्तरदारा हातें बांधून भेटीला जाती ॥
शिपायां विड्यास बोलाविती ॥

॥चाल.॥

ठेपले गोरे येऊन ॥
कचेरी तंबू घेऊन ॥
थकले शिकार खेळून ॥
कागदीं सह्या करून ॥
भटावर बाकी सोंपून ॥
विसावा ग्लास घेऊन ॥

॥चाल.॥

शोभती खासे कोचास ॥
वाचिती न्युज पेपरास ॥
मान पाहा मधीं डुकलीस ॥
बिगाऱ्यांच्या कोंबड्या वगैरे सामानाची भरती ।
पैसा मधींच कीं खाती ॥
बुटलेराच्या हातून गोऱ्या जुलाब करविती ॥
भरिती होळकरी पोतीं ॥४॥
नुकसानीचा पैसा माती भरीस घालिती ॥
दाखला फिगरेठीं लिहिती ॥
लूट धुमाळी पैसा आठवण रमण्याची होती ॥
रपोटीं मेळ मिळविती ॥
खजिन्यामधीं पैसा सरतां कर योजिती ॥
हाडें कुणब्यांची पिळीती ॥
कर्मनिष्ट चाकर बनले लक्षाधीपती ॥
बुडली कुणब्याची वरती ॥
टोपीवाल्या गुह्य कळतां राजिनामे देती ॥

हवेल्या तीन मजली करती ॥
न्यायशीळ म्हणवितां आतां तुम्हीं आमचे भूपती ॥
दया नाहीं शूद्रांची चित्तीं ॥

॥चाल॥

अनुभव स्वतां लक्षून ॥
सांगतों खरें निक्षून ॥
सर्व जाती निवडून ॥
घ्याव्या संख्या प्रमाण ॥
द्यावीं कामें नेमून ॥
होईल सुख साधन ।

॥चाल॥

घालितों पदरीं चुकीस ॥
नेमितां एका जातीस ॥
प्रवेश नाहीं शूद्रांस ॥
एक जातीचे सर्व मिळून देश नाडिती ॥
बाकीचे तोंडाकडे पहाती ॥
जोतीराव बोधी करूं नये एक जात भरती ॥
भरिती होळकरी पोतीं ॥ ९ ॥

मारवाडी, भट यांचे कसबाविषयीं.

॥ अभंग ॥

काया पुरती लंगोटी ॥ फिरती नागराचे पाठीं ॥१॥
एका धोंगड्या वांचूनी ॥ स्त्रिया नसे दुजे शयनीं॥२॥

ढोरा मागें सर्व काळ । प नी राणोमाळ ॥३॥
ताक कण्या पोटभरी ॥ धन्य संसारी ॥४॥
असे वस्त्रांची कमती ॥ एकमेकां कटती ॥५॥
सरकारी पट्टीनेट ॥ पडे तीन शेंड्य गांठ ॥६॥
कर्ज रोखीं लिहिणें आट ॥ निर्दय मारवाडीकाट ॥७॥
अज्ञान्याला समजत नाहीं ॥ कुळकर्ण्यानें लिहिलें
काहीं ॥ ८ ॥
वकीलाची माहागाई ॥ न्यायाधिशा दया नाहीं ॥९॥
पाप पुण्य जेथें नाहीं ॥ पैशा पुरते दादा भाई ॥१०॥
नित्य जमती एकाठायीं ॥ शूद्रांची दाद नाहीं ॥११॥
राजे धर्मशील ह्मणविती ॥ आतां कारे मागें घेती ॥१२॥
विद्या द्यावी पट्टी पुरती ॥ धिःकारूनीं सांगे जोती ॥१३॥

भटांच्या मतलबी ग्रंथांचें कसब या विषयीं.

॥ अभंग ॥

लेपाऱ्या उबींत आंग मोड देई ॥
झोंप येत नाहीं ॥ आळशास॥१॥
दंव थरथरी शेतीं बांधावरी ॥
बैलास चारी ॥ शुक्रोदयीं ॥२॥
उनपाणी नित्य सोंवळ्याचा थाट ॥
संध्ये साठीं पाट ॥ मौन्य सूख ॥३॥
निटनेट करी गाड्या आऊतासीं॥
तुटक्या दोरासी ॥ चार घाली ॥४॥

पायीं चर्मजोडा निऱ्याचें धोतर ॥
पगडीचा भार ॥ दुनी वस्त्रें ॥५॥
उघडा तो बंब लंगोट्या बाहदर ॥
चिंध्या डोईवर ॥ घोंगडीया ॥६॥
अन्न शुद्धि मिषें तुप भातावर॥
करी चेष्टाचार ॥ चित्रांहूती॥ ७॥
जोंधळ्याच्या कण्या ताक पोटभरी॥
सुखा नाहीं थोरी ॥ नांगऱ्याच्या॥८॥
टेकुनी लोडाशीं काम लिहिण्याचें॥
बोल दिमाखाचे ॥ रेडा जैसा॥९॥
आनवाणी पाय मुठ नांगरास॥
हाकी बैलास ॥ गीत गात ॥१०॥
ताट पिकदाणी तेजाळ समयी॥
द्विज झोंप घेई॥ बिछान्यांत॥११॥
कोरडी तंबाखु चुन्या सवें खाई॥
गोड झोंप घेई ॥ घोंगडींत॥१२॥
अवयव बुद्धि दोघांस सारखी॥
ब्राह्मण कां सुखी ॥ झाला फार॥१३॥
सत्तेच्या मदानें विद्या बंद केली॥
शुद्रांही मानिली॥ सर्वकाळ॥१४॥
मनु तो जळाला इंग्रजी बा झाली॥
ज्ञानाची माऊली॥ पान्हा पाजी॥१५॥
आतां तरी तुम्हीं मागें घेऊं नका॥
धिःकारूनी टाका॥ मनूमतां॥१६॥
विद्या शिकतांच पावाल तें सुख॥

घ्यावा माझा लेख जोतीझणे॥१७॥

भटांचें कसब आणि शूद्रांचा देव भोळेपणा या विषयीं.

॥ अभंग ॥

रडूं लागे शेजाऱ्याशीं ॥ आसूं नाहीं डोळे पुसी ॥१॥
मोलवेई रडूं लागे ॥ बहूरूपी आणीसोंगें ॥२॥
सर्वसाक्ष जगत्पती ॥ त्याला नको मध्यस्ती ॥३॥
विटाळसा तोडी ताल ॥ करी पुन्हा घेई मोल॥४॥
मुढा देऊनी या थाप ॥ पापी करितो बा जप ॥५॥
वकीलाचा पाडनाहीं ॥ कर्ता अमुचा सर्वन्यायीं ॥६॥
त्राता सर्वांला सारखा ॥ नाहीं कोणाला पारखा ॥७॥
भोंदु भट शुद्रांघरीं ॥ देईथापां पोटभरी ॥८॥
ऐका जोतिबाचा सार ॥ घाला देवाजीवर भार ॥९॥

पद.

(जंमका अजब तडाकावे तूं दषाजाने लडकावे ।।)

ह्या कबीराच्या पदाच्या चालीवर.

नसतां ब्राम्हणी माता ।। ब्राह्मण कसे तुम्ही म्हणतां ।।धृ०।।
अगस्त्याच्या फुलापासून अगस्ति ऋषि जन्मला ।।
सरळ सोंड हत्तीच्या पोटी अचळ मुनी आला ।।नस० १।।
वानरीच्या वंशीं जन्मला पहा हा कपील मूनी ।।
द्रोणाचार्य ऋषी जन्मला पत्रावळीच्या द्रोणी ।। नस।। २ ।।
तीतिर ऋषी तितिर पक्ष्याच्या अंडी समावला ।।
परशुराम रेणुका धूळीपासूनी जन्मला ।। नस० ।।३।।
शृंग ऋषी हा मृगा पासूनि व्यास मुनी कोळणीचा।।
रंभे पोटीं वसिष्ठ विश्वामित्र चांडाळणीचा।।नस०।। ४।।
अतीशूद्र हे सांख्य मूनी कबीलर पराशर ।।
कौंडण्य हा विधवे पोटीं टंक ऋषी चांभार।। नस०।।५।।
गैातमऋषी सशा पोटीं संभग्य कोल्हीचा ।।
मांडव्य हा बेडका पोटीं गर्ग मुनी गधडीचा ।।नस०।।६।।
वाल्हा कोळी तोही ब्राह्मण पिंगलमुनी घुबडीचा ।।
दीर्घतम अविवाहित स्त्रीपुन सतिर परवारणीचा।।न०।।७।।
खरा विद्यार्थी जोतीबांचा धोंडीराम जिन्हाळा ।।
घाली भटांच्या गळ्यांत गुंफुनि सर्व ऋषींच्या माळा ।।८।।
नसतां ब्राह्मणी माता ।। ब्राह्मण कसें तुह्मीं ह्मणतां ।।